

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Matěj Podhola

**RELIKTNÍ ČESKO-NĚMECKÁ ETNICKÁ HRANICE
JAKO SOCIO-KULTURNÍ PŘEDĚL V ÚZEMÍ**

Diplomová práce

**RELICT CZECH-GERMAN ETHNIC BOUNDARY
AS A SOCIO-CULTURAL DIVIDE OF TERRITORY**

Diploma Thesis

Praha 2010

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.

Děkuji vedoucímu mé diplomové práce, RNDr. Pavlu Chromému, Ph.D., za podnětné připomínky. Děkuji také všem, kteří mi věřili. Zvláštní dík patří mému kolegovi, Mgr. Janu W. Kofroňovi, za zapůjčení studijní literatury.

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracoval samostatně, s použitím uvedené literatury.

V Praze, dne 25. srpna 2010

.....

Obsah:

Seznam tabulek, obrázků a příloh	6
Seznam zkratk	8
Abstract	9
Abstrakt	9
Úvod	10
1. Metodika práce	13
2. Teoreticko-metodologická východiska práce	16
2.1. Hranice	16
2.1.1. Vývoj hranic	18
2.1.2. Reliktní hranice	20
2.1.3. Etnická hranice	21
2.1.3.1. Etnické hranice v literatuře s důrazem na etnickou hranici česko-německou	23
2.2. Národ, národnost, etnikum a etnicita	25
2.3. Otázka národnosti ve sčítání lidu	29
2.4. Historie osídlení českých zemích	34
3. Česko-německá etnická hranice a změny jejího průběhu v letech 1880-2001	37
3.1. Vývoj etnické hranice před první světovou válkou	37
3.2. Vývoj etnické hranice v meziválečném období	43
3.3. Vývoj etnické hranice po druhé světové válce	51
4. Reliktní česko-německá etnická hranice v zájmových oblastech	58
4.1. Zájmové oblasti	58
4.2. Parlamentní volby v roce 1929	60
4.2.1. Politické strany v parlamentních volbách v roce 1929	60
4.2.2. Výsledky parlamentních voleb v roce 1929	64
4.2.3. Rozdělení politických stran v roce 1929 pro sledování projevu etnické hranice	67

4.3. Parlamentní volby v letech 2002 a 2010	67
4.3.1. Politické strany v parlamentních volbách v letech 2002 2010	68
4.3.2. Výsledky parlamentních voleb v roce 2002	69
4.3.3. Výsledky parlamentních voleb v roce 2010	71
4.4. Náboženské vyznání obyvatelstva	72
4.4.1. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930	72
4.4.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001	73
4.5. Zájmové území Domažlice	74
4.5.1. Průběh etnické hranice	77
4.5.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930	79
4.5.3. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001	81
4.5.4. Volební chování obyvatelstva v roce 1929	82
4.5.5. Volební chování obyvatelstva v letech 2002 a 2010	85
4.6. Zájmové území Náchod	87
4.6.1. Průběh etnické hranice	89
4.6.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930	91
4.6.3. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001	94
4.6.4. Volební chování obyvatelstva v roce 1929	95
4.6.5. Volební chování obyvatelstva v letech 2002 a 2010	98
4.7. Zájmové území Znojmo	101
4.7.1. Průběh etnické hranice	103
4.7.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930	106
4.7.3. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001	108
4.7.4. Volební chování obyvatelstva v roce 1929	110
4.7.5. Volební chování obyvatelstva v letech 2002 a 2010	113
Závěr	117
Zdroje	121
Přílohy	130

Seznam tabulek, obrázků a příloh:

Seznam tabulek:

- Tabulka 1: Vývoj obyvatelstva v českých zemích podle obcovací řeči v letech 1880-1910
Tabulka 2: Soudní okresy podle vývoje podílu obyvatel s německou obcovací řečí 1880-1910
Tabulka 3: Vývoj obyvatelstva v českých zemích podle národnosti v letech 1921-1930
Tabulka 4: Soudní okresy podle zastoupení českého a německého obyvatelstva 1880-1930
Tabulka 5: Vývoj obyvatelstva v českých zemích podle národnosti v letech 1950-2001
Tabulka 6: Okresy s nejvyšším podílem obyvatelstva německé národnosti po roce 1945
Tabulka 7: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v českých zemích
Tabulka 8: Výsledky voleb do poslanecké sněmovny v letech 2002 a 2010 v Česku
Tabulka 9: Náboženské vyznání obyvatelstva českých zemí v roce 1930
Tabulka 10: Náboženské vyznání obyvatelstva českých zemí v roce 2001
Tabulka 11: Obyvatelstvo v zájmovém území Domažlice v letech 1910, 1930 a 2001
Tabulka 12: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Domažlice v roce 1930
Tabulka 13: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Domažlice v roce 2001
Tabulka 14: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Domažlice I
Tabulka 15: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Domažlice II
Tabulka 16: Výsledky parlamentních voleb 2002, 2010 v zájmovém území Domažlice
Tabulka 17: Účast v parlamentních volbách 2002 a 2010 v zájmovém území Znojmo
Tabulka 18: Obyvatelstvo v zájmovém území Náchod v letech 1910, 1930 a 2001
Tabulka 19: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Náchod v roce 1930
Tabulka 20: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Náchod v roce 2001
Tabulka 21: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Náchod I
Tabulka 22: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Náchod II
Tabulka 23: Výsledky parlamentních voleb v letech 2002 a 2010 v zájmovém území Náchod
Tabulka 24: Účast v parlamentních volbách v letech 2002, 2010 v zájmovém území Náchod
Tabulka 25: Obyvatelstvo v zájmovém území Znojmo v letech 1910, 1930 a 2001
Tabulka 26: Náboženské vyznání obyvatel v zájmovém území Znojmo v roce 1930
Tabulka 27: Náboženské vyznání obyvatel v zájmovém území Znojmo v roce 2001
Tabulka 28: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Znojmo I
Tabulka 29: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Znojmo II
Tabulka 30: Výsledky parlamentních voleb v letech 2002 a 2010 v zájmovém území Znojmo
Tabulka 31: Účast v parlamentních volbách v letech 2002, 2010 v zájmovém území Znojmo

Seznam obrázků:

- Obrázek 1: Podíl obyvatel s německou obcovací řečí v soudních okresech v roce 1880 (%)
Obrázek 2: Podíl obyvatel s německou obcovací řečí v soudních okresech v roce 1910 (%)
Obrázek 3: Vývoj podílu obyvatel s německou obcovací řečí mezi lety 1880-1910 (%)
Obrázek 4: Podíl obyvatel s německou národností v soudních okresech v roce 1921 (%)
Obrázek 5: Vývoj podílu obyvatel s německou obcovací řečí/národností 1910-21 (%)
Obrázek 6: Podíl obyvatel s německou národností v soudních okresech v roce 1930 (%)
Obrázek 7: Vývoj podílu obyvatel s německou národností mezi lety 1921-1930 (%)
Obrázek 8: Podíl obyvatel německé národnosti v okresech v roce 1961 (%)

- Obrázek 9: Vývoj počtu obyvatel německé národnosti v okresech mezi lety 1930-1961
- Obrázek 10: Vývoj počtu obyvatel německé národnosti v okresech mezi lety 1961-2001
- Obrázek 11: Zájmová území
- Obrázek 12: Vítězné strany v parlamentních volbách v roce 1929 v soudních okresech
- Obrázek 13: Vítězné strany v parlamentních volbách v letech 2002 a 2010 v okresech
- Obrázek 14: Podíl věřícího obyvatelstva v okresech v roce 2001 (%)
- Obrázek 15: Etnická hranice v zájmovém území Domažlice v roce 1930
- Obrázek 16: Podíl obyvatel české a německé národnosti v obcích zájmového území Domažlice v roce 2001 (%)
- Obrázek 17: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Domažlice v roce 1930
- Obrázek 18: Podíl obyvatelstva bez vyznání a věřících římskokatolické církve v obcích zájmového území Domažlice v roce 2001 (%)
- Obrázek 19: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Domažlice
- Obrázek 20: Volební účast a podíl hlasů KSČM v parlamentních volbách v roce 2002 v obcích zájmového území Domažlice
- Obrázek 21: Etnická hranice v zájmovém území Náchod v roce 1930
- Obrázek 22: Podíl obyvatel české a německé národnosti v obcích zájmového území Náchod v roce 2001 (%)
- Obrázek 23: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Náchod v roce 1930
- Obrázek 24: Podíl obyvatelstva bez vyznání a věřících římskokatolické a československé církve v obcích zájmového území Náchod v roce 2001 (%)
- Obrázek 25: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v obcích zájmového území Náchod
- Obrázek 26: Volební účast a podíl hlasů KSČM a Koalice KDU-ČSL, US-DEU v parlamentních volbách v roce 2002 v obcích zájmového území Náchod
- Obrázek 27: Etnická hranice v zájmovém území Znojmo v roce 1930
- Obrázek 28: Podíl obyvatel české národnosti v obcích zájmového území Znojmo v roce 2001
- Obrázek 29: Podíl obyvatel moravské a německé národnosti v obcích zájmového území Znojmo v roce 2001
- Obrázek 30: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Znojmo v roce 1930
- Obrázek 31: Podíl obyvatelstva bez vyznání a věřících římskokatolické církve v obcích zájmového území Znojmo v roce 2001 (%)
- Obrázek 32: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v obcích zájmového území Znojmo
- Obrázek 33: Podíl hlasů KSČM v parlamentních volbách v letech 2002 a 2010 v obcích zájmového území Znojmo
- Obrázek 34: Podíl hlasů Koalice KDU-ČSL, US-DEU v parlamentních volbách v roce 2002 a KDU-ČSL v parlamentních volbách v roce 2010 v obcích zájmového území Znojmo

Seznam příloh:

- Příloha 1: Vývoj počtu obyvatel německé národnosti v okresech mezi lety 1980-1991
- Příloha 2: Podíl obyvatel německé národnosti v okresech v roce 2001 (%)
- Příloha 3: Vymezení zájmových území
- Příloha 4: Výsledky voleb do poslanecké sněmovny v roce 1929 na území Československa

Seznam zkratk:

ČND – Československá národní demokracie

ČSDSD – Československá sociálně-demokratická strana dělnická

ČSL – Československá strana lidová

ČSNS – Československá strana národně-socialistická

ČSSD – Česká strana sociálně demokratická

ČSŽOSS – Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská

DCV – Deutsche Christlichsoziale Volkspartei

DNP – Deutsche Nationalpartei

DNSAP – Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei

DSDAP – Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei

DW – Deutsche Wahlgemeinschaft

KDU-ČSL – Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová

KSČ – Komunistická strana Československa

KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy

PŽ – Polské a židovské strany

ODS – Občanská demokratická strana

RSZML – Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu

US-DEU – Unie svobody-demokratická unie

Abstract:

The diploma thesis deals with topic of relict Czech-German ethnic boundary. In the first part of the thesis theoretical-methodological aspects of the study are discussed with an emphasis on delimitation of Czech-German ethnic boundary in literature. In the past the tendency to draw ethnic boundary as a line prevailed and it was common not to deal with zonal character of ethnic boundaries. In the second part of the thesis the shape of Czech-German ethnic boundary in the Czech lands and its changes from the end of the 19th century to 2001 are studied.

In the third part of the thesis the shape of Czech-German ethnic boundary in chosen interest regions is analyzed, and the function of ethnic boundary as a socio-cultural divide of a territory is considered. The aim of the study was to find out if there are differences between Czech and German community in the interest regions. The function of ethnic boundary as a socio-cultural divide was examined in two periods: in an interwar era of the first Czechoslovak republic, and at the beginning of the 21st century, when Czech-German ethnic boundary remains only as a relict boundary. Comparison of both parts along the ethnic boundary in the interest regions was done on the basis of religiosity of population and results of parliamentary elections.

Key words: Ethnic Boundary, Relict Boundary, Czechia, Borderland, Voting Behaviour, Religiosity, Nationality

Abstrakt:

Předložená diplomová práce se zabývá tématem reliktní česko-německé etnické hranice. V úvodní části práce jsou diskutovány teoreticko-metodologická východiska s důrazem na pojetí česko-německé etnické hranice v předchozí literatuře. V minulosti převažovala tendence k vykreslení etnické hranice jako linie a rezignovalo se na zonální charakter etnické hranice. Ve druhé části předložené práce je sledován průběh česko-německé etnické hranice a jeho změny v českých zemích od konce 19. století do roku 2001.

Ve třetí části práce je analyzován průběh česko-německé etnické hranice ve vybraných zájmových územích, a následně posouzena funkce etnické hranice jako socio-kulturního předělu v území. Cíle předložené práce bylo zjistit, zda se v jednotlivých zájmových oblastech odlišují české a německé společenství. Funkce etnické hranice jako předělu byla sledována ve dvou obdobích, v meziválečném období první republiky, a na počátku 20. století, kdy již česko-německá etnická hranice přetrvávala jen v podobě hranice reliktní. Srovnání území po obou stranách etnické hranice bylo provedeno na základě údajů o náboženském vyznání obyvatel a výsledků parlamentních voleb.

Klíčová slova: etnická hranice, reliktní hranice, Česko, pohraničí, volební chování, religiozita, národnost

Úvod

Předložená diplomová práce se věnuje tématu česko-německé etnické hranice a zkoumá její funkci jako socio-kulturního předělu v území. Češi a Němci spolu žili v českých zemích po staletí, událostmi po skončení druhé světové války ovšem toto mnohasetleté soužití skončilo. Po vysídlení německého obyvatelstva přicházeli do opuštěných míst noví lidé a pokoušeli se zde navázat na svůj starý život či začít život úplně nový. Je logické, že si s sebou přinesli své tradice, svůj způsob života, v pohraničí tak vznikaly mnohdy pestré komunity osídlenců, i velmi různorodé obce co do původu osadníků. Celé pohraničí představovalo v době komunismu specifický prostor.

Pro velkou část obyvatelstva dosídleného území začíná historie tohoto kraje rokem 1945, a většina místních dosídlenců projevuje jen pramalý zájem se o minulosti svého regionu dozvědět více. Dřívější německý charakter pohraničních území Česka je velkou částí veřejnosti vnímán s negativní konotací. Jsou to zkrátka „Sudety“.

Ke vnímání pohraničí pod souhrnným označením „Sudety“ samozřejmě přispěli i samotní původní obyvatelé této části českých zemí, čeští Němci. Česko-německá etnická hranice plnila v minulosti funkci především kulturního předělu. V průběhu 19. století se ovšem u německého obyvatelstva začaly objevovat tendence po hromadné identitě sudetského německví. Proběhla však tato „proměna“ z českého či moravského Němce na sudetského Němce v českých zemích rovnoměrně? Či se v některých oblastech německí obyvatelé k sudetoněmeckým politickým aktivitám (včetně práva na sebeurčení) nehlásili?

V souvislosti se změnami předmětové orientace socio-geografického výzkumu v Česku v posttotalitním období (Hampl, Dostál, Drbohlav 2007) se při studiu

(i) krajinných změn (Štěpánek 1992, 2002; Bičík, Štěpánek 1994; Bičík, Jeleček 2005; Bičík, Chromý 2006; Bičík, Kabrda 2007; Rašín 2005),

(ii) rozvoje pohraničí a přeshraniční spolupráce (Jeřábek 1999, 2001; Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004),

(iii) polarizace prostoru a lidského a sociálního kapitálu (Jančák, Havlíček, Chromý, Marada 2008),

(iv) územních identit apod. (Heřmanová, Chromý a kol. 2009, Kuldová 2005)

upozorňuje na dichotomii dosídlené – kontinuálně se vyvíjející území. S výjimkou dílčích studií (např. Zeman 2001) se však etnickému předělu dosud ve výzkumu pozornost nevěnovala. Existovaly územní rozdíly v průběhu a formě etnické hranice? Žili Češi a Němci v území spíše „spolu“ nebo „vedle sebe“?

Objekt výzkumu předložené práce představuje reliktní česko-německá etnická hranice, jednak celkově v rámci českých zemí, a následně v zájmových částech jejich pohraničí. Předmětem výzkumu je pak analýza průběhu etnické hranice a její projev coby hranice reliktní, který se může vyskytovat např. ve formě socio-kulturních odlišností v území.

Práci lze členit do tří částí, jimiž jsou:

1. Teoreticko-metodologická východiska práce
2. Česko-německá etnická hranice a změny jejího průběhu v letech 1880-2001
3. Průběh reliktní česko-německé etnické hranice v zájmových oblastech a posouzení jejího významu jako socio-kulturního předělu v území

Předložená práce sleduje níže uvedené cíle:

1. Posoudit teoreticko-metodologické rámce výzkumu hranic s důrazem na způsoby vymezení česko-německé etnické hranice jako reliktní hranice v prostoru.
2. Rekonstruovat změny průběhu česko-německé etnické hranice od konce 19. století na bázi hodnocení územní diferenciaci etnické struktury podle sčítání lidu v letech 1880 - 2001.
3. Analyzovat územní diferenciaci průběhu etnické hranice v zájmových oblastech pohraničí a posoudit význam reliktní hranice jako socio-kulturního předělu v území.

Diplomová práce se snaží odpovědět na následující výzkumné otázky:

1. Jaké byly způsoby vymezení česko-německé etnické hranice v minulosti? Byla reflektována její zonální povaha a regionální rozdíly v jejím průběhu v rámci českých zemí?

2. Jakým způsobem se vyvíjela etnická hranice mezi lety 1880-2001 v českých zemích? Byla etnická hranice stabilní, či se její průběh proměňoval?

3. Existuje česko-německá etnická hranice v zájmových oblastech? Lze ji vymežit? Jaký prostorový charakter má etnická hranice ve vybraných zájmových oblastech? Jedná se spíše o ostrý předěl či přechod zonálního charakteru?

4. Fungovala česko-německá etnická hranice jako socio-kulturní předěl v území? Lišila se obě etnická společenství ve svých socio-kulturních charakteristikách? Lze v území sledovat i po odsunu německého obyvatelstva projev reliktní etnické hranice?

1. Metodika práce

První část práce se zabývá teoreticko-metodologickým zarámováním problematiky, diskusí užívaných pojmů a jejich uvedením do širších souvislostí. V textu je diskutován pojem hranic, význam a vývoj hranic, s důrazem na etnické a reliktní hranice coby objektu výzkumu předkládané práce. Důležitá část úvodního dílu se týká přístupu k česko-německé etnické hranici a jejímu zpracování v předchozí literatuře, s ohledem na její možné dezinterpretace. V dalších kapitolách úvodní části je pozornost zaměřena na pojmy národ, etnicita a související kategorie, historii osídlení českých zemí, a problematiku zjišťování národnosti populace při sčítání lidu.

Druhou část diplomové práce tvoří popis změn průběhu etnické hranice v českých zemích od roku 1880 do roku 2001, sloužící jako zarámování dané problematiky do kontextu vývoje etnické hranice od konce 19. století. Jako podklad byla použita data ze sčítání lidu, respektive národnostní údaje v jejich rámci, jež vykazují relativně velkou podrobnost a umožňují komparaci na území celého státu. Sledované období začíná rokem 1880, kdy se etnická data začala v censu monitorovat, a končí doposud posledním sčítáním obyvatelstva v roce 2001. Sčítání lidu proběhla v letech 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, po druhé světové válce pak v letech 1950, 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001.

Srovnatelnost dat ovlivňují změny metodiky, základní rozdíl tkví mezi sčítáními před a po první světové válce: před první světovou válkou byla národnost sledována na základě tzv. obcovacího jazyka, po vzniku samostatného Československa se praxe změnila ve smyslu akceptace mateřského jazyka jako hlavního ukazatele národní příslušnosti. Metodika zjišťování národnosti se měnila mezi jednotlivými censy po první i druhé světové válce, podrobný popis jejího vývoje a diskusi problematiky národnostního sčítání nabízí samostatná kapitola v úvodní části práce.

Snahou bylo sledovat data na co nejmenší regionální úrovni, ovšem stále porovnatelné v celostátním měřítku. Z tohoto důvodu je etnická struktura českých zemí znázorněna do sčítání v roce 1930 na základě tehdejších soudních okresů, po druhé světové válce pak na bázi okresů zavedených reformou územně správního členění v roce 1960. Etnickou strukturu českých zemí vyjadřují kartogramy zastoupení obyvatel německé národnosti, resp. obyvatel používajících německý obcovací jazyk. Volba barevné škály odpovídá úzu z předchozích prací – české etnikum je znázorněno červenou barvou, německé modrou.

Třetí část práce tvoří analýza průběhu etnické hranice v jednotlivých zájmových oblastech a její posouzení jako socio-kulturního předělu v území. Zájmovými územími jsou

Domažlicko, Náchodsko a Znojemsko. Každá oblast reprezentuje vzhledem k problematice poněkud odlišný typ regionu. Základem pro vymezení zájmových území se staly bývalé soudní okresy coby relativně přirozené sociálněgeografické regiony (Chromý 2000), respektive politické okresy jako jejich vyšší správní celky. Určitý vliv měla také skutečnost, že na podkladě tohoto administrativního členění byla sčítání lidu před 2. světovou válkou realizována. Drobné korekce byly následně provedeny v těch případech, kdy vymezení bývalých soudních okresů nekorespondovalo s vymezením obcí v roce 2001 (vlivem změn jejich rozlohy, zejména slučováním). Definitivní úpravy zájmových území byly provedeny s ohledem na totožné vymezení zájmových území v roce 1930 a 2001 a v tom smyslu, aby se jejich vymezení co nejvíce blížilo vymezení soudních okresů.

S ohledem na podrobnost dostupných dat je etnická hranice vykreslena na podkladě jednotlivých obcí, resp. osad, pakliže je obec takto ve statistice členěna. Etnická hranice byla znázorněna jako zóna zahrnující obce s podílem majoritního etnika 95 % a méně. Zdrojem dat bylo sčítání lidu z roku 1930, jež poskytuje nejreprezentativnější údaje o národnostní povaze českých zemí vůbec; nebylo poznamenáno těžkostmi při realizaci a jinými nedostatky, které provázely průběh prvního sčítání v rámci Československa, a zároveň se jedná o poslední sčítání před poválečným odsunem českých Němců. Záměrem vymezení etnické hranice v zájmových oblastech bylo spíše než její přesné určení naznačení míry přechodu od jednoho etnika k druhému a umožnění porovnání průběhu etnické hranice mezi jednotlivými zájmovými územími. Je pochopitelné, že při zvolení jiných kritérií by etnická hranice mohla být vymezena odlišně.

V jednotlivých zájmových oblastech byla poté sledována funkce etnické hranice jako socio-kulturního předělu mezi českým a německým společenstvím, a to v meziválečném období první republiky, a poté na počátku 20. století, kdy česko-německá etnická hranice přetrvávala již jen ve své reliktní podobě. Funkce (reliktní) etnické hranice byla posuzována na základě religiozity obyvatelstva a volebních výsledků parlamentních voleb. Důvodem volby těchto ukazatelů byla především dostupnost dat z období před druhou světovou válkou. Přes omezenou možnost volby vhodných ukazatelů vyhovuje religiozita populace a volební chování nárokům na posouzení etnické hranice jako socio-kulturního rozhraničení. Náboženské vyznání je spíše kulturní charakteristikou, kdežto volební preference více odrážejí společenské podmínky a prostředí, ve kterém jedinec žije.

Údaje o náboženském vyznání obyvatelstva pocházely ze sčítání lidu v letech 1930 a 2001. Volební chování populace bylo posuzováno na podkladě výsledků voleb do Poslanecké

sněmovny Národního shromáždění v roce 1929 a voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky v letech 2002 a 2010.

Údaje byly sledovány na nejpodrobnější úrovni, do jaké to umožňovala statistika. Náboženské vyznání populace v roce 1930 bylo sledováno na základě obcí a osad, pakliže byla obec takto členěna. Volební chování v roce 1929 bylo sledováno na úrovni obcí. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001 a volební výsledky v roce 2002 a 2010 byly také sledovány na úrovni obcí, jejich vymezení se ovšem ve většině případů lišilo od vymezení obcí před druhou světovou válkou.

Funkce etnické hranice coby předělu v území byla zkoumána prostřednictvím testování statistické významnosti rozdílů mezi průměrnými hodnotami náboženského vyznání obyvatelstva a volebních výsledků pomocí t-testu pro dva nezávislé soubory. Zvolena byla hladina významnosti 0,05. Výpočet t-testu byl proveden ve statistickém programu SPSS. Grafické výstupy byly vyhotoveny v aplikaci ArcMap.

Obce, resp. osady byly rozděleny do dvou skupin (české, německé) na základě jejich etnické struktury v roce 1930 a pomocí t-testu byla zkoumána významnost rozdílů v ukazatelích mezi oběma skupinami obcí. Do skupiny českých obcí byly zařazeny obce, v nichž přesahovala populace české národnosti v roce 1930 55 % obyvatelstva, stejné kritérium v případě obyvatel německé národnosti bylo použito pro německé obce. Z výpočtu tak byly vyřazeny obce, jejichž národnostní skladba byla silně promíchaná (tzn. podíl populace majoritní národnosti nepřesahoval 55 %). V praxi se to však týkalo pouze několika obcí, resp. osad v zájmovém území Domažlice. Vzhledem ke změnám ve vymezení obcí mezi stavem za první republiky a počátkem 20. století bylo rozdělení obcí do kategorií podle převažující národnosti provedeno zvláště pro každé období. To znamená, že pro každou obec podle jejího vymezení v roce 2001 byla vypočtena její národnostní struktura podle údajů z roku 1930, v případě změny území obce byl tento fakt zohledněn. Do výpočtu navíc nebyly zařazeny zcela zaniklé obce.

V případě parlamentních voleb v roce 1929 bylo vzhledem k národnostní identifikaci většiny politických stran za první republiky třeba rozdělit jednotlivé strany do skupin na základě podobnosti jejich politických programů. Volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 se nekonaly ve stejném roce jako sčítání lidu, jeden rok rozdílu lze ovšem z hlediska srovnatelnosti dat považovat za zanedbatelný. Parlamentní volby v roce 2002 byly vybrány z důvodu možnosti komparace s výsledky religiozity obyvatelstva, pocházející ze sčítání lidu konaného o rok dříve. Výsledky parlamentních voleb v roce 2010 pak byly sledovány z důvodu největší aktuálnosti.

2. Teoreticko-metodologická východiska práce

2.1. Hranice

Problematika hranic patří k zásadním a neodmyslitelným součástem studia geografie coby prostorové vědy. V literatuře existuje velké množství rozličných pohledů na fenomén hranice, jež se od sebe více či méně odlišují. Hlavní nedostatky nejrůznějších definic a kategorizací hranic tkví podle Haláse (2005) zejména v jejich malé komplexnosti ve smyslu nedostatečného zohlednění všech možností chápání hranice, respektive v důrazu pouze na určitý významový okruh. Následující řádky přináší základní vhled do dané problematiky, více k definici hranice a jejich typologii uvádí např. Anderson a O'Dowd (1999), Baar, Rumpel, Šindler (1996), Dokoupil (2000, 2004), Halás (2005) či Zeman (2001).

V obecném pojetí geografická hranice odděluje regiony nebo jiná specifická území či jednotky (Chromý 2000). Pohled na fenomén hranice v širším kontextu zmiňuje Dokoupil (2004, s. 47) v souvislosti s existencí živého organismu, neboť „pro každý živý organismus existují více či méně zřetelné hranice jeho interakcí se sousedními živými organismy i hranice jeho vlivu na neživé okolí.“¹ Johnston (2000) definuje hranici jako dělící čáru mezi dvěma prostorovými jednotkami, přičemž připouští i její neliniový a nejasně vymezený charakter, v závislosti na aktivitách a jevech, jejichž areál hranice vymezuje. Haggett (1983) uvádí termín hranice do souvislosti s pojmem teritoria, což je podle něj území, na kterém jsou uplatňována vlastnická práva, a které je možné nějakým způsobem vymezit či ohraničit. Hranice tedy funguje jako určitá krajní mez teritoria.

Nejčastějším pojetím hranice v geografii je hranice státní, tzn. „konvenčně (smluvně) stanovená linie na mapách a v terénu, která odděluje území jednoho suverénního státu od území jiného suverénního státu, nebo od oblasti nepodléhající suverénní moci žádného státu (volné moře)“ (Baar, Rumpel, Šindler 1996, s. 32). Brinke (1996, s. 15) definuje mezistátní hranici jako „linii styku dvou suverénních států, oddělující je rovnoměrně od sebe.“ Její stěžejní význam spočívá ve vymezení dosahu územní svrchovanosti státu.

V rámci politické geografie je ustáleným územ dělení hranic na přírodní a umělé. Přírodní (fyzickogeografické) hranice jsou zpravidla tvořeny vodními toky či výraznými tvary reliéfu. Při tvorbě hranic umělých (antropogenních) se namísto přírodních prvků uplatňují např. kulturní či etnické znaky, historický princip (nárok na určité území na základě dějinného

¹ Srovnej se čtvrtým ze sedmi zákonů expanze států podle Friedricha Ratzela (viz Correia 2002).

vývoje) nebo geometrický přístup (jehož speciálním případem je astronomický princip určování hranic s pomocí geografické sítě, tzn. poledníků a rovnoběžek). Jak ovšem namítá např. Brinke (1996), již z podstaty věci jsou všechny hranice umělé. Základní princip jejich vzniku popisují Baar, Rumpel, Šindler (1996) v tom smyslu, že hranice se nachází tam, kde se na ní smluvní strany dohodnou. Při tomto procesu pak na relevanci nabývají nejrůznější kritéria (ať už prvky fyzickogeografické, či sociokulturní, jako jazyk, rasa, národ, kultura, náboženství či společná historická zkušenost), které se ovšem mohou jak doplňovat, tak i být v přímém rozporu. Druhý případ představovaly před odsunem německého obyvatelstva² i hranice meziválečného Československa.

Podle rozsahu lze hranice rozlišovat na liniové a zonální (Dokoupil 2004). Prvně jmenované v současné době reprezentují např. hranice státní, příkladem zonálních hranic mohou být hranice kulturní, etnické či religiózní (Siwek 1996). Důležitou vlastnost představuje z podstaty hranice také její propustnost (Dokoupil 2004). Hranice mohou nabývat funkce bariéry či naopak kontaktní linie, resp. ostatních forem mezi těmito dvěma krajními možnostmi. Ve dvacátém století prodělaly hranice mnoha evropských států v tomto ohledu bouřlivé změny, jedna z extrémních forem bariérové hranice v podobě tzv. železné opony se nacházela i v Československu. Hranicemi z pohledu funkčního hlediska se zabývají výzkumníci na různých geografických úrovních, od lokální (Střížová 2008) přes mezistátní (Dokoupil 2000; Jeřábek, Dokoupil, Havlíček 2004) až po globální (např. Huntington 2001).

V každém případě definic a typologií hranic existuje celá řada; záleží např. na velikostním měřítku či konkrétním zaměření výzkumníka. Hranice mohou být posuzovány podle časového aspektu: od relativně nových (současná polsko-německá hranice) po ty s mnohasetletou historií (česko-saské pomezí). Další z hledisek může představovat hmatatelnost hranice, tedy zda lze hranici detekovat v krajině. Zeman (2001) v tomto ohledu rozlišuje hranice konkrétní a abstraktní: průběh prvně jmenované je jasně daný a lze jej v krajině pozorovat (např. státní hranice³), kdežto abstraktní hranice je znázorněna v mapě, v terénu není přesně vyznačena a jasně patrna (příkladem je etnická hranice, z přírodních např. hranice povodí).

V průběhu času se pohled na charakter hranic pochopitelně měnil. Friedrich Ratzel (1897), jenž stál u počátků geografického výzkumu hranic, nahlížel na státy jako na živé organismy a hranice pojímal jako krajní meze určující životní prostor těchto organismů. Analogicky jako fenoménu národa byly hranicím připisovány podobné primordiální

² Termín „odsun“ je v předložené práci používán zcela nezaujatě, pouze jako technický výraz pro přesuny obyvatelstva německé národnosti na konci druhé světové války a záhy po jejím skončení.

³ Anderson a O'Dowd (1999) zmiňují Berlínskou zeď coby krajní formu fyzicky jasně patrné hranice.

charakteristiky o jejich původnosti, a např. území českých zemí bylo některými autory prezentováno jako „přirozené české území“ ve smyslu etnickém (např. Dvorský 1918, 1920a, 1923). V podmínkách první československé republiky se jejími hranicemi dále zabývali např. Resch (1927), Speck (1938) či Korčák (1938). Po druhé světové válce se československým hranicím věnoval Trávníček (1984), zvláště o vymezení Slovenska pojednal Klimko (1980). V poslední dekádě se problematikou politických hranic v Česku zabývali např. Zeman (2001), Mikšátková (2007) či Střížová (2008).

Výzkum hranic se nezhledka realizuje v sepejetí se studiem území k nim přiléhajícím, tedy pohraničím. Existují různé definice a způsoby vymezení pohraničí (viz např. Chromý 2000), v případě českých zemí jedním z nejčastěji aplikovaných představuje vymezení podle historické česko-německé etnické hranice, zpravidla v její podobě z roku 1930. Takto definované pohraničí je většinou sledováno z perspektivy jevů, jež se v tomto území odehrávaly ať už v širším časovém kontextu (Antikomplex 2006, Spurný 2006) nebo po skončení druhé světové války – osidlování pohraničí (Kastner 1996; Čapka, Slezák, Vaculík 2005) či zanikání sídel (Kučera 2006). Z geografů se tématu pohraničí komplexně věnovali např. Daněk (2002), Jeřábek (1999, 2001) nebo Jeřábek, Dokoupil, Havlíček (2004).

2.1.1. Vývoj hranic

Fenomén hranice nepostrádá vývojovou dynamiku, v jejímž rámci se měnily rozsah i forma zejména politických hranic. V preindustriální době měly hranice mezi nejrůznějšími státními útvary či panstvími spíše zonální charakter v podobě přírodních hraničních pásů (lesů, močálů, horských pásem apod.), řídce či vůbec neobydlených (Rubenstein, Bacon 1983). V dnešní době si lze takovou podobu mezinárodních hranic jen stěží představit – současné administrativní hranice jsou bez výjimky (přínejmenším *de iure*) lineární povahy.

Vzhledem k tomu, že v českém jazyce se konotace pojmu „hranice“ a jeho synonym zpravidla neliší, lze vývoj hranic a jejich různorodost co do rozsahu a funkce výstižněji popsat prostřednictvím anglických termínů „frontier“ a „boundary“. Právě druhý jmenovaný výraz se používá pro označení hranice lineárního charakteru, zatímco „frontier“ se definuje jako oblast či zóna s proměnlivou šířkou (Johnston 2000).

Vedle prostorového vyjádření však existují i další, především kvalitativní znaky, jimiž se tyto dva koncepty od sebe odlišují, a jež se v čase určitým způsobem vyvíjely. Halás (2005) uvádí konotaci uvedených pojmů v anglosaské literatuře do souvislosti s dominantní funkcí hranice buď jako kontaktní linie, či spíše jako bariéry. Hranice („frontier“) v minulosti

sloužila jako zóna separace, oddělující dva státy od sebe, a redukující potenciál ke vzniku ozbrojeného konfliktu (Rubenstein, Bacon 1983). Naopak v dnešní době jsou hranice spíše místem kontaktu a příležitostí k přeshraniční spolupráci (pochopitelně s přihlédnutím k místním specifikům a zejména politické situaci).

Rubenstein a Bacon (1983) definují „frontier“ jako zónu, jež není politicky kontrolována žádným státem. Podobně Giddens (1985) uvádí problematiku do souvislosti se schopností státu vykonávat kontrolu nad svým územím. Zatímco dnes je státní moc plošně rovnoměrná a je vykonávána stejně v centru, jakož i v pohraničí, dříve moc států klesala směrem k jejich hranicím (k předělovým pásmům ve smyslu „frontier“). Anderson a O’Dowd (1999) zachází ještě dále, tvrdíce, že v současné době může být státní moc paradoxně silnější na hranici, třebaže geograficky (zpravidla) vzdálené od administrativního centra.

Zatímco tedy „frontiers“ byly svým způsobem určeny „zdola“, přirozeně, na základě přírodních podmínek, pak novodobé „boundaries“ lze označit za umělé konstrukce, formované „shora“. Hranice v podobě „frontier“ se vyskytovaly ještě v polovině 19. století. Důvodů jejich zániku a transformace v „boundary“ existuje celá řada, např. de Blij (1982) uvádí technologickou a politickou revoluci v Evropě, značný populační růst, koloniální expanzi a zvýšení poptávky po zdrojích. Mezi dalšími lze zmínit potřeby státu pro jeho efektivní správu (např. výběr daní) i obranu. Hraniční oblasti tak byly stále ve větší míře osidlovány, rozděleny mezi jednotlivé státy a koloniální území a došlo k jednoznačné delimitaci hranic, jak je známa dnes.

Spolu s administrativními hranicemi se v souvislosti s vývojem společenských podmínek proměňoval i význam ostatních typů hranic. V preindustriální éře neměly etnické, kulturní či jazykové hranice větší váhu; důležitější byla zemská příslušnost a role panovníka. S modernizací společnosti, spojenou s nástupem průmyslové revoluce a kapitalismu, ale i moderního nacionalismu, se však tyto podmínky začaly měnit, a kulturní a etnické hranice, s dříve marginálním významem, začaly získávat stále větší relevanci (Chromý 2000). Halás (2005) k tomuto poznamenává, že pokud hranice nekoresponduje s národnostní strukturou obyvatelstva, je to v nedemokratických systémech, ale i mladých a nezralých demokraciích vnímáno jako problém. Důkazem může být bezesporu i situace v meziválečném Československu.

2.1.2. Reliktní hranice

Hranice lze podle genetických faktorů dělit do čtyř kategorií: na subsekventní, antecedentní, překrývající a reliktní (Dokoupil 2004). Za subsekventní je považována hranice, jež byla definována po předchozím rozvoji území; většinou tedy respektuje diferenciaci sousedících regionů. Z tohoto důvodu jsou subsekventní hranice zpravidla velmi členité, reprezentují je např. hranice národních států západní Evropy. Pokud byla hranice naopak určena před vlastní diferenciací území, označuje se jako antecedentní. Tato jest ve značné míře určena geometrickým přístupem; jako příklad může posloužit hranice mezi Spojenými státy a Kanadou, kopírující z velké části 49. rovnoběžku (de Blij, Muller 1992). Překrývající hranice vzniká v okamžiku, kdy politická opatření „překryjí“ původní územní struktury. Do této kategorie patří většina současných státních hranic v Africe, stanovená v koloniálním období evropskými státy, či hranice mezi Indií a Pákistánem, určená při dělení Britské Indie v roce 1948 (Haggett 2001).

Čtvrtou skupinu představují hranice reliktní (historickogeografické, původní), specifické tím, že jsou definovány časově. Vymezují historickogeografický region⁴ a v určitém období v minulosti plnily svou funkci hranice mezi odlišnými územními jednotkami (Chromý 2000). Reliktními pochopitelně nemusí být pouze hranice mezi státy, ale i ostatní známé typy hranic. Reliktní stav hranice ovšem neznamená pouze její dnešní fyzickou neexistenci, ale zároveň i stálou zřejmost v prostoru, ať už v nejrůznějším chápání. Historickogeografické hranice jsou patrné buď v krajině, či zaneseny v archivních materiálech. Za reliktní považuje Hartshorne (1936) antecedentní hranici, která ztratila svou funkci pro politické účely, ale stále je zřetelná v kulturní krajině. Mezi historickogeografické hranice lze řadit např. bývalou státní hranici mezi západním a východním Německem, česko-moravskou zemskou hranici, vymezení oblasti poválečného dosídlení českých zemí či hranice pomnichovské okupace pohraničí (Chromý 2000, Dokoupil 2004).

Uvolnění společenských poměrů po roce 1989 (jež se odrazilo mj. ve „vzniku“ nové reliktní hranice v případě železné opony) přineslo příznivější podmínky pro studium historických hranic v Česku. Problematice se věnovali či dlouhodobě věnují Chromý (2000), Zeman (2001), Daněk (2002), Kuldová (2005, 2006) nebo Mikšátková (2007). Projevem historické česko-německé etnické hranice na religiozní strukturu a volební chování

⁴ Stejně jako pro termín hranice, neexistuje jednotná definice ani pro historickogeografický region. Chromý (2000, s. 63) na něj nahlíží jako na „území sociálních, ekonomických a kulturně geografických regionů vymezených na základě relativně uzavřených prostorových vztahů v minulosti a vyznačujících se dichotomií jádro–zázemí.“

obyvatelstva se zabývali Daněk, Štěpánek (1992), resp. Jehlička, Sýkora (1991), Daněk (2000). Také výzkum využití ploch v Česku pracuje s tímto fenoménem (nejenom etnické hranice, ale i např. železné opony; Štěpánek 1992, 2002; Bičík, Štěpánek 1994; Bičík, Kabrda 2007). K pracím týkajícím se reliktních hranic lze samozřejmě řadit i díla věnující se v širší perspektivě pohraničí českých zemí, pakliže je vymezeno na základě historických hranic (viz výše).

2.1.3. Etnická hranice

Z obecného pohledu tedy hranice oddělují dvě či více různých prostorových jednotek, resp. společenství. Vedle politických a administrativních hranic lze hovořit o lidských prostorových hranicích, které jsou definovány „společenskou aktivitou a prostorem, který závisí na charakteru příslušné společenské aktivity“ (Dokoupil 2004, s. 48). K takovým hranicím se řadí např. jazykové, etnické, náboženské, kulturní či sociální hranice.

Etnické hranice vznikají při styku dvou či více etnik v území. Siwek (1996, s. 11) definuje etnickou hranici jako „zónu (v ideálním případě čáru) mezi sousedními oblastmi osídlenými příslušníky různých etnik, v níž se vyskytují současně prvky příslušnosti k těmto etnickým skupinám v takové míře, že ji podle nich nelze zcela jednoznačně přiřadit k žádné z nich.“ Je nasnadě, že v reálném světě je případ výskytu etnické hranice coby linie jen velmi málo pravděpodobný, neboť takováto situace by vyžadovala naprostou etnickou homogenitu sousedících regionů.

Mezi badateli tedy panuje shoda, že etnické hranice mají zpravidla podobu různě široké zóny, ve které se prolínají atributy obou hraničních etnik. Současný výskyt různých etnických znaků je podle Siwka (1996) zapříčiněn mobilitou obyvatelstva a nejednoznačnou etnickou orientací. Právě mobilita obyvatelstva, respektive vysoká míra sociální interakce způsobuje, že etnická hranice coby širší pomezí je typická v hustě zalidněných oblastech. Podle Mac Giolly Chriosta (2003) etnické hranice nejlépe odpovídají svým charakterem širšímu pomezí ve smyslu „frontier“, které je jako dynamický, proměnlivý a neurčitý prostor v protikladu ke konzervativní povaze lineární hranice („boundary“). Etnická hranice je v tomto ohledu vnímána jako zóna, v níž dochází k neustálým proměnám etnické identity u jejích obyvatel.

Siwek (1996) uvádí některé zákonitosti, jimž podléhá poloha a tvar etnické hranice: 1) etnické hranice se často vyskytují v místech s nižší hustotou zalidnění a přítomností fyzickogeografických bariér; 2) tvar etnické hranice v méně zalidněných oblastech je obvykle plynulý bez výrazných zlomů, a pokud ne, bývá to způsobeno specifickými podmínkami (tvar

reliéfu, vlastnické poměry; 3) pokud se etnická hranice nachází v oblasti snadné komunikace a tedy zpravidla hustěji zalidněné, pak má členitější průběh a tvoří širší pomezí zónu; 4) etnická hranice je časově proměnlivá, avšak s výjimkou prudkých výměn obyvatelstva je tato proměnlivost velmi pomalá.

Johnston (2000) tvrdí, že etnické hranice přetrvávají, pakliže jednotlivci maximalizují svůj kontakt s příslušníky jejich etnické skupiny a zároveň minimalizují kontakt s ostatními. Naopak krátkodobost etnické hranice může být podle Siwka (1996) způsobena nejčastěji migrací či změnou etnické orientace (asimilací) obyvatelstva, resp. ve skutečnosti často obojím současně. K samotnému vzniku etnických hranic se váže otázka, zda jsou původu primordiálního, či výsledkem vnějších okolností (politických, ekonomických apod.; Chai 1996).

Etnické hranice jsou podle Bartha (1998b) zejména hranicemi sociálními, dělícími společnost v rámci dichotomie my/oni. I Barth zmiňuje rozšířený, avšak značně zjednodušený pohled na problematiku etnických a kulturních hranic spočívající v myšlence, že hlavní faktory, přispívající k udržení kulturní diverzity, představují geografická a sociální izolace. Barth však argumentuje empiricky ověřenými signifikantními rysy etnických hranic. Zaprvé, etnické hranice vykazují značnou stabilitu, a to navzdory sociální mobilitě a interakci mezi společenstvími, jež vymezují. A zadruhé, trvající a často životně důležité společenské vztahy fungují i přes hranici, ba co víc, v mnoha případech jsou přímo založeny právě na dichotomizovaných etnických stavech. Kulturní rozdíly tedy přetrvávají navzdory sociální interakci příslušníků různých etnik. Zároveň ovšem neplatí, že by se percepce národní identity u jejích nositelů nemohla měnit (resp. se tak děje). Barth upozorňuje, že vycházet z nějakého prototypu mezietské situace je zavádějící – vždy je třeba přihlídnout ke specifickým aspektům, neboť různá společenství disponují různou historií a odlišnou kulturou.

Rozhodující faktor identity a koheze etnických skupin představuje podle Bartha (1998a) sebeidentifikace členů skupiny s ní samou. Takový přístup se samozřejmě značně liší od principu kladoucího otázku národnosti do souvislosti s rasou a původem členů společnosti, jak tomu bylo dříve nejen v národoveckých kruzích společnosti střední Evropy. Je ovšem nasnadě, že právě v tomto prostoru, kde odpradávná docházelo k míšení různých populací, je myšlenka jakési rasové čistoty absurdní. Ostatně již Hartshorne (1933) v případě populace horního Slezska uvádí, že její národnostní diferenciaci se děje na základě kulturních, a nikoli biologických znaků⁵ (z antropologického pohledu na základě rasy).

⁵ Tuto skutečnost mj. dokládá výskytem původně německých příjmení u Poláků a Čechů, a obráceně.

V některých případech koexistence dvou či více etnických skupin v určitém území se mohou jejich společné vztahy vyvinout až do stadia vzájemné závislosti či symbiózy, jež mohou nabývat rozdílných podob. Jejich hrubou typologii uvádí Barth (1998b): od situace, kdy etnické skupiny obývají víceméně oddělená území⁶ v rámci regionu a v oblasti zdrojů si konkurují minimálně, až po stav reciproční spolupráce na bázi produkce důležitého zboží a služeb pro každou ze zúčastněných skupin obyvatel. Poněkud stranou stojí situace, kdy příslušníci různých etnických skupin obývají určité území (niku) společně rozptýleně.

V současné době se badatelé většinou shodují v tom smyslu, že percepce etnické identity u jednotlivých osob není nikdy definitivní; může oscilovat kolem určitého abstraktního bodu, na jehož základě se jedinec přiklání k té či oné etnické identitě. Siwek (1996) se v tomto ohledu zmiňuje o tom, že etnická hranice prochází přímo daným jednotlivcem. Zároveň se připouští možnost změny vnímání etnické identity, třeba i několikrát za život, neboť to velmi podléhá místním specifickým podmínkám, jež se mohou měnit. Proti tomu pohledy dřívějších autorů vykazují daleko menší pružnost. Např. Boháč (1926a) sice akceptuje územní nejednoznačnost etnické hranice, ovšem s tím rozdílem, že národnostní rozhraní je utvářeno etnicky konzistentními jednotlivci, u nichž se dá jednoznačně určit jejich etnická identita.⁷ Pochopitelně v případě Boháčova konceptu etnické hranice je třeba přihlídnout ke kontextu doby, ve kterém byl formován.

2.1.3.1. Etnické hranice v literatuře s důrazem na etnickou hranici česko-německou

Výzkum etnických hranic je obecně doménou spíše sociálních věd: sociologie, antropologie, kulturologie či historie. Z pohledu prvně jmenované disciplíny se problematikou etnických hranic zabývali např. Alba (2005), Chai (1996, 2005) nebo Wimmer (2008a, 2008b). Klíčový příspěvek ke studiu etnických hranic pak představuje práce Bartha (1998a; poprvé vydáno roku 1969), na níž posléze reagovali Vermeulen a Govers (2000). Pro práce z oborů sociálních věd zpravidla platí, že sice připisují etnickým hranicím jejich územní aspekt, ale zvláště se jejich prostorovému vyjádření nevěnují.

Teritoriální dimenze etnických hranic je pak předmětem výzkumu věd geografických. V třicátých letech 20. století se problematikou hranic, včetně jazykových a národnostních, zabýval na území horního Slezska Hartshorne (1933). Autor se okrajově věnuje česko-

⁶ Barth pracuje s termínem „nika“.

⁷ V tomto případě lze zmínit Boháčovu obhajobu revize národnosti některých sčítanců správním soudem při censu v roce 1921 pro podezření z jejich „národní neuvědomělosti“ (viz Boháč 1926a).

německé jazykové hranici, ovšem daleko větší pozornost směřuje na jazykovou a národnostní hranici polsko-německou. Národnostní situaci, vzešlé z výsledků sčítání lidu v roce 1921, připisuje z geografického pohledu tak nepřehledné vyznění, že není možné vykreslit jednoznačně národnostní hranici v oblasti; Hartshorne následně graficky určuje linie, vymezující oblasti s německým, resp. polským etnikem coby dominantním územním společenstvím.

Vzhledem k tomu, že většina současných etnických hranic v Evropě se víceméně shoduje se státními hranicemi, zaznamenal jejich výzkum posun spíše ke studiu funkcí hranic. Výjimku tvoří např. maďarské obyvatelstvo v zemích sousedících s jeho „mateřskou“ zemí (Kocsis, Kocsis-Hodosi 1998). Relativně nové téma pak představují etnické vztahy v západoevropských a severoamerických městech (např. Jackson 1980).

Česko-polskou etnickou hranicí se dlouhodobě zabývá Siwek (1996, 1999). Jeho přístup ke konstrukci etnického rozhraní vyniká zejména použitím tzv. „fuzzy“ logiky.⁸ Jak již bylo uvedeno, etnická hranice není linií, umožňující použití logiky ano/ne, nýbrž je zonálního charakteru se současným výskytem charakteristik více etnických skupin. Aplikace „fuzzy“ přístupu umožňuje vidět plastičtější obraz etnické hranice v prostoru, který je sice „rozmazanější“ a nejednoznačně ohraničený, ale o to více odpovídá realitě.

První práce pojednávající o jazykové/národnostní⁹ struktuře českých zemí začaly vznikat již před prvním moderním sčítáním lidu, a to jak v textové, tak mapové podobě. Jazykovými hranicemi v rakouské monarchii se zabývali Haeufler (1846) a Czoernig (1855, 1857). Šafařík (1942) se věnoval slovanské jazykovědě a přiložil mapu s vyznačenými lineárními jazykovými hranicemi v Evropě (Slovanský zeměvid). Jazykovými poměry na území Čech se zabýval Jireček (nedatováno), na Moravě a ve Slezsku Kořistka (1860), pouze na Moravě pak Šembera (1873). Např. Jireček (nedatováno) stručně popsal průběh jazykové hranice na podkladě farních výkazů – soupisů obcí náležejících ke každé faře podle jejich jazykového rázu.

První sčítání lidu v roce 1880, v němž byla sledována obcovací řeč obyvatelstva, znamenalo nový impuls pro výzkum jazykových/národnostních poměrů českých zemí. Výsledky censu zúročil např. Rauchberg (1904, 1905), z pohledu německy hovořící populace pak Held (1896) či Zemmrich (1902). Held (1896) ve svých mapách znázornil národnostní

⁸ „Fuzzy“ logika operuje s pojmy, jež mají neostře hranice. Na rozdíl od klasické logiky, definující jednoznačně příslušnost či nepříslušnost prvku do dané množiny, pracuje „fuzzy“ logika i s členstvím částečným. Jednotlivým prvkům přiřazuje určitý stupeň příslušnosti do dané množiny v intervalu od 0 do 1, podle toho, zda prvek do dané množiny patří více či méně.

⁹ Pro práce z této doby je příznačné ztotožnění jazyka s národností obyvatelstva.

poměry na Moravě – etnickou hranici vykreslil coby linii, a zobrazil vývojovou dynamiku etnické struktury mezi posledními censy. Velmi detailně a s nízkou mírou generalizace vyobrazil národnostní poměry v mapové podobě Rauchberg (1904).

Z období první československé republiky lze jmenovat zejména práce Boháče (1926a) či Oberschalla (1927). Boháčova práce je vyčerpávajícím slovním popisem národnostních poměrů první československé republiky a průběhu etnického rozhraní. Grafické ztvárnění Boháčova výzkumu bylo vydáno zvlášť (Boháč 1926b). Poměrně zdařilá je i národnostní mapa v Atlase Republiky československé (1935). Po druhé světové válce se česko-německé etnické hranici, resp. obecně národnostním poměrům v českých zemích věnoval Häufler (1973, 1876). Další mapa znázorňující národnostní skladbu obyvatelstva v roce 1930 byla součástí Atlasu československých dějin (1965).

V některých pracích se jejich autoři věnovali plošně méně rozsáhlým územím, umožňujícím vyšší míru podrobnosti. Výsledky vlastních sčítání lidu v severozápadních, severních a východních Čechách publikovali Šubrt a Hošek (1908), Šubrt (1908, 1910). O národnostních poměrech na jihu Čech i s mapovým doprovodem pojednal Hubka (1899). Již v podmínkách československé republiky se národnostními poměry v severních Čechách zabýval Brandt (1929).

Většina prací znázorňovala česko-německou etnickou (jazykovou) hranici jako linii, či na vykreslení hranice rezignovala a zobrazovala jazykovou/národnostní strukturu obyvatelstva. Nutno také podotknout, že zejména v období před první světovou válkou lze velké množství prací jak české, tak německé provenience stěží označit za objektivní – práce nezdědka sloužily k národnostní propagandě a protežování jednoho z etnik českých zemí¹⁰. Podrobný přehled národnostních map území českých zemí uvádějí Boháč (1926a) a Häufler (1973).

2.2. Národ, národnost, etnikum a etnicita

Problematika etnické hranice úzce souvisí s pojmy národ, národnost či etnicita, a proto je namístě se těmito pojmy věnovat poněkud blíže. Odpovědí na dotaz „co je to národ?“ existuje celá řada. Jednotliví badatelé na tuto otázku reagují více či méně odlišně, a velký vliv zde uplatňují i specifika místa a doby, při kterých své odpovědi formulovali. Tato problematika je značně interdisciplinární, a jak podotýká Hroch (2003b), od poloviny 19.

¹⁰ Viz např. barevné ztvárnění map u Zemmricha (1902).

století zaměstnávala představitele historiografie, sociologie, filozofie, politologie, etnologie, antropologie, literární vědy i lingvistiky.

Z pohledu sociologie lze národ komplexně definovat jako osobité a uvědomělé kulturní a politické společenství, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny a společné území (Petrušek 1996). Jednotlivé národy se vymezují třemi hledisky: kulturním (např. společný spisovný jazyk, náboženství, či dějinná zkušenost), politickým (vlastní stát či autonomní status v rámci vícenárodního státu) a psychologickým (subjektivní vědomí jednotlivců o příslušnosti k danému národu; toto kritérium je považováno za rozhodující). Pohledy na fenomén národa a národnosti však byly v průběhu dějin daleko pestřejší, a hrály významnou roli např. při stanovování metodiky sledování národnosti při sčítání obyvatel.

Obecně se (v evropském kontextu) odlišuje vnímání národa v západoevropském a ve středoevropském pojetí, vycházející mj. z odlišného historického vývoje. Ve střední Evropě (čili na východ od Rýna; Rádl 1993) existence kulturní povahy národů zpravidla předcházela jejich utváření politickému, jinak řečeno mnohé národy s kulturní a psychologickou dimenzí usilovaly o dimenzi politickou (tzn. stát či autonomii). Proti tomu v západní Evropě (tedy západně od Rýna) a také Americe (zejména Latinské) tomu bylo naopak; národy se zde formovaly z různorodého etnického „materiálu“ (podobně tomu bylo v Africe, ovšem za poněkud odlišných podmínek; Petrušek 1996).

Ve střední a východní Evropě (tedy jak v českém, tak i např. v německém jazykovém prostředí) se od počátku 19. století rozšířilo tzv. organické pojetí národa, jež formuloval německý filozof Johann Gottfried Herder. Podle Herdera národy existují odpradáвна, a představují přirozené pokračování rodiny a kmene. Jejich existence spočívá na biologických základech a rasových instinktech, coby výtvořiny přírody jsou pro člověka osudem. Proti tomu národ v politickém smyslu ztělesňuje společnost občanů, zorganizovaných se pod jednou ústavou. Takto pojatý národ se zakládá na rozumu a vůli lidí, a je také jejich dílem (Rádl¹¹ 1993). Herder sám neuznával západoevropské státy, postavené na politické ideji národa; považoval je za nepřirozené a násilné, založené na expanzi. Jeho myšlenkám více odpovídaly politické aspirace národů slovanských.

Odlišný vývoj národů se odrazil v konotaci pojmu (vyvinuvšího se z původního latinského termínu „natio“¹²) v různých jazycích. V anglickém a francouzském jazyce se pojem „nation“ definoval jako soubor lidí, žijících na vymezeném území a pod vládou jednoho panovníka,

¹¹ Emanuel Rádl byl sám přívržencem politického pojetí národa. V prostředí první československé republiky prohlašoval, že „je naším úkolem pro budoucnost, překonat kmenové cítění ideou politického národa, jehož členy budou Češi jako Němci a jako Slováci i Maďaři.“ (Rádl 1993, s. 169).

¹² Termín označoval ve starém Řecku osoby stejného původu a rodové spřízněnosti (Brouček 1991).

přičemž postupem doby k této charakteristice přibyl ještě atribut společně sdílené řeči (Hroch 2003b). Toto chápání národa v politickém smyslu, tedy totožného s obyvatelstvem státu, resp. státem samotným, se udrželo v anglickém i francouzském jazykovém úzu do dnešní doby¹³. Tato praxe ovšem nemusí být a také není plně akceptována, v anglickém jazyce viz např. Connor (1978).

Přístup ke studiu národa (a to nejen ve střední Evropě) byl takřka až do poloviny 20. století silně pod vlivem primordialismu, koncepce zastřešující pojetí národa obdobná Herderovu chápání, podle níž představuje národ odvěkou kategorií, kterou lze definovat objektivně danými rysy a znaky (v krajním pojetí „poutem krve“; Hroch 2003b). I v českých zemích se pohled na národ zpravidla opíral o Herderovo pojetí, a zdůrazňována byla představa národního státu coby přirozeného státoprávního uspořádání (Dvorský 1923). Poněkud stranou veřejného i odborného zájmu se zpočátku nacházela idea národa coby sociální kategorie, jejíž existence je odvislá od vůle jejích příslušníků. Jedním z prvních zastánců této koncepce, jemuž se dostalo širší publicity, se stal zásluhou své přednášky v roce 1882 Ernest Renan (2003). Ve svém konceptu uznává za hlavní určující aspekt národa vůli lidí být jeho součástí. Národ je podle Renana „každodenní plebiscit“. Národnost jednotlivce se odvíjí od jeho rozhodnutí, ke kterému národu se chce přihlásit či jehož se cítí být příslušníkem.¹⁴

Anderson (2008) definuje národ jako politické společenství vytvořené v představách lidí, které je ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní.¹⁵ Pouze o představu jde proto, neboť příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu jeho ostatních členů. Přesto v mysli všech přežívá obraz jejich sounáležitosti. Právě tato spřízněnost je důležitým rysem národa; v zájmu těchto představ lidé mnohdy jednají (a někteří jsou ochotni za ně i umírat).

Lze konstatovat, že v současné době bývá národ definován s důrazem na samo přesvědčení jeho příslušníků o svébytné národní existenci coby stěžejní určující rys národa. Connor (1978) v tomto ohledu podotýká, že národ je spíše sebedefinující seskupení, než takové, které by bylo definováno druhými. V každém případě platí, že vymezit pojem národa je nesmírně obtížné. Ba co více, v souladu se Setonem-Watsonem (1977) lze tuto snahu

¹³ Viz i názvy některých globálních seskupení, např. Organizace spojených národů či Mezinárodního měnového fondu.

¹⁴ Okolnosti, za kterých Renan formuloval svou tezi, je ovšem třeba uvést do souvislosti s tehdejší politickou situací Alsaska a Lotrinska, okupovaného od roku 1871 Německem. Za Renanovým pojetím národa lze pak najít myšlenku, že německými dialekty hovořící obyvatelé těchto regionů náležejí k francouzskému národu, neboť se sami za Francouze považují (Hroch 2003b).

¹⁵ Ohraničenost národa vyplývá z toho, že i ten největší z národů má konečné (byť pružné) hranice, za nimiž se nachází jiné národy. Suverenita národa se podle Andersona odvíjí od formování moderních národů v době střetu mezi revolucí a osvícenstvím na jedné straně a dlouholetými dynastickými říšemi na straně druhé.

označit za bezvýslednou, neboť jak autor uvádí, žádnou „vědeckou definici“ národa nelze vymyslet, přestože tento fenomén existoval a existuje. Seton-Watson pokračuje: vše, co může v této souvislosti říci je, že národ existuje, když významný počet lidí ve společenství považuje sám sebe za formující národ, nebo se chovají, jako by národ vytvořili. Navíc jak podotýká Hroch (2003b), studium národa se mnohem častěji než v rovině akademické realizovalo v kontextu politickém a kulturním, mnohdy ovlivňovaném nacionalistickými motivy, a přístup badatelů byl pochopitelně poznamenán mj. národem, z jehož prostředí vzešli či se k němu hlásili. Výše uvedené přístupy k problematice pochopitelně představují pouze sondu do studia národa, více viz např. Hroch (2003a).

Analogicky i u odvozeného termínu národnosti se liší jeho konotace. Brouček (1991) uvádí pět základních významů pojmu národnost: 1) příslušnost jednotlivce k národu (případně ke státu); 2) etnická kolektivita, která předcházela novodobému národu v období feudalismu; 3) etnická kolektivita, která se pro zaostalost společenského vývoje dosud nezformovala v národ; 4) část národa, která nežije spolu se svým mateřským celkem v jednom státním útvaru (neboli menšina); a 5) národní ráz. V českém prostředí, resp. ve středoevropském prostoru, se pod pojmem národnost zpravidla rozumí příslušnost k národu. V anglickém i francouzském jazyce znamená pak termín národnost („nationality“) většinou státní příslušnost. Pro národnostní záležitosti, jak jsou chápány v českém jazyce, se ve francouzštině a angličtině zpravidla užívá termínu etnický (Petrušek 1996).

Definovat pojem etnikum neboli etnická skupina je podobně nesnadné, jako je tomu u národa. Zejména v západoevropské tradici jsou tak označovány kulturně definované a diferencované skupiny lidí (Petrušek 1996). Etnikum tedy nelze ztotožnit s národem či národností, ačkoli může nastat situace, kdy příslušníci jednoho etnika jsou zároveň příslušníky i jednoho národa a národnosti. Jednodušeji by bylo možné etnikum definovat jako souhrn lidí se společnou etnicitou, která je odlišná od etnicity jiných lidí (Brouček 1991). Důležitými znaky etnika jsou ty, jež jeho příslušníci sami považují za důležité a charakteristické, a tedy za něco, co je odlišuje od ostatních etnik. Za nejvýznamnější znak etnicity je přitom považován jazyk¹⁶, a také území, které příslušníci etnika považují za své (Petrušek 1996). Základní rysy etnické skupiny představují podle Bartha (1998b) biologická sebereprodukce, sdílená kultura, identifikace členy ostatních etnických skupin a zejména stěžejní aspekt sebeidentifikace. Barth na etnikum nahlíží primárně jako na sociální, nikoli

¹⁶ Třebaže existují i vícejazyčná etnika, a naopak některými jazyky mluví více etnik.

kulturní či biologickou kategorii. Connor (1978) vysvětluje pojem etnika ve srovnání s národem, když poznamenává, že národ je sebe si uvědomující etnická skupina.

Jak se tedy významově liší etnicita od národnosti? Lze konstatovat, že etnicita se chápe spíše v kmenovém duchu, kdežto národnost se váže především ke státoprávnímu pojetí. Etnicitu lze vymezit jako vzájemně provázaný systém kulturních (materiálních a duchovních), rasových, jazykových a teritoriálních faktorů, historických osudů a představ o společném původu, jež působí v interakci a formují etnické vědomí člověka, jeho etnickou identitu a orientaci (Petrušek 1996). Uznání uvedených faktorů jako etnicky příznačných vyžaduje jejich hromadnost (spojení s pocitem sounáležitosti), trvalost, relativní stabilitu, obecnou srozumitelnost a přijatelnost a vzájemnou komplementárnost. Velmi často a nesprávně se etnicita zaměňuje s pojmem etnické příslušnosti; rozdílem je vnímání etnicity jako systému a etnické příslušnosti jako projevu „vědomí o existenci tohoto systému a o individuální či skupinové sounáležitosti s ostatními participanty na tomto systému“ (Brouček 1991, s. 241). Některé prvky etnicity existují jakoby objektivně (teritorium, jazyk), jiné subjektivně (postoje, zvyklosti, hodnoty); jako celek je pak etnicita součástí kultury (Petrušek 1996).

2.3. Otázka národnosti ve sčítání lidu

Soupisy obcí s rámcovým udáním národnostní skladby či jazykového rázu jejich obyvatelstva, vycházející např. z církevních záznamů, byly publikovány již před prvním novodobým sčítáním lidu (např. Sommer 1833-1849, Palacký 1848, Jireček nedatováno, Šembera 1873). Systematické sledování národnostní struktury obyvatelstva v českých zemích je ovšem spjato až s populačními censy, a to již od počátků jejich moderní historie. Teorie i praxe zjišťování národnosti v jejich rámci ovšem v průběhu času zaznamenaly mnoho změn, nesoucích otisk své doby.

Již první Mezinárodní statistický kongres v Bruselu v roce 1853 navrhl sledování národnosti ve sčítání, a sice na základě tzv. obcovací řeči. Další kongres v Petrohradě v roce 1872 pak doporučil určování etnické příslušnosti podle jazyka mateřského. První sčítání lidu, ve kterém se v českých zemích (potažmo v celé monarchii) zjišťovala národnost obyvatelstva, se konalo v roce 1880. Ačkoli doporučení petrohradského kongresu bylo akceptováno většinou zemí, jednu z výjimek představovalo Rakousko¹⁷ (Kalibová 1995).

¹⁷ V Uhersku se při sčítání sledoval mateřský jazyk, který byl ovšem definován velmi podobně jako obcovací řeč v rakouské části monarchie (Kalibová 1995).

Sčítání se poté opakovalo vždy po deseti letech, a až do toho posledního v rámci Rakousko-Uherska v roce 1910 se národnost sčítaných zjišťovala na základě obcovacího jazyka¹⁸ (německy „Umgangssprache“). Takové metodice byla ovšem vytýkána celá řada nedostatků. Již z definice obcovací řeči vyplývá její značná vágnost, a tudíž nevelká vhodnost pro statistický průzkum. V případě etnicky smíšeného území je pak za hlavní vadu považováno ovlivňování výsledků ve prospěch majoritního etnika (Häufler 1973). Ovšem na druhou stranu pakliže je sčítání lidu pramenem spíše subjektivního určení etnicity, tak Siwek (1996, s. 14) argumentuje, že „dnes již většinou nepoužívané zjišťování etnické a národnostní příslušnosti podle kritéria obcovací řeči během sčítání lidu má mnohem objektivnější rysy (přes všechnu nedokonalost takového zjišťování) než přímý dotaz na národnost dotazovaného. Je to vlastně z objektivních charakteristik jediný údaj dostupný v oficiální statistice.“ V každém případě v českém prostředí nepanovala s touto metodikou velká spokojenost, jež dokonce v některých případech vedla k realizaci soukromého sčítání za účelem zjištění „skutečných poměrů“ (Šubrt 1908, 1910).

Během příprav prvního československého censu v roce 1921 došlo ke změně metodiky zjišťování národnosti obyvatel. Záměr nově definovat otázku na národnost sčítaných se stal předmětem celospolečenské diskuse, s přesahem do roviny filosofické a politické.¹⁹ Netřeba zdůrazňovat, že problematika sledování národnosti byla v některých případech zneužita i k nacionální propagandě. Hlavní vědecká otázka přitom zněla, zda zjišťovat národnost podle mateřského jazyka²⁰, coby víceméně objektivního kritéria, nebo přímým dotazem na národnost sčítancovu.²¹ Boháč (1926a) soudí, že tento spor byl primárně motivován otázkou zavedení židovské národnosti coby samostatné kategorie. Většina Židů v českých zemích hovořila němčinou jako svým mateřským jazykem, a proto možnost přihlášení se k židovské národnosti byla některými vnímána jako pokus o početní zeslabení německé populace. Nakonec byla pro census v roce 1921 otázka národnosti formulována takto: „národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk. Židé mohou přiznati národnost židovskou. Nepřípustno jest vyznačovati místo národnosti příslušnost k určitému území“ (Brabcová 2005).

¹⁸ Obcovací řeč byla definována coby řeč, kterou jedinec používá v běžném styku (Horáček 1920).

¹⁹ Blíže k diskusi o povaze národnostního sčítání viz Horáček (1920), Krejčí (1920), Boháč (1921), Rádl (1993), Bubeník, Křesťan (1995).

²⁰ Mateřský jazyk byl definován jako „řeč, která je člověku od dětství nejběžnější a kterou myslí“ (Horáček 1920).

²¹ Zamítnut byl požadavek tehdejšího hlavního organizátora sčítání, doc. Antonína Boháče, sledovat oba znaky současně. Boháč neuspěl ani s prosazováním pětiletých lhůt pro sčítání (Šubrtová 1980).

Tato definice byla posléze podrobena široké kritice, mj. i Nejvyšším správním soudem, který ve svém nálezu z roku 1924 určil množství objektivních znaků, podle kterých měla být národnost zjišťována v budoucích sčítáních (Šubrtová 1980). Nakonec se při dalším censu v roce 1930 otázka na národnost lišila jen větším důrazem na mateřský jazyk, vypuštěna byla zmínka o kmenové příslušnosti²². Subjektivní určení národní příslušnosti bylo umožněno ve třech případech: osoby z bilingvních rodin měly možnost volby mateřského jazyka; osoby nehovořící svým mateřským jazykem ve své rodině ani domácnosti mohly zapsat jiný jazyk, pakliže ho plně ovládaly; a Židé mohli deklarovat národnost židovskou bez ohledu na mateřský jazyk²³ (Boháč 1931).

Určitou obtíž při interpretaci výsledků meziválečných censů představuje konstrukce československé národnosti (vycházející ze západoevropského pojetí politického národa). Přestože byly při sčítání zjišťovány česká a slovenská národnost odděleně, ve většině statistických materiálů jsou uváděny dohromady. Ovšem tehdejší minimální počet, resp. podíl Slováků v českých zemích umožňuje vykládat statistiku ve smyslu ztotožnění Čechoslováků s Čechy (Häufler 1973). Židovská národnost byla v roce 1921 sledována poprvé; při zjišťování národnosti podle obcovací řeči v předchozích censech bylo mnoho Židů zařazeno mezi Němce (relativně více než mezi Čechy; Siwek 1996). Naproti tomu všichni německy mluvící obyvatelé českých zemí byli v meziválečných sčítáních vedeni jako Němci; rakouská národnost nebyla etablována. Häufler (1973) se domnívá, že v opačném případě by se k ní přihlásila přibližně čtvrtina Němců v českých zemích.

Soupisy obyvatelstva, pořizované německou okupační správou během druhé světové války, nenesly znaky objektivního sčítání lidu, a tudíž další census se uskutečnil až v roce 1950. S novou politickou situací i společenskými podmínkami se výrazně proměnila i metodika sledování národnosti. První poválečný census znamenal posun k výhradně subjektivnímu určení národnosti, která byla definována jako „příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí“ (Brabcová 2005). Takto vymezená národnost měla samozřejmě velký dopad na její proklamaci příslušníky národnostních menšin v Československu (především Němců, Maďarů a Romů; Kalibová 1995).

Stejná definice národnosti platila i v následujícím sčítání v roce 1961, poprvé však bylo namísto přítomného sledováno trvale bydlící obyvatelstvo. Census v roce 1970 přinesl další

²² Průběh diskuse o způsobu zjišťování národnosti při censu v roce 1930 zevrubně popisuje Boháč (1931).

²³ Ovšem v případě pochyb o správnosti národnosti, uvedené na sčítacím archu, mohl sčítací komisař příslušnou osobu vyslechnout (Brabcová 2005).

změny – národností se jednoduše rozuměla příslušnost k národu nebo národnosti, a volba odpovědi byla ponechána na svobodné volbě sčítané osoby (Brabcová 2005). Při tomto censu se navíc vedle národnosti sledoval i mateřský jazyk²⁴ – a výsledky byly poněkud překvapivé, neboť osob české národnosti (na území dnešního Česka) bylo zjištěno více než osob s českým mateřským jazykem. Kalibová (1995) se domnívá, že důvodem bylo nejspíše nepochopení definice mateřské řeči. Část obyvatel uvedla český mateřský jazyk, ačkoli to byl nejspíše jejich jazyk hovorový.

Stejně jako v roce 1970 zněla definice národnosti při sčítání o deset let později. I v roce 1991 byla národnost vymezena totožně, jinak se ovšem změna společenských poměrů v censovním šetření odrazila. Zejména byl rozšířen výčet národností, ke kterým mohly sčítané osoby deklarovat svoji příslušnost, mj. o národnost romskou (za socialismu nebyla romská národnost oficiálně sledována; Romové byli považováni za sociální skupinu) či o tzv. zemské národnosti moravskou a slezskou. Před rokem 1989 byla vedle české a slovenské sledována již jen ukrajinská, ruská, polská, maďarská, německá, bulharská a srbochorvatská národnost, tedy pouze dalších evropských socialistických států (Brabcová 2005). V roce 1991 byl opět šetřen také mateřský jazyk obyvatel (výsledný vztah mezi počtem osob české národnosti a českého mateřského jazyka byl podobný jako v roce 1970).

Mateřský jazyk byl sledován i při zatím posledním populačním censu v roce 2001, definice národnosti ovšem opět doznala změn. Tentokrát byly pokyny k vyplnění sčítacího archu formulovány následovně: „Údaj o národnosti vyplní každý podle svého rozhodnutí. Národností se rozumí příslušnost k národu, národnostní nebo etnické menšině. Pro určení národnosti není rozhodující mateřská řeč ani řeč, kterou občan převážně používá nebo lépe ovládá, ale jeho vlastní rozhodnutí. Hlásí-li se k více národnostem nebo k žádné, budiž to zaznamenáno.“ (ČSÚ 2003). Poprvé tedy měla sčítaná osoba možnost přihlásit se k více národnostem či nedeklarovat žádnou. V každém případě období po roce 1989 skýtá nejsvobodnější podmínky i společenskou atmosféru k vyjádření své národnosti za celou dobu moderní historie censovních šetření v českých zemích.

Se sčítáním obyvatelstva se pochopitelně komplementárně pojí rizika zkreslení výsledků a určité míry generalizace. Až do censu v roce 1950 včetně nebylo narozdíl od současné praxe sledováno trvale bydlící obyvatelstvo, nýbrž obyvatelstvo přítomné v okamžiku sčítání. Prvně jmenovaná metoda má nevýhodu určitého zkreslení, neboť nepracuje se skutečně přítomným obyvatelstvem, na druhou stranu však zpravidla poskytuje časově stabilnější výstup (Siwek

²⁴ Definován jako „řeč, kterou se sčítaným hovořili rodiče, při jejich různé národnosti pak řeč, kterou s ním hovořila matka“ (Brabcová 2005).

1996). Šubrtová (1980) naopak uvádí rizika, jež s sebou nesla meziválečná praxe. Ovlivňování výsledků censu osobami, které se v den sčítání vyskytly na určitém místě s cílem početně posílit tamní národnostní menšinu, se však nedělo ve větším rozsahu a obecně nemělo významnější dopad na interpretaci národnostních statistik. Je třeba dodat, že před druhou světovou válkou byla obcovací řeč, resp. národnost sledována pouze v případě rakouských, resp. československých státních příslušníků. K tomu Boháč (1926a) poznamenává, že tento postup nemá (snad až na oblast Těšínska) výraznější vliv na realistické vyznění národnostní statistiky.

Vedle metodických problémů ovšem existují i nedostatky, jež nemohou být u obdobného výzkumu jako sčítání lidu při nejlepší vůli eliminovány. V případě zjišťování národnosti a následné konstrukce etnické hranice je podrobně uvádí Siwek (1996). Je např. možné, aby obec, jež se ve statistice jeví jako etnicky smíšená, byla ve skutečnosti tvořena dvěma oddělenými národnostně homogenními komunitami, a tudíž rozdělena ideální etnickou hranicí. Taková skutečnost není ze statistiky zjistitelná a vyžadovala by podrobnou práci v terénu (jež by ovšem v případě česko-německého etnického pomezí vyžadovala spíše studium archivních materiálů). Jak však uvádí Siwek, vyskytují se tyto případy ve skutečnosti výjimečně.

Pravděpodobně největší potíž při výzkumu národnostní struktury představuje rozpor mezi potřebami statistiky a subjektivním vnímáním etnicity. Až do sčítání v roce 1991 byl každý jednotlivec nucen k přihlášení se k určité národnosti, a to na základě objektivních nebo subjektivních dat či jejich kombinací. Takto jednoznačná však realita není, situace nejen v národnostně smíšených oblastech ukazuje, že zde existuje velké množství etnicky nevyhraněných obyvatel, či obyvatel jejichž pocit etnicity se v čase relativně často mění, i několikrát za život (Siwek 1996). Změny ve vnímání národnosti mohou mít pro jednotlivce pouze malý význam, ve statistice se však mohou projevit velkými a nesnadno interpretovatelnými výkyvy. Značný vliv na subjektivní pocit etnické příslušnosti mají navíc vnější podmínky (např. politická situace) i množství specifických místních faktorů, a docházet zde může k procesům asimilace a integrace.²⁵

Otázku, do jaké míry sčítání lidu popisuje národnostní skladbu populace, lze interpretovat i opačným způsobem: je to právě sčítání lidu, které etnické vědomí u obyvatel formuje prostřednictvím předdefinovaného výčtu národností. Anderson (2008) zmiňuje podstatnou

²⁵ Důsledky asimilačních procesů a vliv politické situace a rozdílné metodiky na vyznění národnostní statistiky názorně demonstroval Häufler (1973, s. 40-41) na příkladě tří obcí s chorvatským obyvatelstvem na jižní Moravě.

úlohu sčítání lidu při upevňování pocitu národní identity u obyvatelstva. Za specifický projev tohoto jevu lze považovat praxi při censech v letech 1950-1980, kdy byli zejména Romové a Rusíni nuceni deklarovat jinou než „svoji“ národnost z důvodu její absence v omezené nabídce možností (Fialová 1994). O tom, že objekt výzkumu sčítání lidu někdy neodpovídá realitě, svědčí i situace z censu v roce 1930 na východním a jižním Slovensku. Zde v některých krajích většina obyvatel otázce, jaké jsou národnosti, vůbec nerozuměla, a někteří pojem národnosti zaměňovali za náboženské vyznání (Šubrtová 1980).

V každém případě však Siwek (1996, s. 31) uvádí, že i „přes uvedené nepřesnosti je sčítání lidu nejvhodnějším pramenem pro prostorové sledování pohybu etnické hranice, protože ho umožňuje sledovat na velmi malých územních jednotkách.“ Häufler (1973) pak zmiňuje, že census v roce 1930 zanechal skutečnosti nejvíce odpovídající obraz národnostní struktury českých zemí před 2. světovou válkou. Výsledky sčítání lidu z roku 1930 tedy představují nejvhodnější datovou základnu ke studiu problematiky etnické hranice.

2.4. Historie osídlení českých zemích

Událostmi na sklonku druhé světové války a bezprostředně po ní skončilo mnohasetleté soužití Čechů a Němců v jednom státě a české země se staly národnostně takřka homogenním územím. Otázku vývoje osídlení českých zemí je třeba zasadit do širších historických souvislostí, a to nejen proto, že v minulé i současné době docházelo a dochází k její účelové dezinterpretaci.

Příchod slovanských kmenů na území střední a východní Evropy se datuje do poměrně krátké doby během 6. a 7. století. Po odchodu pravděpodobně většiny Germánů z Čech kolem roku 530 obsazovali postupně Slované nezřídka liduprázdné oblasti (Pánek, Tůma 2008). Čechy i Morava měly prostřednictvím obchodních stezek spojení s okolním světem a již od 10. století se na přemyslovském dvoře nacházeli kněží a řeholníci ze Saska a Bavor. Ovšem až od počátku 13. století lze další migrační pohyby do českých zemí, obvykle nazývané německá východní kolonizace, označit za masové. Příliv nových obyvatel byl přitom součástí širších procesů, tzn. osadníci nepocházeli pouze z německy mluvících zemí, a mířili i do dalších oblastí v rámci celé střední a středovýchodní Evropy (Fialová 1996). Důvodem příchodu kolonistů nebyly jen vnitřní podmínky v zemích jejich původu, tedy především nadměrná hustota zalidnění a s tím související tíživá sociální situace, ale také politická poptávka po nových osadnících v cílových zemích.

Vedle vnější kolonizace na území českých zemí probíhalo i daleko rozsáhlejší osidlování z domácích zdrojů. Osadníci přicházeli hlavně do výše položených a méně úrodných oblastí, kolonizátoři z německých zemí postupovali od hranic českých zemí a osidlovali tedy zejména periferně situovaná území. Specifický fenomén představovala hornická kolonizace, jež se rozvíjela od první poloviny 13. století. Těžaři z českých zemí i ciziny přicházeli zejména do stříbrných dolů v okolí Jihlavy a Smilova (Havlíčkov) Brodu, rozvíjela se však těžba i jiných kovů: zlata v jižních, jihozápadních a středních Čechách a na severní Moravě, mědi a cínu v Krušných horách. V oblasti Jihlavska vrcholila kolonizační aktivita kolem poloviny 13. století, v případě později objevených stříbrných dolů v Kutné Hoře²⁶ na přelomu 13. a 14. století (Semotanová 2002).

Vnější kolonizace si po celé 13. století udržovala vzestupnou tendenci a kulminovala na jeho sklonku a na počátku 14. století, kdy se také vyrovnávala síla obou kolonizačních zdrojů (Pánek, Tůma 2008). Němečtí osadníci leckde osidlovali rozsáhlejší plošně souvislé celky (např. v okolí Broumova, Trutnova, v Podještědí, kolem Lokte, Svitav, na jižní Moravě či Českomoravské vrchovině). V některých oblastech (např. na Slánsku, Podbrdsku) se německá kolonizace dlouhodoběji neprosadila a německá populace po čase splynula s českou (Kastner 1999). Zároveň vznikala i smíšená osídlení co do původu osadníků, a to nejen v pohraničních horách, ale např. i v sídelních mezerách v blízkém sousedství Prahy. Etnicky různorodá kolonizace se realizovala ještě okolo poloviny 14. století (Fialová 1996).

Příchod kolonizátorů z cizích zemí měl kromě prostého přílivu nových obyvatel i svojí kvalitativní dimenzi. Zahraniční osadníci s sebou přinášeli odlišné právně-organizační formy, např. tzv. německé právo (emfyteuzi neboli *ius teutonicum*). Nově příchozí obyvatelstvo také dosahovalo práv a privilegií, jimiž se mnohde lišilo od starousedlíků. Vliv nových osadníků se uplatňoval i při zakládání měst, kdy se zúročovaly jejich zkušenosti a vyšší finanční prostředky (Pánek, Tůma 2008). V případě venkovského osídlení bylo pro vsi německých kolonistů typické jejich pravidelné uspořádání a odlišná architektura, jež je možné pozorovat v kulturní krajině dodnes (viz Marada 2009).

Ve 14. století hlavní osídlovací proces v podstatě skončil, ovšem méně intenzivní kolonizace probíhala i nadále. V této době zůstaly neobydleny pouze výše položené hornaté oblasti a souvislé lesní plochy. V 16. století, zvláště jeho druhé polovině, docházelo ve spojitosti s další vlnou rozvoje hornictví k osidlování vyšších poloh, zejména Krušných hor,

²⁶ Na Kutnohorsku se ovšem narozdíl od Jihlavska neudrželo německé osídlení a již podle prvního censu v roce 1880 vykazoval politický i soudní okres Kutná Hora přes 99 % obyvatel s českou obcovací řečí (Statistický lexikon obcí v zemi České 1934).

ale i Turnovska, Železnobrodská a jižního Jablonecka (Semotanová 2002). Za třicetileté války, podobně jako za válek husitských, byl kolonizační proces přerušen, resp. mnohá sídla zanikla. Závěrečná větší vlna osidlování se odehrála v poslední třetině 18. století ve spojení s rozmachem sklářství a hutnictví, především na Šumavě, České lese, Jizerských horách, Brdech, Novohradských horách, Českomoravské vrchovině a Jeseníkách. Nové vsi byly zakládány také v souvislosti s těžbou dřeva (zvláště Šumava, Krkonoše, Jizerské hory). V 19. století již docházelo ke vzniku nových sídel pouze výjimečně (Semotanová 2002).

Vnější kolonizace se tak odrazila mj. ve vícejazyčném charakteru obyvatelstva českých zemí. V tehdejší době však národnost či mateřský jazyk nehrály výraznější roli a jazyková smíšenost obyvatelstva nebyla ničím neobvyklým (Rádl 1993). Počátkem 18. století se ovšem v souvislosti s emancipací, resp. vznikem moderních národů počalo zhoršovat i soužití české a německé společnosti. Sociální tenze v českých (míněno geograficky) městech, kde patriciát byl zpravidla německy hovořící a řemeslnictvo mluvilo česky, dostávaly i svojí národnostní rovínu (Pánek, Tůma 2008). Obyvatelstvo českých zemí se počalo ve větší míře identifikovat národnostně, což se u německé populace projevovalo mj. snahou o etablování kolektivní sudetoněmecké identity (viz Hahnová, Hahn 2002; Jeleček 2005; Krulík 1999). Nacionalisticky laděná argumentace zdůrazňovala původnost slovanského obyvatelstva a Němcům připisovala status pouhých „přistěhovalců“ (např. Dvorský 1918, 1920b). Německé obyvatelstvo však bylo možné považovat v českých zemích za autochtonní, resp. jak prohlašuje Rádl (1993, s. 45): „co je tím politicky rozřešeno, pravíme-li, že se Němci přistěhovali do země později než Češi?“

Kontinuální vývoj osídlení českých zemí narušila druhá světová válka a události s ní související. Vedle přesunů obyvatelstva v rámci českých zemí během války i před jejím vypuknutím představoval fatální změnu odsun českých Němců ke konci války a po jejím skončení. Organizovanému odsunu předcházela nechvalně proslulý „divoký“ odsun, jemuž padlo za oběť mezi 19-30 tisíci lidí²⁷ (Beneš 2002). Celkem byly odsunuty přibližně tři miliony obyvatel německé národnosti a v českých zemích zůstalo podle censu v roce 1950 zhruba 160 tisíc Němců (Fialová 1994); podrobněji k regionální distribuci obyvatel německé národnosti na území dnešního Česka viz dále.

²⁷ K uvedeným hodnotám došla společná komise českých a německých historiků. Počet obětí odsunu je však stále předmětem diskusí a není takřka možné jej přesně vyčíslit. Např. Kučera (1992) určil počet obětí na 24 000, zatímco organizace odsunutých českých Němců uvádí počty zpravidla několikanásobně vyšší.

3. Česko-německá etnická hranice a změny jejího průběhu v letech 1880-2001

Následující text se věnuje rekonstrukci změn průběhu česko-německé etnické hranice v letech 1880-2001 na bázi hodnocení územní diferenciacie etnické struktury podle údajů ze sčítání lidu. Motivem bylo zjistit, jakým způsobem se etnická hranice ve sledovaném období vyvíjela, zda se její průběh v českých zemích proměňoval, či naopak zůstal víceméně nezměněn.

Sledované období lze rozdělit do tří hlavních fází: období před první světovou válkou, meziválečnou éru první republiky, a období po druhé světové válce. Každou z těchto dějinných etap charakterizují odlišné sociální a politické podmínky, odrážející se mj. v metodice zjišťování národnosti v censu. Třetí období, datující se od druhé světové války, vymezuje od předešlých dvou především samotný objekt výzkumu: národnostně heterogenní charakter osídlení českých zemí, jenž na většině míst zanikl poválečným vyhnáním německého obyvatelstva.

3.1. Vývoj etnické hranice před první světovou válkou

Národnost obyvatelstva byla prostřednictvím obcovacího jazyka v Rakousko-Uhersku poprvé sledována v censu roku 1880. Obrázek 1²⁸ znázorňuje podíl německy hovořících obyvatel z populace tehdejších soudních okresů v českých zemích²⁹ v tomto roce. Povšimnout si lze několika výjimek, narušujících tradiční zjednodušené dichotomické vnímání české vnitrozemí – německé pohraničí: převážně německý charakter Brna, významné zastoupení Němců v jeho okolí a v Praze³⁰ či jazykové ostrovy Jihlavska a Svitavska.

V některých okresech na Mostecku a Duchcovsku lze v porovnání s okolními pohraničními okresy pozorovat podprůměrné zastoupení německého jazyka. Nemalý počet okresů při hranicích českých zemí (v úvahu není vzato pomezí česko-slovenské) pak vykazuje

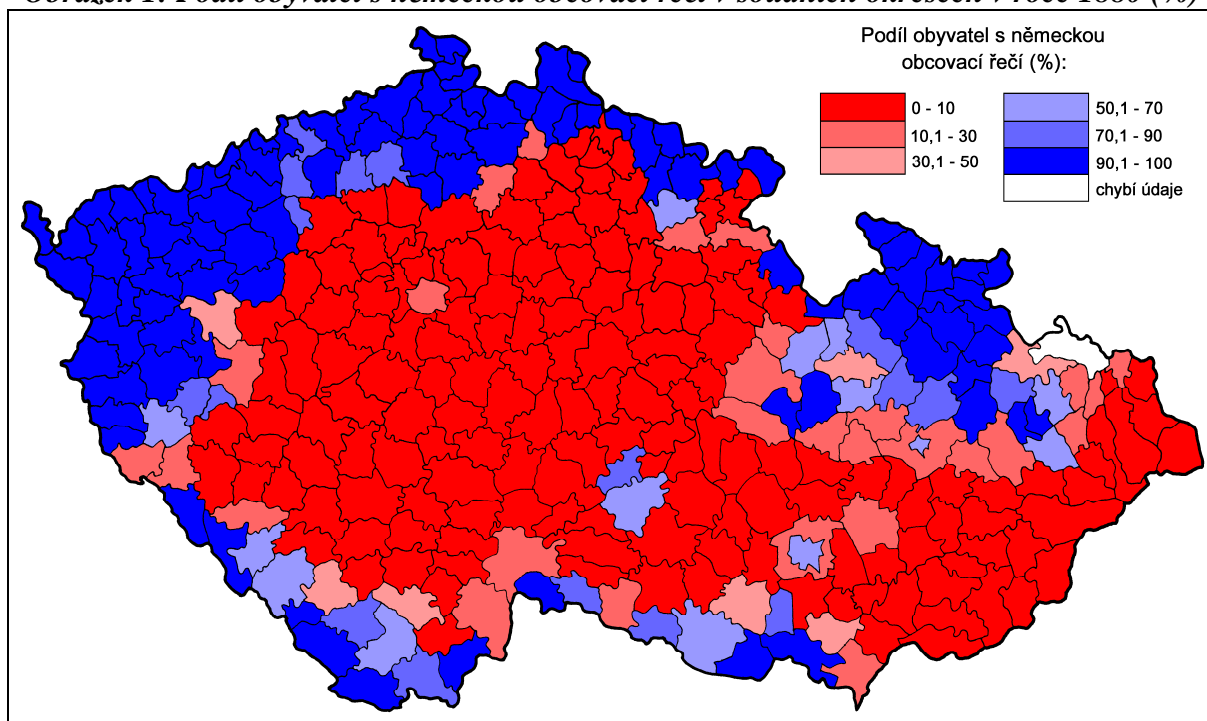
²⁸ Kartogramy na obrázcích znázorňují podíly obyvatel podle obcovací řeči, resp. národnosti vztahované k počtu rakouských, resp. československých občanů. U cizích státních příslušníků nebyly obcovací jazyk ani národnost sledovány. V přehledových tabulkách jsou ovšem (vzhledem k dostupnosti dat) uvedeny podíly na celkovém počtu přítomného obyvatelstva. Uvedený rozpor vzhledem k nevelkému množství cizinců v českých zemích (v období 1880-1910 nepřesahoval 1 %; Srb 2004) nijak významným způsobem nesnižuje komparabilitu dat.

²⁹ Rozumí se české země ve svém rozsahu při sčítání v roce 1930 (pokud není uvedeno jinak), tedy po změnách státních hranic v letech 1919-20, s připojenými územími Hlučínska (dílčí změny hranic ještě do roku 1923), Valticka a Vitorazska, a bez odstoupené části Těšínska (dílčí změny do roku 1927). V průběhu let se měnil i počet a vymezení soudních okresů (blíže viz Jeleček 2000), údaje jsou přepočteny na soudní okresy podle jejich vymezení v roce 1930.

³⁰ Ostatně rozšířenější praktikování němčiny ve městech než na venkově bylo v tomto období (ale i na počátku 19. století) charakteristickým jevem.

většinově český jazykový charakter; jde o okresy Náchod, Police nad Metují, Nové Město nad Metují, na západě Čech Domažlice a Kdyně, a při jižní hranici českých zemí soudní okresy Třeboň, Jindřichův Hradec, Jemnice a Břeclav. Speciální případ představuje Ostravsko se silně zastoupenou polsky hovořící populací, mající v roce 1880 v okresech Bohumín, Fryštát, Jablunkov a Český Těšín většinový podíl, ve Slezské Ostravě pak tvořící slabě přes desetinu obyvatelstva. Navzdory převažujícímu českému charakteru některých pohraničních okresů dosahovalo české etnikum ke státní hranici pouze na jedné pětině její délky, vyjma hranice česko-slovenské tomu navíc bylo pouze na dvou místech: jižně od Jindřichova Hradce (v okolí Chlumu u Třeboně) a u Náchoda (Häufler 1973).

Obrázek 1: Podíl obyvatel s německou obcovací řečí v soudních okresech v roce 1880 (%)

Poznámka: Bez soudního okresu Hlučín a města Těšína, pro které za rok 1880 chybí data. Vymezení soudních okresů odpovídá stavu v roce 1930.

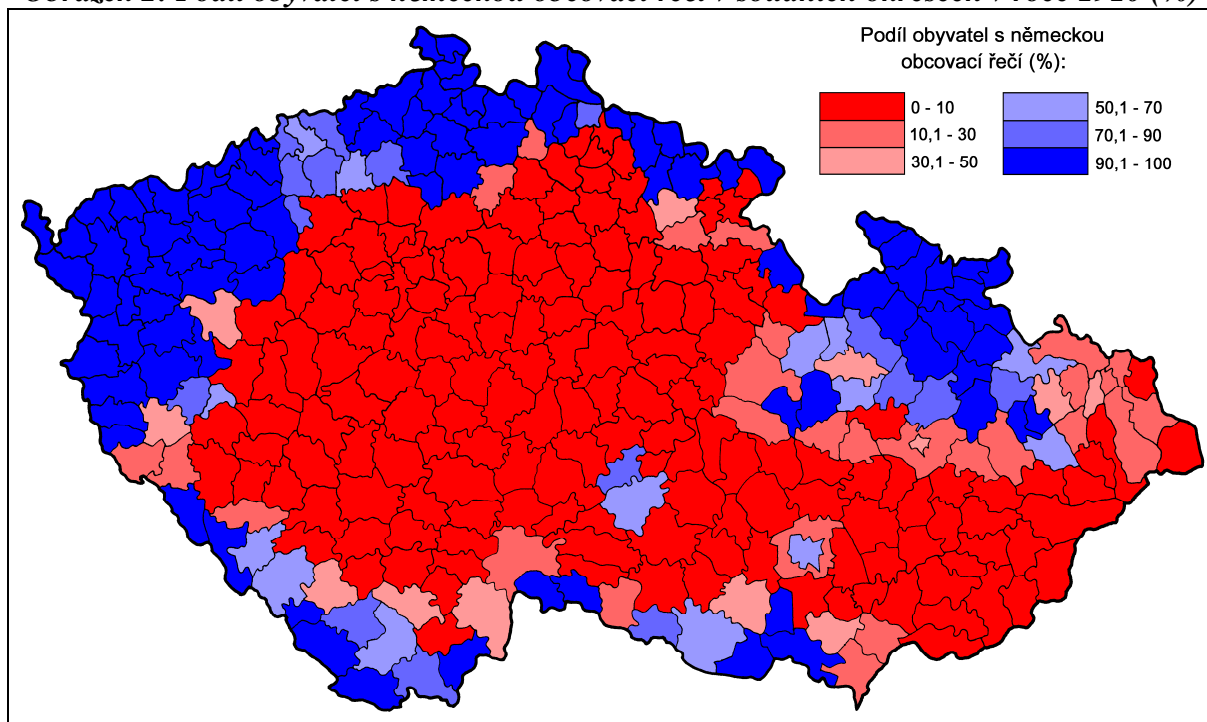
Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Vedle obyvatelstva s českým a německým obcovacím jazykem a regionálně silně koncentrované polsky hovořící populace mělo jinojazyčné obyvatelstvo v českých zemích naprosto minimální zastoupení. Kartogram na obrázku 1 by tedy bylo možné uvažovat inverzně pro český obcovací jazyk (viz také tabulka 4), pochopitelně s výjimkou výše zmíněných okresů Ostravska a také při vyloučení nemnoha okresů, u nichž i přes marginální podíl jiných obcovacích jazyků není interval zastoupení češtiny a němčiny obrácený³¹.

³¹ Pro rok 1880 se jedná o soudní okresy Opava (58,48 % český, 39,97 % německý obcovací jazyk) a Mohelnice (29,26 % český, 69,26 % německý).

Sčítání lidu se opakovalo každých deset let, a národnostní statistiky vzešlé z jeho údajů vykazují zajímavý vývoj. Poslední předválečné sčítání se uskutečnilo v roce 1910 (viz obrázek 2). V rámci celých českých zemí podíl obyvatel praktikujících českou obcovací řeč po celé sledované období prakticky stagnoval, resp. mírně se zvýšil podle posledního předválečného censu (viz tabulka 1). Naproti tomu německy hovořící populace zaznamenala trvalý relativní úbytek. Pozorovat lze i rozdíly mezi Čechami a Moravou se Slezskem. U rakouských státních občanů v zemi moravskoslezské podíl české obcovací řeči trvale rostl (ze 63,2 % v roce 1880 na 64 % o třicet let později), přičemž ještě výrazněji klesalo praktikování německé obcovací řeči: ze 33,7 % v roce 1880 až na 31,1 % v roce 1910 (Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské 1935). Oproti tomu v Čechách zastoupení českého jazyka až do roku 1900 mírně klesalo (62,8 % v roce 1880, 62,6 % v roce 1900), až při sčítání v roce 1900 byl zaznamenán nárůst (63,1 %). Inverzně se vyvíjelo používání německé obcovací řeči: od roku 1880 (37,1 %) nárůst do roku 1900 (37,3 %), poté pokles (36,8 %; Statistický lexikon obcí v zemi České 1934).

Obrázek 2: Podíl obyvatel s německou obcovací řečí v soudních okresech v roce 1910 (%)

Poznámka: V soudním okrese Hlučín byla do roku 1910 sledována „mateřská řeč přítomného obyvatelstva“. Vymezení soudních okresů odpovídá stavu v roce 1930.
Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Regionální rozdíly ve vývoji etnické skladby českých zemí ve sledovaném období byly poměrně značné (viz obrázek 3). Největší změny v neprospěch německé populace lze pozorovat v soudním okrese Dobřany (zastoupení německého jazyka pokleslo o 24 %), na

Mostecku (největší pokles v soudním okrese Horní Litvínov: o 24 %) a v soudním okrese Dvůr Králové nad Labem (pokles o 13 %). Naopak v případě soudních okresů Třeboň, Opava a ostravské aglomerace význam němčiny výrazně vzrostl (v rámci Čech vystupuje Třeboňsko ještě zřetelněji, viz tabulka 2). Na Ostravsku nabyl německý jazyk na vlivu zpravidla na úkor Čechů, resp. Češi ztráceli na úkor německého a polského obyvatelstva (s výjimkou okresu Bohumín, kde česky a německy hovořící populace zvětšila své zastoupení, kdežto polské etnikum oslabilo).

Za povšimnutí také stojí odlišný vývoj dvou zemských center, Prahy a Brna. V Praze do roku 1910 pokleslo zastoupení němčiny na 6,1 % a město se již v zastoupení německého jazyka tolik nelišilo od okolních okresů. Na Moravě se změnil jazykový charakter Olomouce z většinově německého na český, naopak stále patrné jsou německé jazykové ostrovy jihlavský, brněnský i svitavský.

Tabulka 1: Vývoj obyvatelstva v českých zemích podle obcovací řeči v letech 1880-1910

rok sčítání	česká obcovací řeč		německá obcovací řeč		počet obyvatel celkem
	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)	
1880	5 113 813	62,5	2 927 133	35,8	8 181 060
1890	5 408 166	62,4	3 087 204	35,6	8 665 421
1900	5 848 704	62,4	3 289 616	35,1	9 372 214
1910	6 335 630	62,9	3 492 362	34,7	10 078 637

Poznámka: V roce 1880 není zahrnuto Hlučínsko a Těšínsko.

Zdroj: Srb (2004)

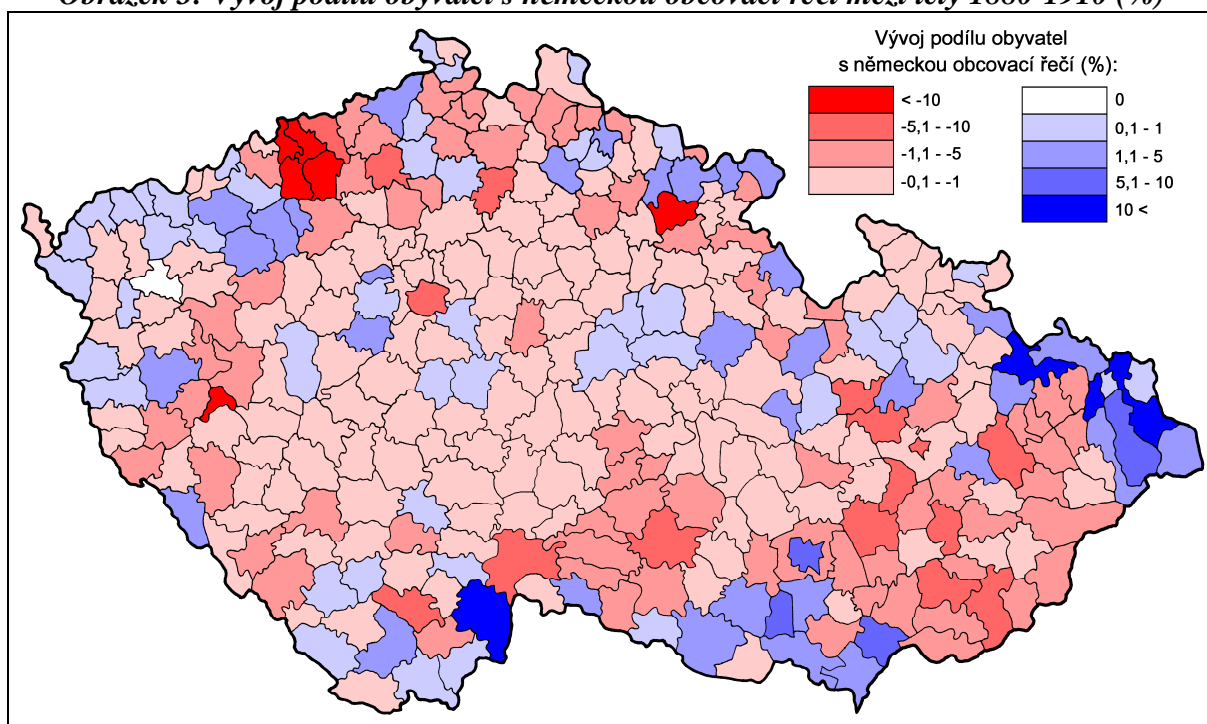
Obecně platí, že mezi lety 1880 a 1910 ve většině soudních okresů (ve 242 z 331) praktikování německého obcovacího jazyka pokleslo na úkor češtiny (viz tabulka 2). Největší změny etnické struktury se ve velké míře udály v soudních okresech při etnickém rozhraní, resp. mnohde i hlouběji ve většinově německém území. Relativně velké změny ve prospěch Čechů proběhly i v moravských okresech východně od Brna. Ve většině soudních okresů ve vnitrozemí českých zemí vzrostlo zastoupení českého etnika, vzhledem k nízkému zastoupení Němců v populaci však mohly být změny jen minimální.

Česko-německá etnická hranice se neomezovala pouze na území českých zemí. Česky hovořící obyvatelstvo za hranicemi českých zemí bylo hlavním důvodem změn hranic po první světové válce a připojení Hlučínska (s 50 tisíci obyvatel na 315 km²), Valticka (11 tisíc obyvatel a 82 km²) a části Vitorazska (10 tisíc obyvatel a 113 km²) k Československu³². Češi žili za hranicemi českých zemí i na jiných místech, přesto nebylo k dalším revizím hranic

³² Naopak Polsku byla podstoupena východní část Těšínska s většinově polskou populací.

přistoupeno. U Náchoda přecházelo etnicky české území plynule do sousedního Kladska, kde měli v tzv. českém koutku (poměrně úzkém pohraničním pásu v délce asi 12 km a šířce 3-4 km) Češi v místních obcích³³ převahu. V horním Slezsku se v Hlubčicku a Ratibořsku ještě v roce 1930 vyskytovalo přibližně 25 převážně českých vsí a asi 20 obcí národnostně smíšených (Häufler 1973). Na pomezí jižní Moravy a Dolního Rakouska žili Češi i na druhé straně hranice, v okolí Laa an der Thaya a Hohenau. Není zajisté překvapivé, že podíl českého obyvatelstva ve zmíněných územích vně hranic českých zemí po celé období přelomu 19. a 20. století klesal.

Obrázek 3: Vývoj podílu obyvatel s německou obcovací řečí mezi lety 1880-1910 (%)

Poznámka: V případě soudního okresu Hlučín se jedná o změnu mezi lety 1890 a 1910. Vymezení soudních okresů odpovídá stavu v roce 1930.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Na vývoji populace českých zemí a její etnické skladby se koncem 19. a počátkem 20. století uplatňoval bezpočet vlivů. Obecně platí, že na národnostní struktuře obyvatelstva se projevuje působení tří základních faktorů: přirozené měny, migrace a asimilace. Nerovnoměrný hospodářský vývoj českých zemí byl příčinou velmi silné vnitřní i vnější migrace. Pozitivní migrační saldo vykazovaly severní Čechy, vůbec největší růst obyvatelstva zaznamenala oblast východního Krušnohoří, na jejímž ekonomickém rozvoji se ve stále větší

³³ Šubrt (1910) jmenuje jedenáct takových obcí: Slané, Březovou, Žaks, Chudobu, Čermnou, Blažejov, Jakubovice, Stroužné, Bukovinu, Nouzín a Vostrou Horu. Tyto obce byly součástí tzv. Levínska, jež bylo ke Kladsku připojeno až v 15. století; předtím Levínsko náleželo k hradeckému kraji, a na jeho kolonizaci se tedy podílelo především česky hovořící obyvatelstvo. Kladsko bylo součástí zemí Koruny české do roku 1742.

míře podílely české pracovní síly přicházející z vnitrozemí. Naopak hospodářsky zaostalejší jižní část českých zemí migračně ztrácela. Nejhuře se v tomto ohledu vyvíjela oblast jižních Čech, kde vedle silného vnitřního vystěhovalství podněcovala vysokou zahraniční emigraci většinově českého obyvatelstva i blízkost Vídně (blíže viz Korčák 1929). Häufler (1973) poznamenává, že do přelomu století získávaly v Čechách vnitřní migrací pouze majoritně německé či národnostně smíšené okresy, na Moravě migračně ztrácela i většinově německá oblast Jeseníků, ale spíše do Rakouska (především Vídně) než do jiných částí českých zemí.

Z hlediska národnostního vývoje kompenzoval po celé sledované období větší zahraniční vystěhovalství z českých oblastí relativně vyšší přirozený přírůstek české populace (Häufler 1973). Příčiny nižší přirozené reprodukce německé populace lze spatřovat v dřívějším přijetí antikoncepčních metod obyvatelstvem průmyslových a převážně německých oblastí (Srb 2004). Asimilační vlivy naopak více postihovaly české obyvatelstvo, především vzhledem k politickým poměrům příznivějším k používání německé řeči. Vždy také záleželo na konkrétních podmínkách v dané obci či komunitě. U praktikování obcovacího jazyka se navíc vlivy okolí uplatňovaly daleko více než při percepci později sledované národnosti.

Tabulka 2: Soudní okresy podle vývoje podílu obyvatel s německou obcovací řečí 1880-1910

vývoj	<-10	(-5; -10>	(-1; -5>	(0; -1>	0	(0; 1>	(1; 5>	(5; 10>	10<
Čechy	6	6	44	109	1	38	19	0	1
Morava a Slezsko	0	10	33	34	0	8	14	4	4
české země	6	16	77	143	1	46	33	4	5

Poznámka: V případě soudního okresu Hlučín se jedná o změnu mezi lety 1890 a 1910. Údaje přepočteny na soudní okresy podle jejich vymezení v roce 1930.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Na úrovni soudních okresů lze pozorovat základní změny etnické skladby populace českých zemí, nikoli však jemné nuance česko-německého národnostního rozhraní. Kupříkladu oblast podél severní části česko-moravské zemské hranice se jeví víceméně souvislým většinově německým územím; svitavský národnostní ostrov oddělený úzkým pásem většinově českých vesnic není patrný. V majoritně českém území nebyly výjimkami německé enklávy, a naopak. České menšiny se nacházely např. v Krušnohoří, ve východních Čechách, naopak německé obce např. ve středních Čechách, v okolí Brna a Olomouce či na Vyškovsku. V mnoha případech také nebyly změny etnické hranice v předválečném období natolik výrazné, aby se na úrovni soudních okresů projevíly. Etnickou skladbu českých zemí v podrobnějším měřítku a její vývoj v předválečném období blíže rozpracovali Šembera (1873), Šubrt (1908, 1910) či Häufler (1973).

3.2. Vývoj etnické hranice v meziválečném období

Ve srovnání s relativně klidným předválečným obdobím znamenala první světová válka a následný vznik Československa takový společenský a politický otřes, že by bylo překvapením, kdyby se tyto události neprojevíly ve výsledcích sčítání lidu. Zjišťování národnosti obyvatel v jeho rámci navíc poznamenalo zavedení odlišného metodologického postupu.

Celkový počet obyvatel českých zemí poklesl (viz tabulky 1 a 3), rozdílně se však vyvíjelo české a německé etnikum. Zatímco obyvatelstvo české národnosti zaznamenalo v podílu na celkové populaci nárůst (62,9 % v roce 1910, po válce 67,7 %), obyvatelstvo německé se vyvíjelo opačně (pokles z 34,7 % na 30,6 %). Na Moravě a ve Slezsku se ve sledovaném období snížil podíl obyvatel německé národnosti o 6,4 % (z 31,1 na 24,7 %; vztaženo k československým státním příslušníkům). Na území Čech byl pokles méně výrazný: z 36,8 na 33 %, tedy o necelá čtyři procenta. Podíl občanů československé národnosti³⁴ pochopitelně ve všech historických zemích vzrostl (v Čechách z 63,1 % na 66,6 %, na Moravě a ve Slezsku z 64 % na 72,4 %).

Tabulka 3: Vývoj obyvatelstva v českých zemích podle národnosti v letech 1921-1930

rok sčítání	území	čsl. národnost		německá národnost		počet obyv. celkem
		absolutně	podíl (%)	absolutně	podíl (%)	
1921	Čechy	4 382 788	65,7	2 173 239	32,6	6 670 582
	Morava a Slezsko	2 344 620	70,3	799 969	24,0	3 335 152
	české země	6 727 408	67,2	2 973 208	29,7	10 005 734
1930	Čechy	4 713 366	66,3	2 270 943	31,9	7 109 376
	Morava a Slezsko	2 595 534	72,8	799 995	22,4	3 565 010
	české země	7 308 900	68,5	3 070 938	28,8	10 674 386

Poznámka: V roce 1921 údaje za území českých zemí v roce sčítání, tzn. před dílčími změnami hranic na Hlučínsku a Těšínsku.

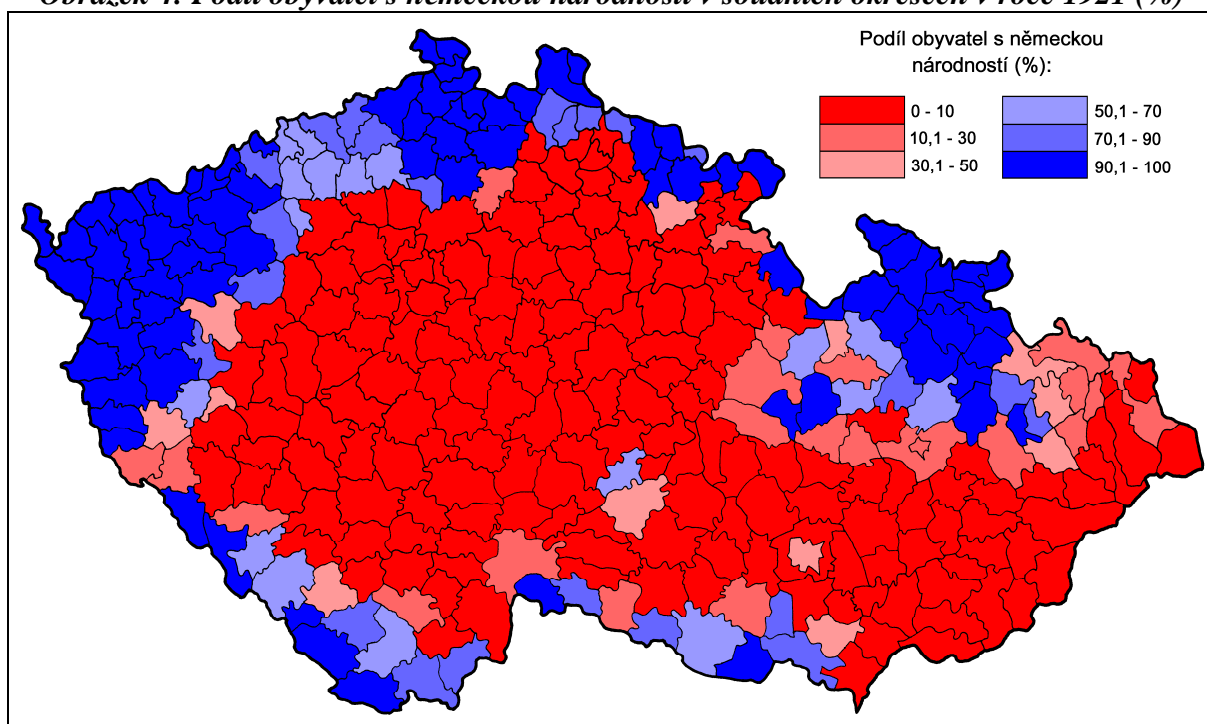
Zdroj: Statistický lexikon obcí v Čechách (1923), Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku (1924), Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Ve vývoji etnické skladby mezi posledním rakouským a prvním československým censem je patrná dichotomie mezi většinově českým a většinově německým územím, a v druhé řadě mezi Čechami a Moravou se Slezskem (viz obrázky 4 a 5). Takřka všechny soudní okresy majoritně osídlené německou populací zaznamenaly relativní úbytek Němců, v kartogramu na obrázku 5 jsou prezentovány červenou barvou rozdílné intenzity. K největším změnám

³⁴ V roce 1921 žilo podle údajů ze sčítání v českých zemích 15 732 Slováků, tzn. 0,2 % obyvatel československé národnosti (Srb 2004).

v neprospěch německého etnika došlo v již mnohokrát zmiňované východní části Krušných hor i v jejich podhůří (nejvíce v okrese Postoloprty o 23 %), v severních Čechách v případě Tanvaldu, dále na Plzeňsku (soudní okresy Stod a Dobruška), v jižních Čechách (okresy Třeboň, taktéž o 23 %, a České Budějovice) i na jižní Moravě (soudní okresy Slavonice, Vranov, Znojmo, Moravský Krumlov, Pohořelice, Břeclav a Hodonín). Extrémní snížení podílu německého obyvatelstva zaznamenaly i urbanizované okresy regionálních center Moravy a Slezska (nejvíce o necelých třicet procent v případě Brna-města, dále Olomouc-město, Opava, Moravská Ostrava) a soudní okresy Jihlava a Štoly.

Obrázek 4: Podíl obyvatel s německou národností v soudních okresech v roce 1921 (%)

Poznámka: Vymezení soudních okresů odpovídá stavu v roce 1930.

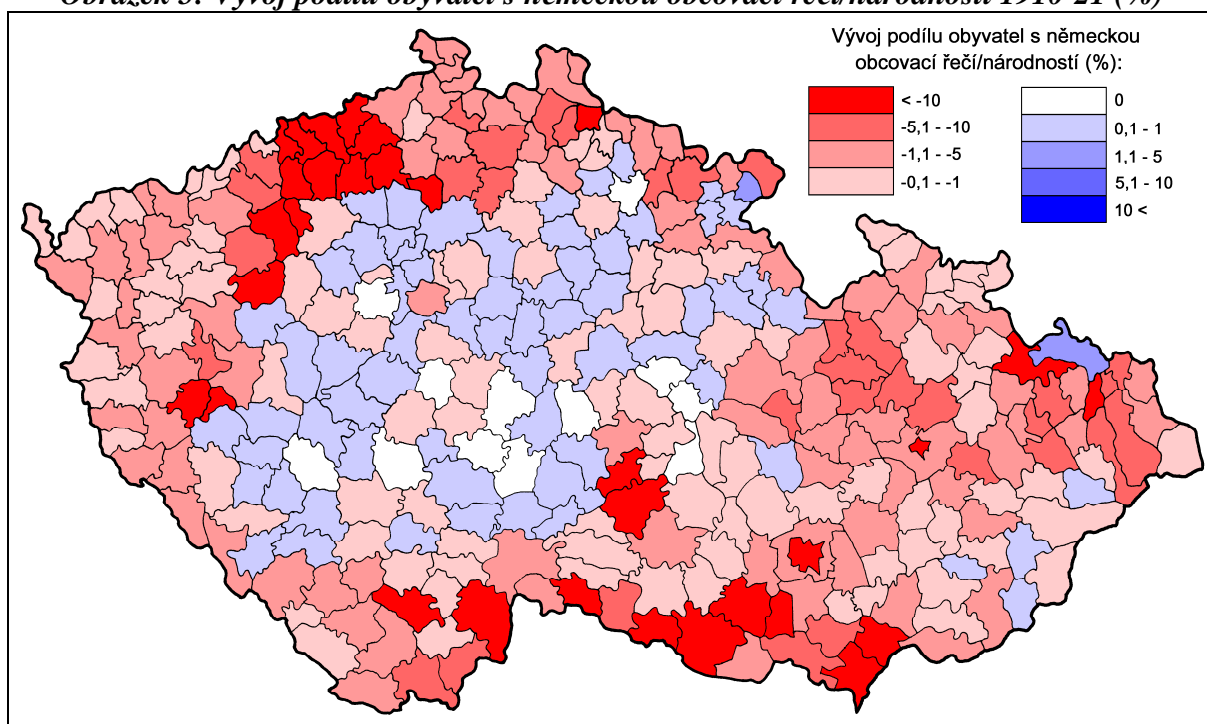
Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Vnitrozemské, resp. většinově české okresy na území Čech vykazují až na výjimky (např. Praha) minimální změny, přičemž poměr okresů, v nichž se zastoupení Němců zvýšilo, resp. snížilo je víceméně vyrovnaný. Výjimkou nejsou ani okresy, ve kterých se národnostní struktura nezměnila. Na Moravě a ve Slezsku došlo k relativnímu přírůstku Němců pouze v šesti okresech. Nutno podotknout, že okresy beze změny nebo vývojem ve prospěch německé populace měly (až na několik případů³⁵) takřka mizivé zastoupení Němců (pod 1 %; podle sčítání v roce 1921).

³⁵ Výjimku tvoří např. soudní okres Kašperské Hory (52,72 % Němců v roce 1921, nárůst o 0,57 %) nebo Nová Paka (7,83 % Němců, beze změny).

Zajímavým způsobem v mapě vystupuje území soudního okresu Hlučín, jež náleželo od roku 1742 k Prusku, resp. od roku 1871 k Německu, a k českým zemím bylo opětovně připojeno až v roce 1920. Tamní obyvatelstvo bylo značně národnostně nevyhraněné a identifikovalo se především regionálně. Většina populace nesouhlasila s připojením k Československu a koncem třicátých let naopak sympatizovala s Německou říší (Pavelčíková 1999; podobně tomu bylo v dalších územích připojených k Československu po první světové válce). Vedle Hlučínska byla jediným dalším okresem s více než procentním relativním přírůstkem Němců Police nad Metují.

Obrázek 5: Vývoj podílu obyvatel s německou obcovací řečí/národností 1910-21 (%)

Poznámka: Vymezení soudních okresů odpovídá stavu v roce 1930.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Okolnosti při realizaci censu v roce 1921 se v množství faktorů lišily od sčítání prováděných před rozpadem Rakousko-Uherska. Výsledky censu ovlivnily demografické, sociální a jiné důsledky první světové války, či změna politické situace, odrážející se např. v přístupu místních úřadů k národnostní politice. Zatímco dříve mohli česky hovořící obyvatelé pociťovat jistý tlak deklarovat německou obcovací řeč, resp. se hlásili k německé obcovací řeči z oportunních důvodů, po vzniku Československa se v podobné situaci ocitlo německé obyvatelstvo. Jeden z dopadů války, mající nestejný vliv na české a německé obyvatelstvo, zmiňuje Häufner (1973) v případě většího počtu válečných obětí v přepočtu na počet obyvatel u většinově německých oblastí (35 obětí na tisíc obyvatel) ve srovnání

s českým vnitrozemím (25 obětí). Národnostní složení nové republiky ovlivnil i návrat Čechů z Rakouska (především Vídně), a naopak emigrace části německého obyvatelstva, např. aristokracie.

Obecně však platí, že vývoj národnostní struktury českých zemí mezi lety 1910-1921 podle výsledků sčítání lidu nelze vysvětlit bez připuštění vlivu metodiky zjišťování národnosti³⁶. Zmíněn již byl dopad sledování obcovací řeči ve smyslu statistického posilování dominantnějšího etnika. I později však měla přesná formulace otázky na deklaraci národnosti značný vliv na odpovědi sčítaných osob, konkrétní dopad ovšem vždy závisel i na místních podmínkách. Na některých místech mohla změna metodiky přinést velmi odlišné výsledky, na jiných se na vyznění censu nemusela vůbec projevit; v této souvislosti lze zmínit i různě vyvinutý pocit národnosti u obyvatel (viz Hlučínsko). Výsledky sčítání lidu bezesporu ovlivnilo i zavedení židovské národnosti, naopak se neujala koncepce politické československé národnosti v anglo-americkém pojetí; německy hovořící obyvatelstvo českých zemí se s ní v převážné míře neidentifikovalo, a převážilo tradiční kulturní rozdělení obyvatelstva. Rozdílnou interpretaci výsledků posléze využila německá nacistická politika, když byl zábor pohraničí na podzim 1938 proveden na základě výsledků sčítání lidu z roku 1910, a nikoli aktuálnějších československých z roku 1930³⁷ (Chromý 2004).

Census v roce 1930 již nepřinesl tak odlišné výsledky jako sčítání lidu v roce 1921 (viz obrázek 6), v každém případě je obecně považován (přinejmenším z hlediska sledování národnosti) za nejkvalitnější před poválečným odsunem Němců. Počet obyvatel českých zemí se mezi lety 1921 a 1930 zvýšil o více než půl milionu (viz tabulka 3). Početně vzrostly i obě hlavní národnostní složky populace, česká (československá³⁸) a německá. V poměrném vyjádření však přibývalo pouze české etnikum, kdežto německé zaznamenalo pokles zastoupení v populaci. Z hlediska vývoje nebylo mezi historickými zeměmi výrazných rozdílů: jak v zemi České, tak v zemi Moravskoslezské podíl české národnosti v populaci vzrostl, kdežto německé poklesl. Jistou odlišnost lze zaznamenat jen v zemi Moravskoslezské v případě absolutního počtu osob německé národnosti, jenž se ve sledovaném období víceméně nezměnil.

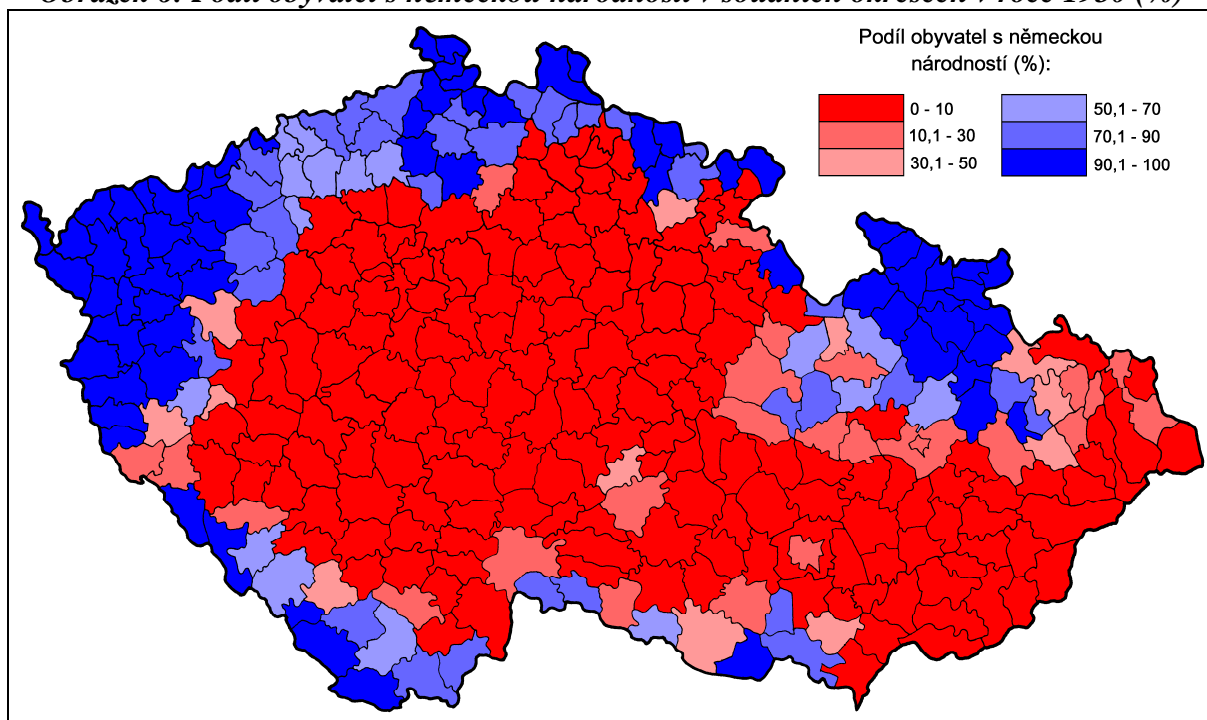
³⁶ Výrazná změna etnické struktury se netýkala pouze území s česko-německou populací. Siwek (1996, s. 34) uvádí o oblasti česko-polského etnického pomezí na Těšínsku, že „v celé historii sčítání lidu nebyla na sledovaném území nikdy zaznamenána větší změna národnostní struktury než mezi posledním rakouským a prvním československým sčítáním lidu.“

³⁷ Häufler (1973) uvádí na obsazeném území 3 637 000 obyvatel, z nichž 860 tisíc bylo české národnosti.

³⁸ V roce 1930 bylo napočteno v českých zemích 44 451 Slováků, podílejících se na populaci československé národnosti 0,6 % (Srb 2004).

Pro meziválečné období je ve srovnání s předchozími lety charakteristická absence extrémních výkyvů ve vývoji etnického složení. I ty největší změny zastoupení německého obyvatelstva v jednotlivých soudních okresech nepřesahují 10 % (v případě snížení podílu Němců), resp. 5 % (zvýšení podílu Němců). Z regionálního pohledu se dichotomie české vnitrozemí – německé pohraničí jeví ještě výraznější než v předchozím období mezi lety 1910 a 1921 (viz obrázky 5 a 7).

Obrázek 6: Podíl obyvatel s německou národností v soudních okresech v roce 1930 (%)

Poznámka: Vymezení soudních okresů odpovídá stavu v roce 1930.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

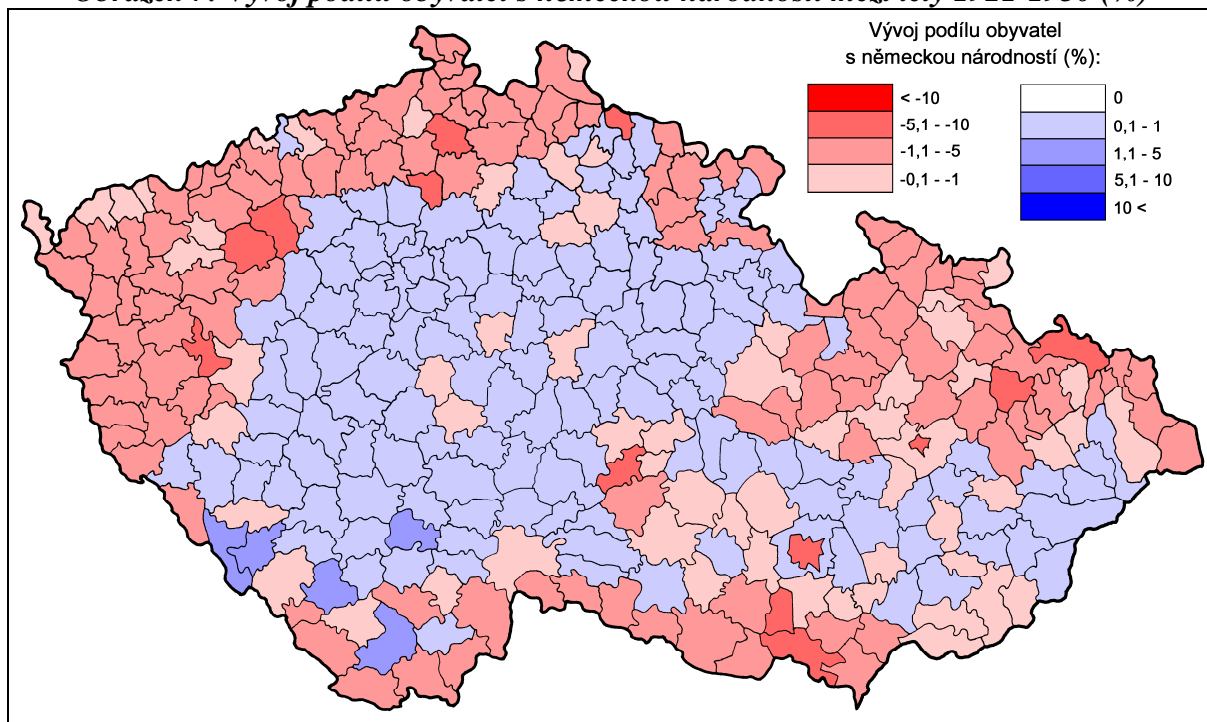
Nejvíce se zastoupení německé populace zvýšilo v případě pěti okresů v jižních Čechách: Hartmanice (o 1,10 %), Kašperské Hory (3,65 %), Prachatice (1,15 %), Český Krumlov (3,97 %) a Týn nad Vltavou (1,17 %). Jinak pro ostatní okresy s růstem podílu Němců platí, že změny jsou minimální (do 1 %), podíl německého obyvatelstva je v nich obecně nízký až mizivý a jedná se zpravidla o okresy nacházející se ve vnitrozemí³⁹. Překvapit však může počet takových okresů – obyvatelstvo německé národnosti nabylo na podílu ve většině vnitrozemských okresů, resp. okresů s většinově českým obyvatelstvem. Důvodem může být např. návrat některých osob k německé národnosti poté, co se přihlásili v roce 1921 k československé národnosti ve smyslu politického národa. Novým fenoménem ve dvacátých

³⁹ Výjimku představují pohraniční okresy Horní Litvínov, Vrchlabí a Rokytnice v Orlických horách s majoritním zastoupením německé populace.

letech se pak stal početní růst německých menšin v některých místech ve vnitrozemí českých zemí, např. v Praze a jejím zázemí (Häufler 1973).

V „neprospěch“ německé národnosti se nejvíce vyvíjela populace Hlučínska (pokles o 8,17 %), jež tak zaznamenala diametrálně odlišný vývoj než v předešlém období. Podíl německých obyvatel poklesl o více než 5 % ještě v případě dalších dvanácti soudních okresů – některé z nich lze z pohledu česko-německého etnického rozhraní označit za svým způsobem specifické. Jedná se např. o Brno, Olomouc či soudní okres Štoky⁴⁰. Obecně platí, že drtivá většina majoritně německých okresů zaznamenala pokles zastoupení obyvatel německé národnosti. Na některých místech se změny projeví významnou proměnou národnostního rázu – k takovým lze řadit např. zmizení jihlavského národnostního ostrova (na úrovni soudního okresu).

Obrázek 7: Vývoj podílu obyvatel s německou národností mezi lety 1921-1930 (%)

Poznámka: Vymezení soudních okresů odpovídá stavu v roce 1930.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Změny v etnické struktuře ve dvacátých letech byly důsledkem především přirozené reprodukce, jež byla vyšší u českého obyvatelstva než u německého; jednu z příčin představovala příznivější věková skladba české populace (Srb 2004). Mezi dalšími faktory národnostních změn lze zmínit vystěhovalectví Němců (zejména do Německa a Rakouska),

⁴⁰ Dalšími jsou soudní okresy Žatec, Podbořany, Touškov, Štětí, Česká Lípa, Rokytnice nad Jizerou, Vítkov, Pohořelice a Mikulov.

naopak pokračující reemigraci Čechů z Rakouska a také přistěhovalců Slováků (přispívající tak k československé národnosti a částečně podléhající asimilaci). Häufner (1973) také zmiňuje pokračující návrat dříve německy hovořících Čechů k češtví, resp. pokračující národnostní diferenciaci Slezanů.

Obyvatelstvo obou národností bylo v českých zemích rozmístěno velmi koncentrovaně. V roce 1930 byla více než čtvrtina soudních okresů (z celkového počtu 331) osídlena z více než 99 % obyvatelstvem české národnosti, v dalších 150 okresech činil podíl majoritní populace (české či německé) 90-98,9 % (viz tabulka 4). V každém případě výše uvedené poukazuje na skutečnost, že soudní okresy svým vymezením zpravidla korespondovaly s etnickou strukturou obyvatelstva, přičemž to platí i pro velkou část okresů při etnickém rozhraní. V téměř třech čtvrtinách (73 %) soudních okresů žilo v roce 1930 obyvatelstvo s minimálně 90% zastoupením jedné národnosti; i tento fenomén ovšem zaznamenal určitý vývoj.

Tabulka 4: Soudní okresy podle zastoupení českého a německého obyvatelstva 1880-1930

rok sčítání	obc. řeč/ národnost	počet soudních okresů podle podílu obyvatel (%)							
		0-0,9	1-9,9	10-29,9	30-49,9	50-69,9	70-89,9	90-98,9	99-100
1880	česká	63	38	21	13	7	29	68	91
	německá	92	71	29	7	14	17	38	62
1910	česká	55	44	19	15	12	24	45	117
	německá	119	45	27	12	14	16	44	54
1921	česká	30	53	23	18	16	20	54	117
	německá	131	42	24	12	17	23	54	28
1930	česká	0	71	33	18	15	22	80	92
	německá	118	56	25	12	16	34	70	0

Poznámka: Podíly vztaženy k počtu rakouských, resp. československých státních příslušníků. V roce 1880 není zahrnut soudní okres Hlučín a město Těšín. Údaje přepočteny na soudní okresy podle jejich vymezení v roce 1930.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Obecně platí, že soudní okresy se přesouvaly do kategorií s vyšším podílem českého obyvatelstva, u okresů s většinou obyvatelstva německé národnosti byl vývoj opačný. Zejména zastoupení Čechů v okresech s jejich minimálním podílem (do 1 %, resp. 10 %) se trvale navyšovalo, tzn. klesal počet takových okresů. Obdobně se navyšoval podíl Čechů v okresech s výraznou českou majoritou (alespoň 90 %), resp. rostl počet takových okresů. Až v období 1921-30 lze pozorovat stagnaci, resp. přesun části okresů⁴¹ z nejvyšší kategorie

⁴¹ Jedná se o soudní okresy Kralovice, Rokycany, Louny, Roudnice nad Labem, Praha-západ, Praha-sever, Praha-východ, Zbraslav, Nové Benátky, Brandýs nad Labem, Benešov, Čáslav, Týn nad Vltavou, Lišov, Písek,

podílu Čechů (99 a více %) do kategorie o řád nižší s podílem českého obyvatelstva 90-98,9 % (pokles ze 117 na 92). V drtivé většině těchto okresů relativně narostla jak německá populace, tak i populace jiných národností.

Počet soudních okresů s podílem Němců od 90 do 100 % ve sledovaném období trvale klesal. V roce 1930 již neexistoval žádný soudní okres, v němž by Němci měli 99% převahu v populaci. Na opačném konci číselné řady počet okresů s podílem německé populace do 10 % víceméně stagnoval, resp. mezi lety 1910-21 mírně vzrostl počet okresů s minimálním podílem Němců do 1 %. Změna trendu je opět patrná v období 1921-30: přesun části okresů⁴² z kategorie 0-0,9 % do kategorie 1-9,9 % podílu obyvatel německé národnosti. Z územního hlediska není tento trend jednoznačný, přibližně polovina těchto okresů se nachází ve vnitrozemí a polovina při česko-německém etnickém rozhraní.

Po celé sledované období mírně narůstal počet okresů kolem hraniční hodnoty 50% podílu obyvatel jedné z národností. Specifický byl také vývoj v okresech se silně zastoupenou polskou populací: do roku 1910 zpravidla pozvolně klesal podíl obyvatel české národnosti, v roce 1921 naopak podíl Čechů výrazně narostl; inverzně se v těchto okresech vyvíjelo zastoupení německého obyvatelstva.

Obecně je pro období 1910-21 charakteristický nárůst podílu obyvatel s jinou národností než českou či německou, a to nejenom vlivem zavedení židovské národnosti při sčítání lidu. Tento trend pokračoval i v následujícím období do roku 1930. V roce 1880 existovalo pouze 15 okresů⁴³ s více než procentním podílem obyvatelstva s jinou než českou a německou obcovací řečí, v roce 1930 bylo okresů s více než 1 % obyvatel jiné národnosti 27. Směrem k nižším hodnotám podílu obyvatel jiné obcovací řeči/národnosti jsou pak rozdíly mezi jednotlivými lety ještě výraznější⁴⁴.

I v meziválečném období platí, že mnoho dílčích změn etnického rozhraní nelze na úrovni soudních okresů pozorovat. Rozdíl mezi většinově českým a německým územím lze zobecnit v tom smyslu, že zatímco v českém území existovalo relativně mnoho čistě českých obcí, i v nejněmečtějších oblastech byly výhradně německé obce výjimkami (Häufler 1973). Podrobně průběh česko-německé etnické hranice v roce 1921, resp. 1930 popsali Boháč (1926a), resp. Häufler (1973).

Přibyslav, Holice, Opočno, Česká Skalice, Kostelec nad Orlicí, Hlinsko, Žďár, Nové Město na Moravě, Holešov a Zlín.

⁴² Okresy Kralovice, Roudnice nad Labem, Brandýs nad Labem, Mnichovo Hradiště, Benešov, Čáslav, Týn nad Vltavou, Holice, Česká Skalice, Náchod, Žamberk, Vysoké Mýto a Valašské Meziříčí.

⁴³ V potaz nebrán okres Hlučín, pro který za rok 1880 chybějí data.

⁴⁴ Např. v roce 1880 mělo pouze v 29 okresech obyvatelstvo jiné než české a německé obcovací řeči podíl alespoň 0,1 %; v roce 1910 to již bylo 52 okresů. Stejný podíl desetiny procenta obyvatelstva jiné než české a německé národnosti vykazovalo v roce 1921 168 soudních okresů; v roce 1930 pak okresů 232.

3.3. Vývoj etnické hranice po druhé světové válce

Během druhé světové války prodělala česko-německá etnická hranice poměrně významné změny (odchod většiny českého obyvatelstva z obsazeného pohraničí, příchod Němců z Říše), neměly však naštěstí trvalý charakter. Po válce mělo největší dopad na etnickou skladbu populace českých zemí pochopitelně vysídlení německého obyvatelstva. V českých zemích zůstalo na 160 tisíc Němců (podle sčítání v roce 1950; Fialová 1994) a kontinuální česko-německá etnická hranice ve své podobě z předválečných let se stala minulostí. Důvody setrvání německého obyvatelstva se lišily. Zůstat mohly osoby, jež byly úřady uznány za antifašisty, nebo byly pro své stáří či nemoc z odsunových plánů vyňaty. Ovšem ve většině případů mělo povolení k setrvání německých obyvatel především ekonomické důvody: možnost, resp. často i povinnost zůstat měli jednak pro místní ekonomiku nepostradatelní odborníci (např. ve sklářském či chemickém průmyslu), tak i obyvatelstvo v dělnických profesích (Srb 2004). Přesto velká část těch, kteří nebyli nuceni republiku opustit, zvolila i kvůli atmosféře ve společnosti raději odchod do zahraničí.

Počet obyvatel německé národnosti v českých zemích se v poválečném období kontinuálně snižoval (viz tabulka 5). Německé obyvatelstvo ztratilo po válce pozici druhé nejpočetnější národnosti a vedle jeho odsunu platí za největší změnu v etnické struktuře českých zemí početní nárůst populace slovenské národnosti (258 tisíc v roce 1950, 2,9% podíl v populaci; Srb 2004).

Tabulka 5: Vývoj obyvatelstva v českých zemích podle národnosti v letech 1950-2001

rok sčítání	česká národnost		německá národnost		počet obyvatel celkem
	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)	
1950	8 343 558	93,8	159 938	1,8	8 896 133
1961	9 023 501	94,3	134 143	1,4	9 571 531
1970	9 270 617	94,5	80 903	0,8	9 807 697
1980	9 733 925	94,6	58 211	0,6	10 291 927
1991	9 770 527	94,8	48 556	0,5	10 302 215
2001	9 641 129	94,2	39 106	0,4	10 230 060

Poznámka: Česká národnost v letech 1991 a 2001 zahrnuje i moravskou a slezskou národnost.

Zdroj: ČSÚ (2003), Srb (2004)

Regionální rozdíly v zastoupení obyvatel německé národnosti po druhé světové válce lze sledovat na bázi okresů zavedených reformou územně správního členění z roku 1960. Vzhledem k jejich nižšímu počtu data bohužel neumožňují takovou představu o regionální distribuci obyvatel jako údaje na základě tehdejších soudních okresů. Největší podíl obyvatel

německé národnosti po druhé světové válce si dlouhodobě udržovaly okresy v západních, severozápadních a severních Čechách (viz tabulka 6). Platí také, že po celé poválečné období byl soubor okresů s největším podílem německé populace totožný, pouze se mírně měnilo pořadí jednotlivých okresů v souboru. Nejvyšší podíl obyvatelstva německé národnosti si však trvale udržuje okres Sokolov.

Tabulka 6: Okresy s nejvyšším podílem obyvatelstva německé národnosti po roce 1945

okres	podíl obyvatel německé národnosti (%)					
	1950	1961	1970	1980	1991	2001
Sokolov	26,90	25,30	9,28	6,82	6,12	4,65
Chomutov	10,20	10,32	5,06	3,39	2,60	1,91
Jablonec nad Nisou	11,20	9,90	5,10	3,13	2,20	1,59
Karlovy Vary	13,40	8,64	4,87	3,70	3,09	2,40
Teplice	7,90	7,05	4,80	3,27	2,37	1,59
Cheb	8,00	7,03	4,07	2,79	2,28	1,85
Děčín	5,80	5,67	3,88	2,68	2,06	1,51
Most	6,50	5,49	3,41	2,31	1,71	1,25
Trutnov	5,00	5,28	3,11	2,17	1,77	1,28
Jeseník	-	-	-	-	-	1,63

Poznámka: Údaje za rok 1950 jsou přepočtem z dat za územně správní členění při sčítání v roce 1950. Území okresu Jeseník bylo před rokem 2001 součástí okresu Šumperk.

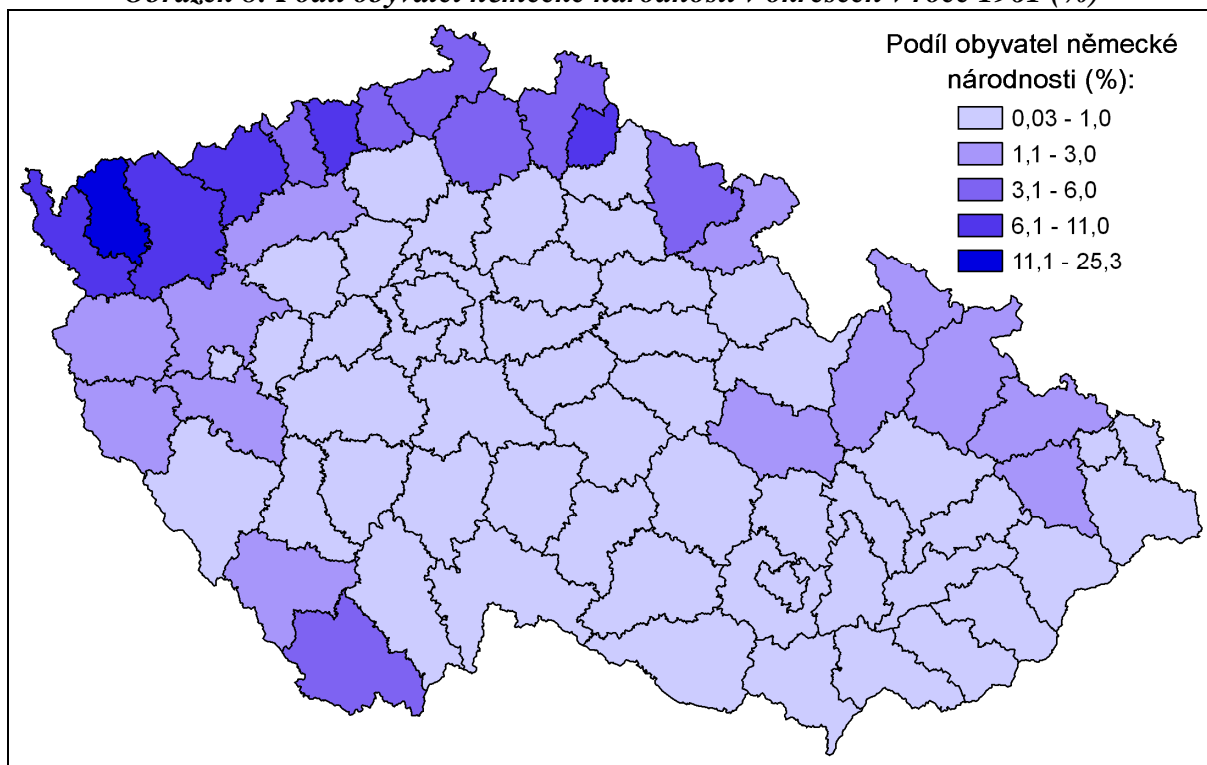
Zdroj: Fialová (1994), ČSÚ (2003)

Předválečný a poválečný početní stav německé populace českých zemí se lišil skutečně enormně, úbytek obyvatelstva německé národnosti by bylo vhodné znázornit ve vývojové mapě výsledků sčítání lidu v letech 1930 a 1950. Vzhledem k nedostatečné přesnosti datové základny pro rok 1950 za okresy je však potřeba si vystačit se zobrazením vývoje mezi censem v roce 1930 a až druhým poválečným sčítáním lidu v roce 1961 (viz obrázek 8). Oproti roku 1930 žilo v českých zemích v roce 1950 pouze 5,1 % předválečné německé populace, v roce 1961 pak již jen 4,3 %.

Nadprůměrný relativní úbytek Němců v rámci českých zemí zaznamenala většina pohraničních okresů; pouze v Krušných horách a ve východních Čechách se německé osídlení udrželo ve větší míře (viz obrázek 9). Z většinově německých okresů nezůstali takřka žádní Němci např. na území okresů Tachov (v roce 1930 96,1 % obyvatel německé národnosti; v roce 1961 0,9 % předválečné německé populace) či Bruntál (96,8 %; 1,6 %), což značí takřka kompletní výměnu obyvatel. Poměrně nižší úbytky německého obyvatelstva zpravidla vykazují vnitrozemské a před válkou většinově české okresy. Při srovnání předválečné etnické struktury se stavem v roce 1950 by byl úbytek německého obyvatelstva větší zejména

v pohraničních okresech, kde počet německých obyvatel klesal v poválečném období nejrychleji. V těchto okresech byl také charakteristický nejen vysoký nárůst počtu Čechů, ale i příslušníků jiných národů, zejména Slováků⁴⁵.

Obrázek 8: Podíl obyvatel německé národnosti v okresech v roce 1961 (%)

Zdroj: Fialová (1994)

Německé populace v českých zemích tedy v poválečném období rychle ubývalo. Zatímco v roce 1950 ještě čtyři okresy vykázaly podíl obyvatelstva německé národnosti přes deset procent, o dvacet let později již takový okres nebyl žádný. Změny se děly pochopitelně i na úrovni jednotlivých obcí: v roce 1961 ještě v 17 obcích⁴⁶ byla více než polovina obyvatel německá. V roce 1970 již taková obec nebyla žádná, pouze tři obce⁴⁷ měly mezi 40,4-46,1 % Němců; v dalších 26 obcích bylo 20-40 % obyvatel německé národnosti (Häufler 1976).

V absolutním vyjádření žilo nejvíce Němců ve městech severních a severovýchodních Čech. V roce 1961 bylo v jedenácti městech evidováno přes 1 500 obyvatel německé národnosti, nejvíce v Jablonci nad Nisou (3 953), Sokolově a Teplicích (Häufler 1973). V roce 1970 žilo přes 1 500 Němců již jen v Jablonci nad Nisou (1 563), přes tisíc obyvatel německé národnosti bylo dále jen v Karlových Varech, Sokolově, Chomutově, Liberci,

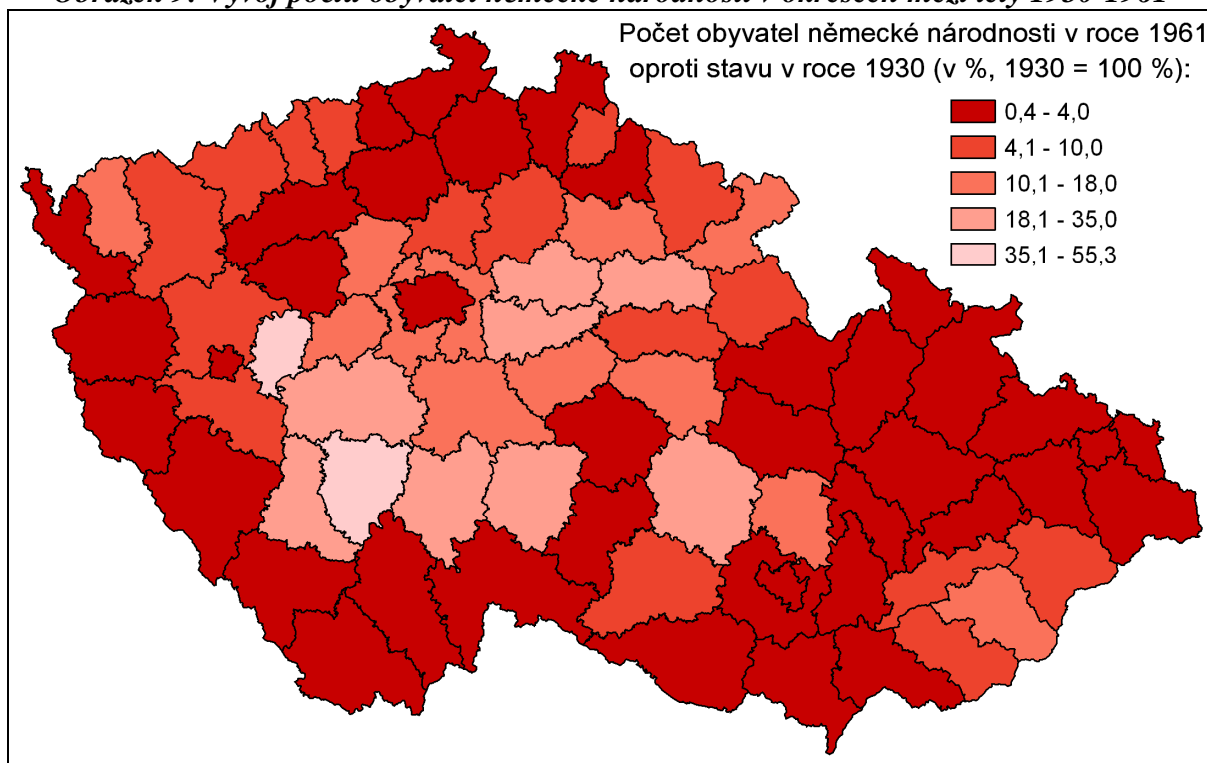
⁴⁵ Nejvíce byly osoby slovenské národnosti v roce 1961 zastoupeny v populaci okresů Cheb (14,7 %), Český Krumlov (14,7 %), Bruntál (13,7 %), Sokolov (12,9 %), Tachov (12,1 %) a Karlovy Vary (11,3 %; Fialová 1994). V ostatních okresech podíl obyvatel slovenské národnosti nepřevyšoval 10 %.

⁴⁶ Všechny se nacházely v okresech Sokolov, Karlovy Vary, Chomutov a Teplice.

⁴⁷ Měděnec, České Hamry (okres Chomutov) a Mikulov (okres Teplice).

Mostě, Teplicích a Ústí nad Labem (Häufler 1976). Obecně platí, že většina Němců žila v obcích, kde měli pouze malou menšinu: v roce 1961 žilo 53 % českých Němců v obcích, kde nepřekročili desetinový podíl na populaci, v roce 1970 to již bylo 76 % českých Němců (Häufler 1973, 1976). V průměru byli Němci obyvateli zejména vesnických obcí a malých měst (do 10 000 obyvatel).

Obrázek 9: Vývoj počtu obyvatel německé národnosti v okresech mezi lety 1930-1961

Zdroj: Fialová (1994), Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005 (2006)

V poválečném období existovalo i nemnoho okresů⁴⁸, v nichž počet obyvatel německé národnosti mezi sčítáními lidu narostl. Vždy se však jednalo o změny v řádu jednotlivců či desítek osob a v tradičně českých okresech; tyto změny se tedy v národnostní struktuře okresů nijak významně neprojevíly.

Na úbytku německé populace po druhé světové válce se různou měrou podílela jeho přirozená reprodukce, vystěhovalství a asimilace. Celkově ztratilo německé obyvatelstvo českých zemí mezi lety 1950-1991 přes 110 tisíc obyvatel. Podle Srba (2004) připadá největší podíl (43,5 %; 48 463 osob) na asimilaci a překlánění národnosti. Přispívala k tomu především rozptýlenost německého osídlení a obecně nízký počet Němců, z čehož vyplýval i vysoký podíl smíšených manželství. U většiny manželství osob německé národnosti byl druhý z páru Čech či Češka, děti pak byly zpravidla české národnosti (Häufler 1973).

⁴⁸ Např. v období 1961-70 se jednalo o okresy Praha-východ, Příbram, Kutná Hora, Pardubice a Karviná.

V menším měřítku se na vývoji německého obyvatelstva projevovalo jeho vystěhovalectví, a to i přes značnou uzavřenost hranic. V období 1950-1991 se z českých zemí vystěhovalo 40 tisíc osob německé národnosti (Srb 2004). K určitému uvolnění došlo až od šedesátých let, což se také projevilo největším absolutním i relativním snížením počtu obyvatel německé národnosti mezi censy v letech 1961 a 1970. V šedesátých letech se vystěhovalo z českých zemí kolem 38 tisíc Němců, především do západního Německa, v menší míře do východního Německa a Rakouska (Häufler 1976).

Přirozenou měnou začalo německé obyvatelstvo ztrácet od roku 1956. Příčinou rychle klesající porodnosti a zvyšující se úmrtnosti byla zejména velmi nepříznivá věková struktura. V roce 1961 byl v německém obyvatelstvu podíl dětské složky pouhých 12 % (Häufler 1973). Celkem ve zmíněném období ztratila německá populace prostřednictvím přirozené reprodukce 22 tisíc osob (Srb 2004).

Po relativně plynulém vývoji německého obyvatelstva českých zemí v totalitním období bylo otázkou, zda se i na výsledcích národnostního šetření v rámci censu projeví svobodnější podmínky po roce 1989. Mezi censy 1980 a 1991 zaznamenala německá populace v rámci českých zemí opět úbytek, tentokrát o takřka deset tisíc osob (viz tabulka 5). Z převážné části se tak stalo důsledkem přirozeného úbytku (7 780 osob; Srb 2004), v menší míře pak vystěhovalectvím. Příčinou prvního bylo neustálé stárnutí německé populace – v roce 1991 dosahovala část německé populace do 14 let pouhých 5,3 %, na druhou stranu 28,3 % připadalo na obyvatelstvo ve věku 65 a více let (ČSÚ 2003). Naopak asimilací Němci získali – oproti roku 1980 se část obyvatel přihlásila k německé národnosti (Srb 2004 uvádí 421 osob). V tomto případě spíše než o asimilaci může jít o překlánění národnosti, a lze tuto skutečnost připsat změně socio-politického prostředí po roce 1989.

Po roce 1989 se oproti vývoji v totalitním období v některých okresech počet obyvatel německé národnosti zvýšil, v některých případech i v okresech, ve kterých nebyla německá menšina před druhou světovou válkou zanedbatelná (viz příloha 1). Celkem 25 okresů⁴⁹ zaznamenalo početní nárůst německé populace; není překvapivé, že se mezi ně zařadila Praha. V jejím případě se pravděpodobně projevila nový fenomén po roce 1989: zvětšení německé populace v některých oblastech imigrací ze zahraničí. Největší nárůst byl však evidován v opavském okrese, v němž se počet Němců od předchozího censu takřka zdvojnásobil (899, resp. 1 663 osob). V tomto případě lze připustit i velkou roli svobodnějších podmínek po roce

⁴⁹ Plzeň-město, Strakonice, Beroun, Praha, Praha-západ, Písek, České Budějovice, Příbram, Tábor, Kutná Hora, Hradec Králové, Pardubice, Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Třebíč, Blansko, Brno-město, Brno-venkov, Hodonín, Zlín, Vsetín, Opava, Ostrava, Karviná a Frýdek-Místek.

1989 a návrat některých obyvatel zpět k německé národnosti. Pro ostatní okresy ovšem opět platí, že nárůst byl maximálně o desítky osob. Opavský okres byl také jediným, v němž se uvedený nárůst projevil signifikantní změnou etnické struktury populace (o 0,4 %); u dalších 27 okresů již zastoupení německé populace vzrostlo maximálně o pět setin procenta.

I v období 1991-2001 se i přes celkový pokles počtu obyvatel německé národnosti našly okresy, v nichž počet Němců vzrostl⁵⁰. Částečně to bylo pokračování vývoje z předchozího období, minimálně ve dvou aspektech: signifikantní změny se odehrály pouze v okresech Opava (nárůst z 1 663 Němců v roce 1991 na 2 171) a Praha (1 329, resp. 1 791 osob), a v ostatních 19 okresech byly nárůsty zanedbatelné. Vzhledem k velikosti změn se národnostní skladba populace okresů takřka neproměnila (nejvýše 0,05% nárůst zastoupení Němců), opět s výjimkou opavského okresu, v němž podíl německého obyvatelstva narostl z 0,9 na 1,2 %. Uvedené relativně velké změny ve prospěch německé populace v opavském okrese v celém porevolučním období lze z velké části připsat dědictví bývalého soudního okresu Hlučín se specifickým historickým vývojem před rokem 1919.

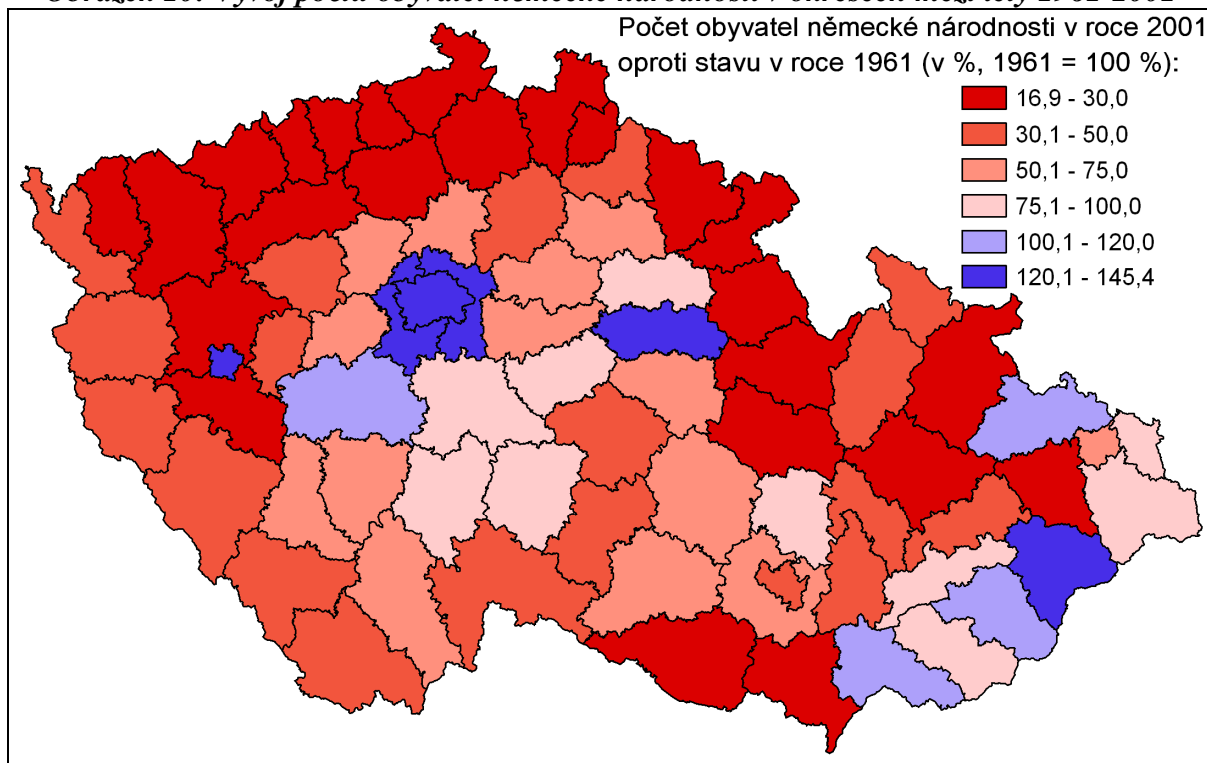
Praha byla v roce 2001 českým městem s největší německou menšinou, takřka 30 % obyvatel německé národnosti však tvořili cizinci s dlouhodobým pobytem. Velký počet Němců žil také v Sokolově, Karlových Varech, Mostě, Chomutově či Liberci. Z hlediska relativního zastoupení Němců v populaci lze opět jmenovat zejména obec Měděnec, kde německou národnost uvedla čtvrtina obyvatel. Přibližně pětina obyvatel německé národnosti byla evidována v obcích Tatrovice (okres Sokolov), Horská Kvilda (okres Klatovy) a Kryštofovy Hamry (okres Chomutov; ČSÚ 2003). Nutno však poznamenat, že ve všech případech se jednalo o velmi malé obce pod 200 obyvatel.

Z hlediska vývoje mezi lety 1961 a 2001 existuje několik okresů, v nichž německá populace dokázala zvrátit nepříznivý vývoj po druhé světové válce (viz obrázek 10). Největší úbytek Němců zaznamenaly okresy s dříve významnou německou populací v širším pohraničním pásu od západních přes severní až do východních Čech, a dále na jižní a severní Moravě. Tento vývoj je tedy v jistém smyslu protikladný s vývojem počtu Němců v okresech v období 1930-1961. Naznačuje, že velká část Němců z těchto okresů byla nucena po roce 1945 především z ekonomických důvodů zůstat, a po uvolnění poměrů v šedesátých letech využila příležitosti k vystěhování. V deseti okresech došlo ve sledovaném období k nárůstu počtu obyvatel s německou národností. U většiny okresů lze však tyto změny připsat událostem po roce 1989, resp. počet obyvatel německé národnosti v okresech zpravidla do

⁵⁰ Grafické znázornění podílu obyvatel německé národnosti v populaci okresů v roce 2001 je uvedeno v příloze 2.

roku 1980 klesal. Navíc pouze Prahu, Plzeň a Opavu lze označit za okresy se signifikantním počtem obyvatel německé národnosti.

Obrázek 10: Vývoj počtu obyvatel německé národnosti v okresech mezi lety 1961-2001

Zdroj: ČSÚ (2003), Fialová (1994)

Vzhledem k výše uvedenému lze do budoucna předpokládat vývoj německé populace v českých zemích ve směru jejího dalšího početního zeslabování. Početně narůstá bude německá populace pravděpodobně pouze v metropolitních oblastech, a to vlivem imigrace obyvatel německé národnosti ze zahraničí. Původní německé obyvatelstvo v českých zemích nemá příznivé demografické charakteristiky a z velké části podléhá asimilaci. O tom svědčí např. údaje o smíšených manželstvích osob německé národnosti, jež jsou vzhledem k jejich roztroušenému osídlení běžné: v česko-německých manželstvích je z 87 % (pakliže je české národnosti matka), resp. 82 % (matka je německé národnosti) národnost dětí česká (ČSÚ 2003).

4. Reliktní česko-německá etnická hranice v zájmových oblastech

Cílem třetí části předložené práce je analyzovat územní diferenciaci průběhu etnické hranice v zájmových oblastech pohraničí a posoudit význam reliktní hranice jako socio-kulturního předělu v území. Ve vybraných zájmových územích byl sledován projev (reliktní) etnické hranice na příkladě volebních výsledků parlamentních voleb v letech 1929, 2002 a 2010 a údajů náboženského smýšlení obyvatel, vzešlých ze sčítání lidu v letech 1930 a 2001. Sledování religiozity obyvatelstva při sčítání lidu se bohužel potýká se stejným problémem jako zjišťování národnosti – uvedená statistická data nijak nenaznačují intenzitu náboženského vztahu, zda jde o aktivní či spíše pasivní víru apod.

Národnost obyvatelstva byla za první republiky jedním z faktorů, jež výrazně ovlivňovaly průběh, výsledky voleb, i předvolební kampaň. V prvních poválečných parlamentních volbách v roce 1946 pak zvítězili komunisté – výrazný podíl hlasů získali právě v dosídleném pohraničí, kde se prezentovali jako hlavní strůjce přidělování nových pozemků a usedlostí nově přichozím obyvatelům. Udržela se tato popularita komunistické strany mezi dosídlenci dodnes?

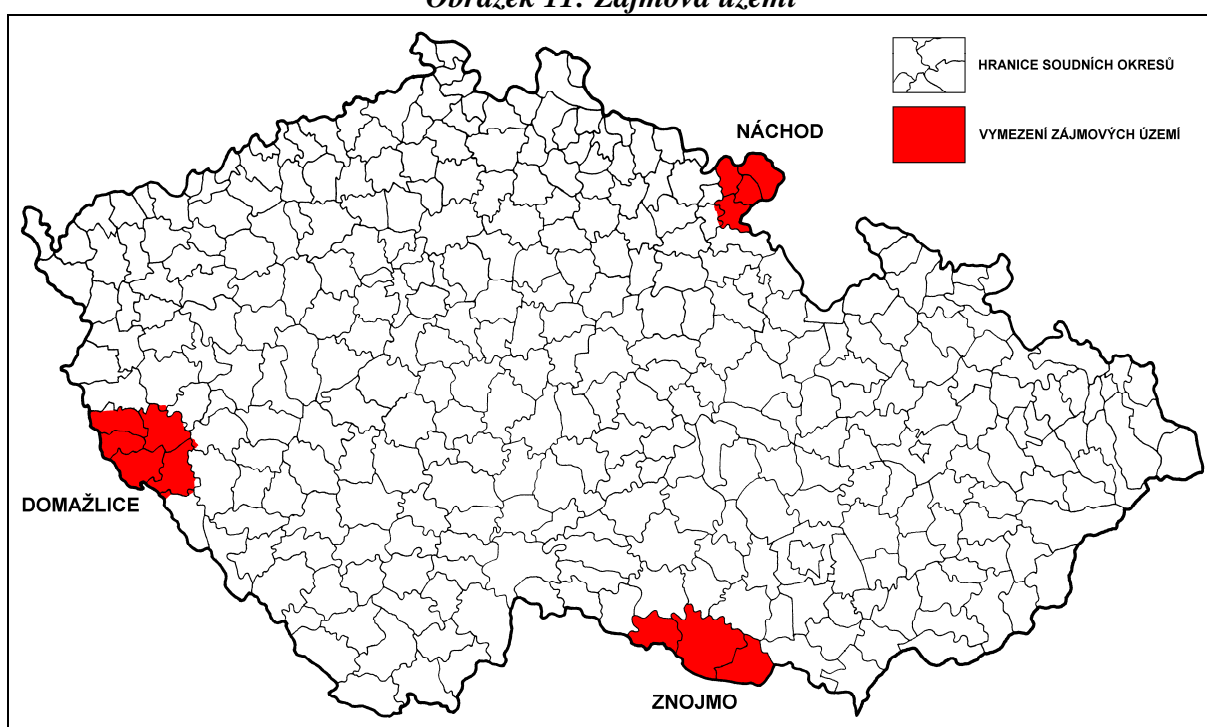
4.1. Zájmové oblasti

Zájmovými oblastmi, ve kterých bude podrobně rekonstruována česko-německá etnická hranice, jsou Domažlicko, Náchodsko a Znojmsko. Každé území představuje vzhledem k problematice poněkud odlišný typ regionu. Zájmové oblasti byly vymezeny na základě bývalých soudních okresů, respektive politických okresů jako jejich vyšších správních celků. Základem pro vymezení zájmového území Domažlice byly politické okresy Domažlice a Horšovský Týn, pro zájmové území Náchod soudním okres Náchod a politický okres Broumov a pro zájmovou oblast Znojmo politický okres Znojmo. V některých případech byly následně provedeny dílčí změny s tím ohledem, aby vymezené zájmové oblasti v roce 1930 korespondovaly s územími, vymezenými podle obcí v roce 2001. Vzhledem k zanikání, slučování, rozdělování i vzniku nových obcí byly v tomto smyslu korigovány hranice zájmových území (viz obrázek 11 a příloha 3).

Německy hovořící obyvatelstvo českých zemí nebylo pochopitelně ve své vnitřní identitě homogenní. Rakouští Němci obývali východní část jihočeského a jihomoravské pohraničí, a to „nikoli jako zvláštní území, ale jako přirozený přesah etnika do sousedního správního

obvodu po staletí společného státu. Německé obyvatelstvo vlastní geografické oblasti Sudet naproti tomu tvořili z převážné části potomci kolonizátorů povoláných ve středověku z různých částí vlastního Německa k doosídlení pohraničních oblastí české země a až do rozmíšek první poloviny 20. století se nevztahovali k Německu, ale k českému státu“ (Dejmal 2006, s. 18). Navíc se odlišoval i politický charakter německého a rakouského státu. Zatímco německá státnost byla postavena na etnickém principu, Rakousko (coby původně mnohonárodnostní stát) bylo budováno spíše na občanských než národních základech (Daněk 2002). Zájmové oblasti zahrnují oba typy sousedství.

Obrázek 11: Zájmová území

Jiné rozdělení Němců v českých zemích na čtyři hlavní dialektové skupiny zmiňuje Häufler (1973). Kmen slezský zahrnoval více než třetinu všeho německého obyvatelstva českých zemí a územně pokrýval oblast táhnoucí se ze severních Čech (včetně Liberce) do Slezska (včetně svitavského národnostního ostrova). Saský kmen (neboli hornosaský) byl druhý nejpočetnější, náležela do něj více než čtvrtina Němců českých zemí, žijících v Podkrušnohoří a severních Čechách (hlavními středisky byly Chomutov, Ústí nad Labem, Děčín a Varnsdorf). Přibližně pětina německé populace patřila do kmene severobavorského (neboli hornofalckého), obývající západní Čechy s centry v Chebu a Karlových Varech. Zbývající část německého osídlení, rozkládající se od Šumavy po jižní Moravu (včetně Brna), náležela ke kmeni bavorsko-rakouskému.

4.2. Parlamentní volby v roce 1929

Volby do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění v říjnu 1929 se konaly jako volby předčasné po rozpadu vládní koalice o měsíc dříve. Důvodem pádu vlády se staly spory o obsazení jednotlivých ministerských křesel po změně na místě předsedy vlády v únoru 1929. Antonína Švehlu, odstoupivšího ze zdravotních důvodů, nahradil František Udržal, oba politici pocházeli z agrární strany (více k okolnostem konce vládní koalice viz např. Šebek 1998). Pravicová (nebo občanská) vláda vznikla v říjnu 1926 a tvořili ji agrární strana, lidová strana, národní demokraté, živnostenská strana, Hlinkova slovenská lidová strana, a poprvé byly v československé vládě zastoupeny i německé strany: Bund der Landwirte (Svaz zemědělců) a Deutsche Christlichsoziale Volkspartei (Německá křesťanskosociální lidová strana).

Ve volbách kandidovalo na území českých zemí celkem šestnáct stran (v celém Československu devatenáct), z nichž deset podalo kandidátní listinu ve všech volebních krajích. Atmosféra voleb byla poznamenána postupující zemědělskou krizí, jež se začala propukla v roce 1928 a začala doléhat především na venkovské obyvatelstvo českých zemí. Z vnějších vlivů nelze opomenout nástup autoritativních režimů v Německu a Itálii, který se sice na československé politické scéně zatím neprojevoval tolik jako v třicátých letech, ale v některých stranách (českých/československých i německých) se již začaly objevovat tendence se německým nacistickým hnutím a italským fašismem inspirovat.

4.2.1. Politické strany v parlamentních volbách v roce 1929

Velká část politických stran za první republiky pokračovala v tradici pocházející již z dob Rakousko-Uherska. Většina stran v Československu se také identifikovala národnostně či regionálně. V přehledu tak není rozebráno ideové pozadí stran, jež byly svým programem omezeny na území Slovenska a Podkarpatské Rusi, a v českých zemích měly naprosto minimální podporu či zde ve volbách nekandidovaly vůbec.

Německé strany za první republiky lze dělit na dvě velké skupiny: na aktivistické, stavějící se k existenci republiky konstruktivně a ochotné spolupracovat s československými stranami, a na negativistické, odmítající podobu československé republiky coby umělého produktu versailleského uspořádání Evropy a a priori odmítající účast na vládě. Některé strany se k aktivismu přihlásily již od počátků svého působení na československé politické scéně, v jiných probíhal (alespoň zpočátku) názorový souboj mezi aktivistickým a

negativistickým křídlem. Ani orientace československých (míněno etnicky) politických stran v tomto období často nebyly jednoznačné – uvnitř velké části stran existovaly protichůdné názorové proudy, stojící v rozporu např. v otázkách spolupráce s německými aktivistickými stranami či vůči politice „Hradu“⁵¹.

Motivy předvolební kampaně pak byly v případě názorově blízkých stran vždy podobné. Socialistické strany kritizovaly svou agitací zejména hospodářskou a sociální politiku vlády. Předvolebním argumentem německých negativistických stran se stalo především přijetí zákona o správní reformě v roce 1927, jenž měnil správní uspořádání československého státu z župního na zemské, rušil Slezsko jako samostatnou zemi a významně tak omezil německé možnosti v místní samosprávě. Zákon byl přitom podpořen i představiteli německých vládních stran (Šebek 1998).

Nejsilnější stranou v předchozím volebním období (od parlamentních voleb v roce 1925) byla agrární strana (plným názvem Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu). Stavovsky orientovaná strana kladla hlavní důraz na zájmy zemědělského a venkovského lidu, v předvolební kampani v roce 1929 se především vyslovovala pro přijetí opatření pro větší ochranu zemědělské výroby v souvislosti s nástupem krize (Broklová 2008). Ve spolupráci s agrární stranou vstupovala do voleb naopak nejslabší strana vládní koalice, živnostenská strana (plným jménem Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská). Hájila zájmy drobných obchodníků a živnostníků a hlavním bodem jejího programu byl požadavek snížení daňového zatížení této profesní skupiny (Šebek 1998).

Druhou nejsilnější vládní stranou v předchozím volebním období byli lidovci (plným názvem Československá strana lidová). Strana zdůrazňovala důležitou roli politického katolicismu a prezentovala se jako alternativa mezi pravicí a levicí. Ve svém programu kladli lidovci důraz na demokracii, národ a křesťanskou solidaritu a etiku (Pehr 2008). Strana agitovala i pro ochranu sociálních práv zaměstnanců či pomoc zemědělcům postiženým krizí. Ani lidová strana však nevstupovala do předvolebního boje jednotná. Jeden z významných názorových střetů uvnitř strany se týkal otázky spolupráce všech katolických stran v republice. Její odpůrci odmítali bližší kontakt s německou křesťanskosociální stranou z obav ze ztráty části příznivců z české společnosti (Šebek 1998).

Národní demokraté (celým jménem Československá národní demokracie) byli vnitřně rozděleni na několik hlavních názorových proudů, pojátkem však byla nacionální pravicová politika. Národní demokraté vnímali Československo jako národní stát Čechů a Slováků a

⁵¹ „Hrad“ bylo za první republiky ustálené pojmenování prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka a okruhu jeho poradců.

vůči českým Němcům zastávali konfrontační postoj (Tomeš 2008). Koncem dvacátých let ovšem vliv národních demokratů slábl, ve straně se navíc začaly objevovat výrazně protihradní postoje a sympatie části jejího vedení k fašismu.

Obě německé vládní strany, Svaz zemědělců a křesťanští sociálové, založily kampaň na obhajobě aktivistické politiky, čelily přitom agitaci německých negativistických stran s poukazem na poškozování zájmů německého obyvatelstva v českých zemích, především z důvodu přijetí správní reformy. Aktivistické strany naopak obhajovali vládní účast s odkazem na vliv na politiku státu a dohled nad tím, zda není německé obyvatelstvo v nejrůznějších aspektech společenského života opomíjeno.

Svaz zemědělců, podobně jako čeští agrárníci, ve svém volebním programu vznášel požadavky k větší ochraně zemědělské výroby a zájmů venkovského obyvatelstva. V předvolební agitaci německých agrárníků zazníval i národnostní akcent, stejně jako křesťanští sociálové strana požadovala uzákonění kulturní a školské autonomie německých oblastí (Šebek 1998). V parlamentních volbách v roce 1929 kandidoval Svaz zemědělců v uskupení Deutsche Wahlgemeinschaft⁵² (Německé volební společenství).

Německá křesťanskosociální strana nacházela největší odezvu u katolicky smýšlející části německého obyvatelstva, hlavním motivem její politiky bylo uchování církevního vlivu na školství a veřejný život jako celek (ČSÚ 2008). Po celou dobu své prvorepublikové existence (od roku 1919) ve straně střídavě získávaly na vlivu její aktivistické křídlo a nacionálně zaměřené skupiny (Šebek 1998).

Socialistické strany představovaly nejvýznamnější politickou sílu, jež po volbách v roce 1925 skončila v opozici. Nejvýznamnější z nich, Československá sociálně-demokratická strana dělnická, utrpěla před předchozími volbami zejména vnitřním rozkolem a odtržením frakce, z níž se posléze ustanovila Komunistická strana Československa. Od voleb v roce 1925 však na svém postavení v opozici strana spíše získávala. Kritikou kroků koaliční vlády v neprospěch sociálního postavení dělnického obyvatelstva se straně dařilo získávat nové přívržence a prohloubila také spolupráci s národními socialisty.

Politická linie národních socialistů (celým názvem Československé strany národně-socialistické) prodělala v prvním desetiletí existence Československa vývoj od výrazně sociální politiky po sociálně-liberální program s národní orientací (ČSÚ 2008). Strana prosazovala zlepšení postavení veřejných zaměstnanců, v předvolebních prohlášeních se

⁵² Jako Německé volební společenství kandidovaly v parlamentních volbách společně Svaz zemědělců, Německá pracovní a hospodářská pospolitost (Deutsche Arbeits-und Wirtschaftsgemeinschaft; DAWG) a na Slovensku ještě Karpatoněmecká strana (Karpathendeutsche Partei).

vyskytoval i požadavek národního rázu vládní koalice (tzn. bez německých stran), ovšem Edvard Beneš (tehdejší nejvýznamnější představitel strany) zároveň vyjadřoval v případě vládní účasti za důležitou další spolupráci s německou reprezentací.

Také němečtí sociální demokraté (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei) se po roce 1921 potýkali s úbytkem členů po odtržení svého komunistického křídla, v druhé polovině dvacátých let ovšem počet členů opět narůstal. Měnit se začal i postoj strany k případné vládní účasti. Dřívější jasně odmítavé stanovisko, vycházející z marxistického přístupu, se stalo minulostí a před volbami strana deklarovala ochotu vstoupit spolu s dalšími socialistickými stranami do případné vládní koalice (Šebek 1998). V této souvislosti také němečtí sociální demokraté navázali užší styky se svými československými kolegy, obě strany se shodly na spolupráci na společném sjezdu v lednu 1928.

Komunistická strana se jako jediná strana v Československu neidentifikovala národnostně a zdůrazňovala svůj internacionální charakter. Vznikla v roce 1921 odtržením levicového křídla od československé sociálně-demokratické strany a po volbách v roce 1925 se stala druhou nejsilnější stranou v Československu. Na podzim 1928 se ve straně dostalo k moci její bolševické křídlo v čele s Klementem Gottwaldem a zesílil i negativní postoj strany vůči československému státu, jenž byl komunisty vnímán jako produkt versailleského uspořádání Evropy, sloužící k útisku pracujících vrstev. Svoji předvolební kampaní strana mířila zejména na obyvatelstvo oblastí s vysokou koncentrací dělnických profesí, zemědělských oblastí s větším počtem drobných rolníků a také na území s převahou německého obyvatelstva, kde strana doufala v úspěch díky svým postojům proti československému státu (Kárník 2000).

Novým politickým subjektem byla Liga proti vázaným kandidátním listinám⁵³. Jejími hlavními představiteli byli Jiří Stříbrný⁵⁴, vyloučený z národně-socialistické strany, a Radola Gajda, předseda Národní obce fašistické a degradovaný generál československé armády. Strana představovala fašistický názorový proud na prvorepublikové politické scéně, základ její předvolební kampaně tvořila kritika československého parlamentarismu. Nejaktivněji a s největší odezvou působila Liga v Praze (Šebek 1998).

Nejvýznamnější postavení mezi německými negativistickými stranami měla při volbách v roce 1929 Německá národně-socialistická strana dělnická (Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei). Již od počátku svého politického působení v Československu (od roku 1919) vystupovala s nejradikálnějším nacionálním programem ze všech německých stran

⁵³ Název strany odkazuje na nemožnost úpravy hlasovacího lístku při parlamentních volbách za první republiky. Nesouhlas s uvedenou praxí byl v této době ve společnosti poměrně rozšířený (ČSÚ 2008).

⁵⁴ Jiří Stříbrný patřil v národně-socialistické straně k zastáncům výrazně protihradních postojů a k velkým kritikům Edvarda Beneše. Spolu se svými stoupenci byl v září 1926 ze strany vyloučen.

(zpochybňování existence československého státu; ČSÚ 2008). V předvolebním provolání strana kritizovala národnostní a sociální politiku vlády, především zákon o správní reformě a daňové zatížení sociálně slabších vrstev. Národně-socialistická strana převzala pozici nejvýznamnější německé negativistické strany po Německé národní straně (Deutsche Nationalpartei), zastávající krajně pravicové postoje. Oběma stranám byla v roce 1933 úředně zakázána činnost.

4.2.2. Výsledky parlamentních voleb v roce 1929

Volby do poslanecké sněmovny proběhly 27. října 1929 a jejich vítězem se opět stala agrární strana se ziskem necelých 15 % hlasů (SÚS 1930; výsledky voleb viz příloha). Na druhém místě se umístila československá sociální demokracie a na třetím českoslovenští národní socialisté, kteří tak potvrdili volební úspěch socialistických stran a posun volební popularity více do levé části politického spektra.

Tabulka 7: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v českých zemích

Strana	Čechy		Morava a Slezsko		České země celkem	
	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)
ČSDSD	535 408	13,8	269 641	14,8	805 049	14,1
RSZML	524 493	13,6	224 511	12,3	749 004	13,2
ČSNS	535 962	13,9	177 647	9,7	713 609	12,5
ČSL	255 900	6,6	321 936	17,7	577 836	10,2
KSČ	398 438	10,3	162 145	8,9	560 583	9,9
DSDAP	387 051	10,0	114 870	6,3	501 921	8,8
DW	288 882	7,5	90 570	5,0	379 452	6,7
DCV	221 938	5,7	126 159	6,9	348 097	6,1
ČND	201 059	5,2	56 196	3,1	257 255	4,5
ČSŽOSS	176 208	4,6	77 549	4,3	253 757	4,5
DNSAP	136 377	3,5	67 719	3,7	204 096	3,6
DNP	124 184	3,2	64 812	3,6	188 996	3,3
Liga	60 840	1,6	8 205	0,5	69 045	1,2
Ostatní	21 327	0,6	60 819	3,3	82 146	1,5
Celkem	3 868 067	100,0	1 822 779	100,0	5 690 846	100,0

Poznámka: Liga = Liga proti vázaným kandidátním listinám.

Zdroj: ČSÚ (2008)

Na území českých zemí se agrární strana umístila na druhém místě (13,2 % hlasů), když jí předstihla československá sociální demokracie se ziskem 14,1 % hlasů (ČSÚ 2008; viz

tabulka 7). Třetí nejvyšší počet hlasů obdrželi národní socialisté (12,5 % hlasů). Desetiprocentní hranici překročili ještě lidovci (10,2 %), těsně pod ní skončili komunisté (9,9 %). Za nimi skončila nejsilnější německá strana, sociální demokraté, se ziskem 8,8 % hlasů.

Určité rozdíly v ziscích jednotlivých stran jsou patrné ve srovnání mezi Čechami a Moravou se Slezskem (viz tabulka 7 a obrázek 12). V zemi Moravskoslezské se nejsilnější stranou stali lidovci se ziskem 17,7 % hlasů, následováni československou sociální demokracií a agrárníky. Mezi německými stranami získali největší počet hlasů křesťanští sociálové. V Čechách zvítězili těsně národní socialisté (13,9 % hlasů) před československou sociální demokracií a agrárníky (13,8 %, resp. 13,6 % hlasů). Lidová strana v Čechách propadla, nejúspěšnější německou stranou se zde stali sociální demokraté. Další výrazné rozdíly lze spatřit ještě u výsledků např. národních demokratů (5,2 % hlasů v Čechách, 3,1 % na Moravě a ve Slezsku) či Německého volebního společenství (v Čechách získalo téměř ¾ všech obdržených hlasů; SÚS 1930).

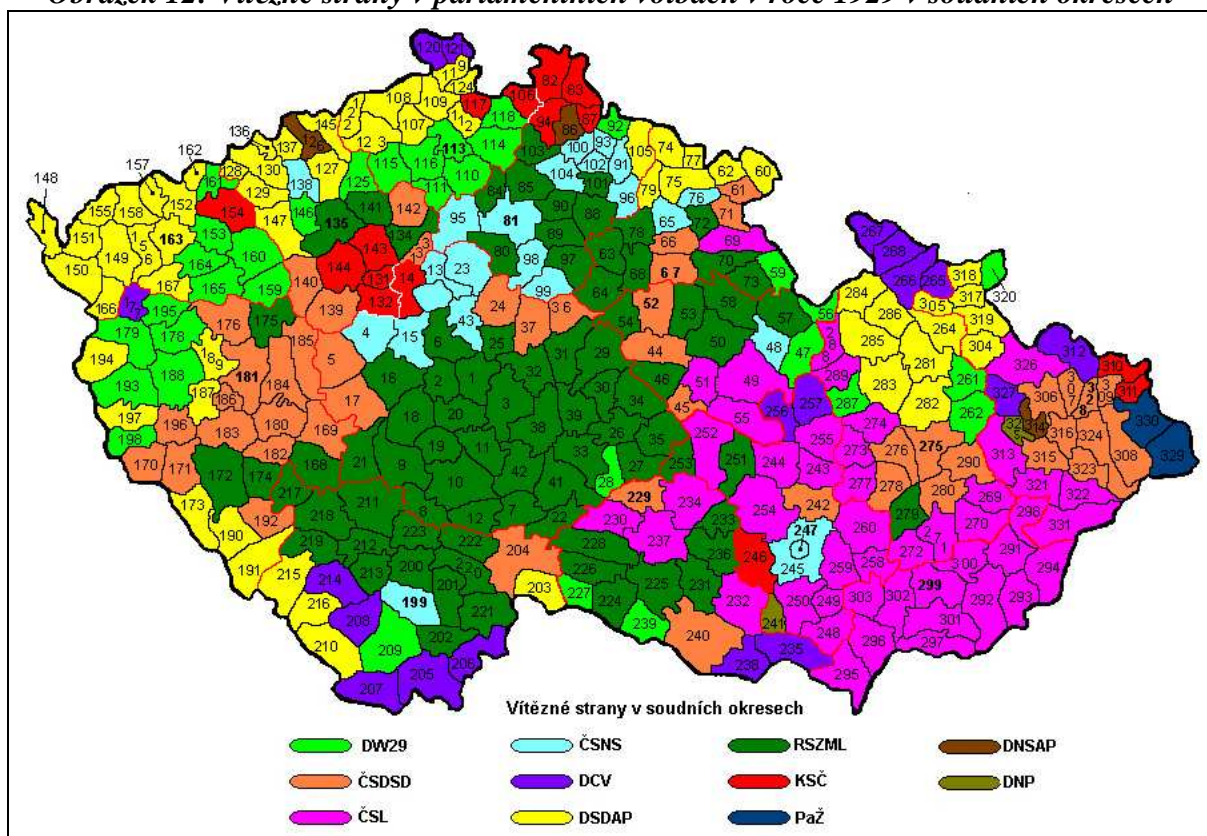
Až na agrárníky, kteří ve všech československých zemích dosáhli oproti roku 1925 přírůstků hlasů, byly vládní strany ve volbách neúspěšné. Hlasy ztratili lidovci (navzdory volebnímu vítězství na Moravě a ve Slezsku) i národní demokraté. Úspěšné nebyly ve volbách ani německé vládní strany. Němečtí agrárníci i křesťanští sociálové hlasy ztratily, zvláště u druhých jmenovaných byla příčinou jejich podpora zákona o správní reformě, která rušila Slezsko jako samostatnou zemi; právě zde přitom měli křesťanští sociálové tradičně silnou voličskou základnu (Šebek 1998).

Úspěchem skončily volby pro socialistické strany. Nejvýraznějšího výsledku dosáhla československá sociální demokracie, důvodem byla dozajista krize uvnitř KSČ a nespokojenost se sociálními opatřeními vlády. Nárůst hlasů zaznamenala i německá sociální demokracie, jež se tak znovu stala nejsilnější německou stranou. Největší podporu měla ve volebních krajích Karlovy Vary (přes 30 % hlasů) a Česká Lípa. Šebek (1998) spatřuje hlavní důvod jejího úspěchu u voličů v otevřeném proklamování ochoty podílet se na vládě a spolupráci s československou sociální demokracií.

Komunisté ztratili velké množství hlasů na úkor socialistických stran a vzešli z voleb až jako pátá nejsilnější strana v českých zemích. Relativně málo hlasů strana získala i ve svých tradičních baštách, např. na Kladensku. Naopak se jí díky protičeskoslovenské rétorice a požadavku seburčení všech národů v Československu podařilo oslovit voliče většinově německých oblastí, především na Lounsku a v severních Čechách.

Sociální potíže a nacionalistická rétorika přinesly hlasy v německých oblastech i německé národně-socialistické straně. Nejlepšího výsledku dosáhla ve svých tradičních oblastech, na Jablonecku a Opavsku. K úspěchu národních socialistů přispěl i rozkol v Německé národní straně, která ve volbách utrpěla debakl a od níž národní socialisté převzali většinu voličů (Šebek 1998). Do poslanecké sněmovny se překvapivě se ziskem tří mandátů dostalo i fašistické uskupení Liga proti vázaným kandidátním listinám, jež získalo v českých zemích 1,2 % hlasů (v Praze přes 4 %).

Obrázek 12: Vítězné strany v parlamentních volbách v roce 1929 v soudních okresech

Poznámka: DW29 = Deutsche Wahlgemeinschaft, PaŽ = Polské a židovské strany.

Zdroj: ČSÚ (2008)

Šebek (1998) spatřuje ve výsledcích voleb – kromě mírného posunu do levé části politického spektra – jednoznačné vítězství státotvorných stran a oslabení extrémních tendencí. Z parlamentních voleb vzešel v prosinci 1929 tzv. „koncentrační“ vládní kabinet, zahrnující všechny strany dosavadní vládní koalice vyjma německých křesťanských sociálů a Hlinkovy lidové strany, a všechny socialistické strany (československou a německou sociální demokracii a československé národní socialisty).

4.2.3. Rozdělení politických stran v roce 1929 pro sledování projevu etnické hranice

Je pochopitelné, že vzhledem k etnické identifikaci většiny stran za první republiky se volební výsledky konkrétních politických subjektů mezi českými a německými oblastmi výrazně odlišovaly. Pro srovnání volebních preferencí obyvatel napříč národnostním spektrem byly jednotlivé strany rozděleny do kategorií na základě podobnosti ve svých programových prohlášeních. Takto byly strany rozřazeny do pěti skupin: na stavovské, katolické, socialistické, nacionalistické strany a poslední kategorii tvořila jako internacionální strana KSČ.

Do skupiny stavovských stran byly zařazeny agrární strany (československá a Německé volební společenství) a československá živnostenská strana. Dvojici katolických stran tvoří lidovci a němečtí křesťanští sociálové; určitou obtíž představovala společná kandidátka křesťanských sociálů a německé živnostenské strany, jejíž obliba u voličů ovšem nebyla nikterak vysoká. Socialistickými stranami jsou míněny československá a německá sociální demokracie a ČSNS. Do kategorie nacionalistických stran byly zařazeny německé negativistické strany (Německá národně-socialistická strana dělnická a Německá národní strana), Československá národní demokracie a Liga proti vázaným kandidátním listinám.

Rozdělení stran do jednotlivých kategorií bylo činěno s vědomím, že může být zpochybnitelné a programová stanoviska jednotlivých stran se mohou v určitých oblastech lišit, resp. se v čase měnit. Např. ani německé strany, jež se koncem dvacátých let na politické scéně chovaly konsensuálně, se v prvních letech existence první republiky nevyvarovaly vypjaté nacionalistické rétoriky (např. němečtí sociální demokraté; Kárník 2000). U československé národní demokracie byl zase koncem dvacátých let patrný příklon části strany k fašismu. Důvodem k zařazení národní demokracie nacionalistické strany je i fakt, že podle Šebka (1998) sympatie části strany k fašistickým myšlenkám vedly spíše k odlivu voličů než k získání nových příznivců. Celkově lze tedy rozdělení stran do uvedených kategorií pro srovnání volebního chování obyvatelstva českých a německých obcí považovat za vyhovující.

4.3. Parlamentní volby v letech 2002 a 2010

V pořadí třetí volby do poslanecké sněmovny od vzniku samostatného Česka se konaly ve dnech 14. a 15. června 2002. K volbám zemi dovedla menšinová vláda sociální demokracie, jež zvítězila v předchozích volbách v roce 1998 se ziskem 32,3 % hlasů. Dalšími

parlamentními stranami byli ve volebním období 1998-2002 občanští demokraté (ve volbách získali 27,7 % hlasů), komunisté (11 %), lidovci (9 %) a Unie svobody (8,6 %). Volby tak měly ukázat, zda byli voliči s první levicovou (byť menšinovou) vládou od vzniku samostatného Česka spokojeni.

Volby do poslanecké sněmovny v roce 2010 se konaly po volebním období, v němž nestabilní vládu ODS, KDU-ČSL a Strany zelených vystřídal po přibližně třech letech úřednický kabinet. Důležitým tématem voleb v roce 2010 se stala trvající hospodářská krize a rostoucí zadluženost Česka.

4.3.1. Politické strany v parlamentních volbách v letech 2002 a 2010

Mezi nejvýznamnějšími českými politickými stranami na počátku 21. století lze nalézt subjekty, jež navazovaly na svojí tradici již z dob první republiky či Rakousko-Uherska, tak i strany s mnohem mladší historií. Česká politická scéna při parlamentních volbách v roce 2002 i 2010 byla co do počtu kandidujících subjektů pestřejší než za první republiky, ovšem velká většina stran získala od voličů pouze minimální podporu.

Občanská demokratická strana je největší stranou, jež vzešla z revolučního Občanského fóra při jeho rozpadu v dubnu 1991. Vznikla jako liberálně-konzervativní pravicová strana s proreformní orientací. Od počátků svého působení se nejvíce zasazovala za reformu hospodářství a privatizaci státních podniků, k jejím programovým pilířům patří podpora volného trhu, prosazování menšího vlivu státu či podpora živnostníků a podnikání.

Lidovci (Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová⁵⁵) jsou jednou z nejstarších politických stran v českých zemích. Ideová orientace strany se příliš nemění, nachází odezvu především u katolicky smýšlejícího a konzervativního obyvatelstva, zejména na venkově. Strana prosazuje křesťanské hodnoty, mezi tradiční témata patří podpora rodiny, venkova a zemědělství či péče o životní prostředí. V ekonomických otázkách se jedná o středovou stranu.

Unie svobody-Demokratická unie byla v roce 2002 nejmladším parlamentním subjektem. Unie svobody vznikla v lednu 1998 po rozkolu uvnitř ODS a od počátku se profilovala jako liberální pravicový subjekt. V prosinci 2001 se Unie svobody spojila s malou pravicovou stranou Demokratickou unií. Ve volbách v roce 2002 US-DEU kandidovala společně s KDU-ČSL, ve volbách v roce 2010 strana nekandidovala a otevřeně podpořila ODS.

⁵⁵ Do roku 1992 Československá strana lidová.

Sociální demokraté (Česká strana sociálně demokratická) navazují na tradici strany z konce 19. století a jejího působení za první republiky. Po sloučení strany s KSČ v roce 1948 byla sociálně demokratická strana obnovena v březnu 1990 a po prvních letech své staronové existence se etablovala jako nejvýznamnější levicová strana v Česku. Program strany zahrnuje tradiční sociálně demokratickou tematiku: sociální stát, sociální solidaritu a spravedlnost, posílení práv zaměstnanců ad. (<http://www.cssd.cz>).

Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) byla založena v březnu 1990 a je ideovou (i právní) nástupkyní KSČ. Narozdíl od výše zmíněných stran odmítá členství Česka v Evropské Unii a Severoatlantické alianci (NATO). Linie strany stále vychází z marxistické teorie, vystupuje proti kapitalismu, podle prohlášení strany je jejím dlouhodobým cílem socialismus (<http://www.kscm.cz>). Často bývá zpochybňována slučitelnost programu strany s principy demokracie.

Před parlamentními volbami v roce 2010 se na politické scéně objevily dva nové subjekty. Strana TOP 09 (akronym slov tradice, odpovědnost, prosperita) vznikla v červnu 2009, její členskou základnu tvoří z převážné většiny bývalí členové KDU-ČSL. Strana vyznává demokratické a konzervativní hodnoty, odsuzuje populismus a staví se pozitivně k integraci Česka v Evropské unii. V předvolební kampani v roce 2010 se TOP 09 vymezovala především svým ekonomickým programem, prosazovala dosažení vyrovnaného státního rozpočtu a snižování veřejného dluhu. Strana také stavěla na popularitě svého předsedy Karla Schwarzenberga. Do voleb TOP 09 vstupovala ve spolupráci s hnutím Starostové a nezávislí.

Strana Věci veřejné byla založena v roce 2001, ovšem teprve až před volbami v roce 2010 se dostala do povědomí širší veřejnosti, předtím působila na komunální úrovni především v Praze. I tato strana stavěla na popularitě svého předsedy Radka Johna. Mezi základní principy Věcí veřejných patří institut přímé demokracie, politickou linii strany lze označit za středo-pravicovou s prvky populismu. Ve své předvolební kampani Věci veřejné vyzývaly k výměně stávající politické garnitury a příchodu nových tváří do politiky.

4.3.2. Výsledky parlamentních voleb v roce 2002

Voleb se zúčastnilo 28 politických stran, z nichž 21 kandidovalo ve všech čtrnácti volebních krajích. Vítězem voleb se stala ČSSD, která zvítězila ve 12 volebních krajích; ve zbývajících dvou (Praha a Liberecký kraj) získala nejvíce hlasů ODS. Sociální demokraté získali celkem 30,2 % hlasů, druzí občanští demokraté 24,5 % (viz tabulka 8). Jako třetí nejsilnější strana vzešli z voleb komunisté s 18,5 % hlasů, na čtvrté místo dosáhla Koalice

KDU-ČSL a US-DEU s 14,3 % hlasů. Další strany již nepřekročily 5 % procent hlasů nutných pro vstup do Poslanecké sněmovny; nejvyššího zisku z neparlamentních stran dosáhlo Sdružení nezávislých s 2,8 % hlasů (ČSÚ 2008).

Tabulka 8: Výsledky voleb do poslanecké sněmovny v letech 2002 a 2010 v Česku

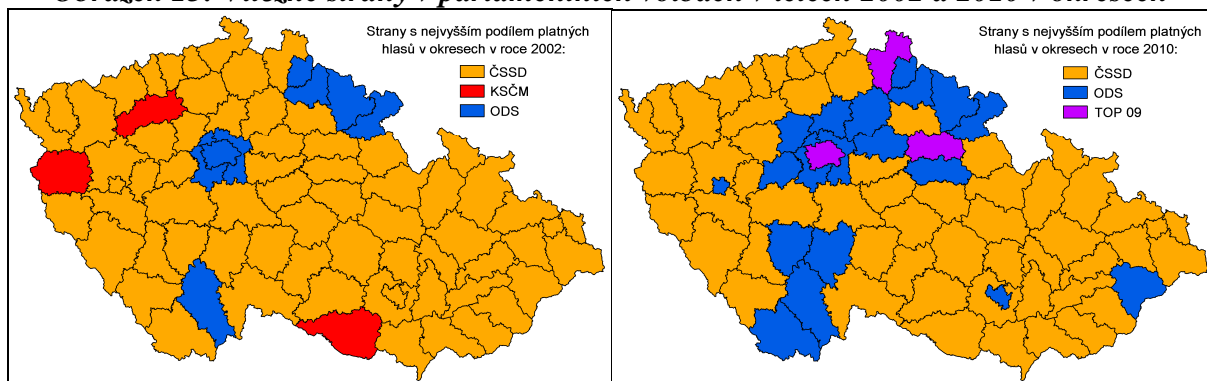
Strana	podíl platných hlasů (%)	
	volby 2002	volby 2010
ČSSD	30,2	22,1
ODS	24,5	20,2
KSČM	18,5	11,3
Koalice	14,3	-
TOP 09	-	16,7
Věci veřejné	-	10,9
KDU-ČSL	-	4,4

Poznámka: Koalice = Koalice KDU-ČSL, US-DEU

Zdroj: <http://www.volby.cz>

Sociální demokraté dominovali takřka ve všech volebních krajích, resp. okresech (viz obrázek 13). V osmi okresech dokázali získat nejvíce hlasů občanskí demokraté, kteří měli nadprůměrnou volební popularitu především v Čechách. Ve třech okresech (Tachov, Louny a Znojmo) se podařilo zvítězit komunistům. Dobrých výsledků dokázala KSČM dosáhnout i v dalších okresech západních a severozápadních Čech a na jižní a severní Moravě. Značně diferencované jsou výsledky Koalice, zaujmout voliče se jí povedlo v Praze a pak zejména v moravských okresech s tradičně vysokou podporou lidové strany.

Obrázek 13: Vítězné strany v parlamentních volbách v letech 2002 a 2010 v okresech

Zdroj: <http://www.volby.cz>

Ve volbách oslabily největší strany (ODS a ČSSD), které získaly absolutně i relativně méně hlasů než v předchozích volbách v roce 1998. Ústup z pozic zaznamenala i Koalice. Ve

volbách v roce 1998 kandidovaly KDU-ČSL, Unie svobody i Demokratická unie samostatně a celkem obdržely 19 % hlasů; ostatně obava z volebního výsledku byla i důvodem podání společné kandidátky. Úspěch naopak slavili komunisté, jimž hlasy přibýly absolutně i relativně (z 11 % v roce 1998 na 18,5 %); jednou z příčin jejich výsledku byla i nízká volební účast (58 %). Z voleb vzešla koaliční vláda sociální demokracie a Koalice KDU-ČSL, US-DEU, opírající se o nepatrnou většinu 101 mandátů z dvousetčlenné poslanecké sněmovny.

4.3.3. Výsledky parlamentních voleb v roce 2010

V parlamentních volbách v roce 2010 kandidovalo 26 politických uskupení, z nichž patnáct podalo kandidátku ve všech volebních krajích. Ve volbách zvítězila sociální demokracie se ziskem 22,1 % hlasů (viz tabulka 8). Těsně druzí skončili občanští demokraté (20,2 % hlasů) a za nimi nová strana TOP 09 s 16,7 % hlasů. Pětiprocentní podíl hlasů překročili a do poslanecké sněmovny se dostali ještě komunisté (11,3 % hlasů) a Věci veřejné (10,9 %). Ve volbách naopak propadla KDU-ČSL (4,4 % hlasů) a Strana zelených (2,4 %), které tak narozdíl od předchozího volebního období nepřekročili hranici nutnou pro vstup do poslanecké sněmovny. Účast ve volbách dosáhla 62,6 %.

Ve většině okresů Česka zvítězili sociální demokraté (viz obrázek 13). Překvapením skončily volby v Praze, kde dokázala občanské demokraty předstihnout a celkově zvítězit TOP 09, strana slavila vítězství ještě ve dvou dalších okresech. Oproti volbám v roce 2002 nezvítězili v žádném z okresů komunisté. Z pohledu krajů zvítězila ve čtyřech ODS (ve Středočeském, Libereckém, Královéhradeckém a Libereckém), ve zbývajících (kromě již zmíněné Prahy) získali největší podíl hlasů sociální demokraté.

Obecně byly výsledky voleb označovány za porážku velkých stran. ODS i ČSSD získaly ve volbách nejmenší podíl hlasů od doby, co se staly hlavními subjekty na české politické scéně. Překvapením naopak byly relativně velké zisky dvou nových stran, Věcí veřejných a především TOP 09. Druhé jmenované straně se podařilo ze zvyšujícího se zadlužování Česka vytvořit hlavní téma voleb, čehož dokázala využít. Z voleb vzešla vládní koalice ODS, TOP 09 a Věcí veřejných, opírající se o jasnou většinu 118 mandátů v poslanecké sněmovně.

4.4. Náboženské vyznání obyvatelstva

Religiozita obyvatelstva českých zemí prošla během 20. století zajímavým vývojem, jež ovlivnily významné okamžiky nejenom českých dějin: konec rakousko-uherské monarchie a vznik československé republiky, události obou světových válek, či období komunismu a znovunastolení demokracie v Československu. Zcela zásadní vliv pak mělo vyhnání německého obyvatelstva a následné dosídlování pohraničí českých zemí, s nimiž často mizela, vedle dalších prvků krajové kultury, i místní náboženská tradice.

4.4.1. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930

Narozdíl od údajů o národnosti bylo náboženské vyznání v prvorepublikových sčítáních lidu zjišťováno u veškerého přítomného obyvatelstva. Oproti censům za Rakousko-Uherska byla novinkou na sčítacích arších i v praktickém životě možnost přihlásit se k československé církvi. V české společnosti byla římskokatolická církev často chápána jako nástroj moci habsburské monarchie a obviňována z protičeských postojů. Po vzniku Československa tak jako reakce na tyto nálady a potřebu ukotvit nový stát i duchovně vznikla v lednu 1920 odštěpením od římskokatolické církve Církev československá⁵⁶. Nová církev působila na území celého státu, výraznější vliv ovšem měla pouze v českých zemích.

Tabulka 9: Náboženské vyznání obyvatelstva českých zemí v roce 1930

území	náboženské vyznání přítomného obyvatelstva (podíl v %)					
	římsko-katolické	evangelické	česko-slovenské	izraelské	jiné a neznámé	bez vyznání
Čechy	74,8	4,6	8,7	1,1	0,6	10,2
Morava a Slezsko	85,9	4,9	4,5	1,2	0,6	2,9
české země	78,5	4,7	7,3	1,1	0,6	7,8

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934); Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Výrazná většina obyvatelstva českých zemí vyznávala v roce 1930 římskokatolickou víru (78,5 %; viz tabulka 9). K československé církvi se přihlásilo 7,3 % populace českých zemí, o málo více obyvatel (7,8 %) se označilo za ateisty. Výsledky se lišily i mezi Čechami a Moravou se Slezskem. Na druhém jmenovaném území se projevila větší zakořeněnost

⁵⁶ V roce 1971 přejmenována na Církev československou husitskou.

katolické církve, tolik se zde neuchytila československá církev a znatelně méně než v Čechách zde žilo lidí bez vyznání.

V porovnání s předchozími censy v letech 1910 a 1921 klesal podíl katolického obyvatelstva a naopak vzrůstalo zastoupení obyvatelstva bez vyznání jak na úrovni českých zemí, tak i jednotlivě v Čechách a na Moravě a ve Slezsku; uvedený rozdíl byl přitom významnější mezi censy v letech 1910 a 1921 než o dekádu později. Československá církev získala podle sčítání v roce 1921 v Čechách 6,6 % obyvatel, v roce 1930 byl tedy zaznamenán již jen malý nárůst. Relativně větší vzrůst podpory zaznamenala československá církev na Moravě a Slezsku (oproti 2,6 % v roce 1921), kde byl ovšem její vliv obecně marginální.

4.4.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001

Podle údajů ze sčítání lidu v roce 2001 se Česko řadí mezi nejvíce ateistické státy v Evropě. Podíl věřících v celé populaci činí 32,1 %, přičemž téměř dvojnásobné je zastoupení obyvatel bez vyznání (59 %; viz tabulka 10). U nábožensky smýšlejícího obyvatelstva nepřekvapí, že zcela dominantní postavení má římskokatolická církev. Za povšimnutí stojí i zastoupení věřících Církve československé husitské, a porovnání se stavem za první republiky v roce 1930 (viz tabulky 9 a 10).

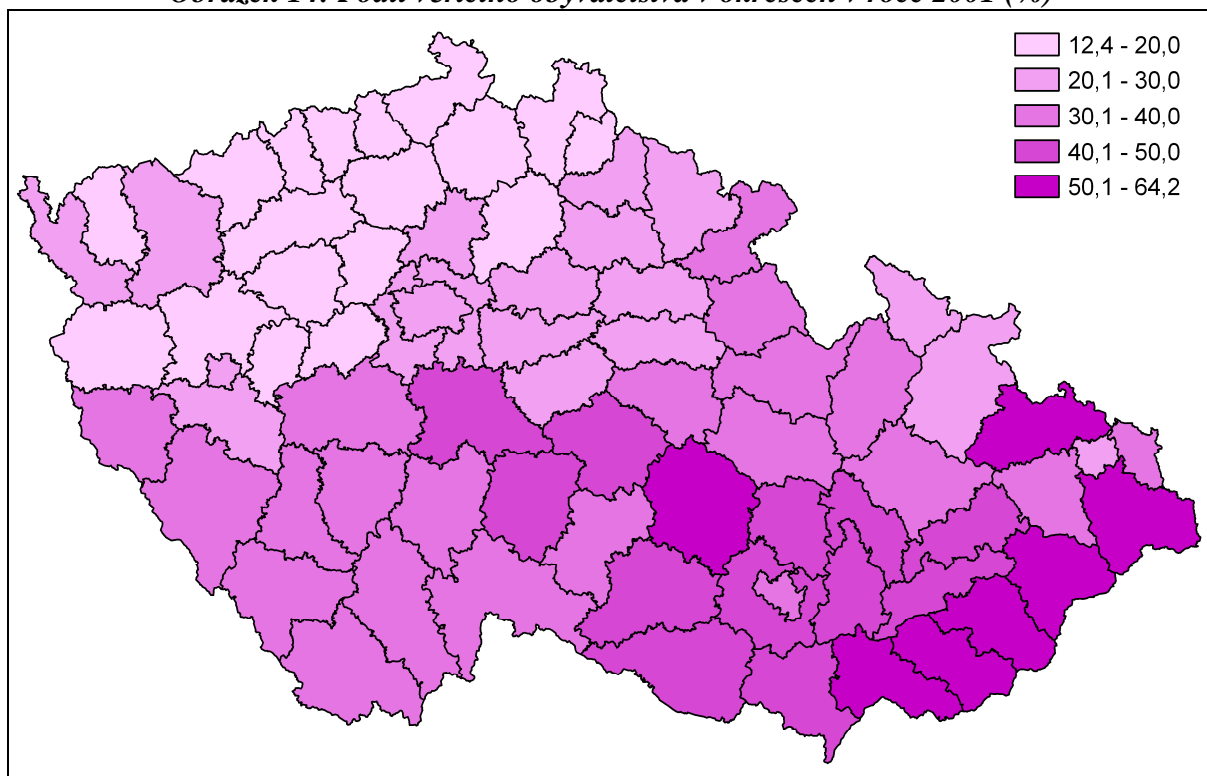
Tabulka 10: Náboženské vyznání obyvatelstva českých zemí v roce 2001

obyvatelstvo celkem	věřící celkem	z toho:			bez vyznání	nezjištěno
		Církev římskokatolická	Českobratrská církev evangelická	Církev čsl. husitská		
10 230 060	3 288 088	2 740 780	117 212	99 103	6 039 991	901 981
podíl v %	32,1	26,8	1,1	1,0	59,0	8,8

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – obyvatelstvo (2003)

V regionálním vyjádření je patrná výrazná dichotomie mezi Čechami a Moravou se Slezskem, resp. mezi jihovýchodem a severozápadem republiky (viz obrázek 14). Zatímco v okresech severozápadní části Čech netvoří věřící zpravidla ani pětinu populace, pak takřka ve všech okresech při hranicích se Slovenskem se k víře hlásí více než polovina jejich obyvatelstva. Analogické regionální rozmístění se týká i obyvatel římskokatolické víry. U menších církví je regionální pohled méně jednoznačný: Církev československá husitská má nejvíce stoupenců v severovýchodních Čechách, největší zastoupení evangelíků lze nalézt v okrese Vsetín (8,1 % populace; Náboženské vyznání obyvatelstva 2003).

Obrázek 14: Podíl věřícího obyvatelstva v okresech v roce 2001 (%)

Zdroj: Náboženské vyznání obyvatelstva (2003)

Jako hlavní příčina vysokého podílu obyvatel bez vyznání se obvykle uvádí období komunistické diktatury a s ním spojené pronásledování představitelů církví a věřících. Zastoupení religiózní populace však klesá i od censu v roce 1991, kdy podíl věřících (43,9 %) dokonce převyšoval podíl obyvatel bez vyznání (39,9 %; Náboženské vyznání obyvatelstva 2003). V souboru věřících obyvatel poklesl zákonitě i význam římskokatolické církve, absolutní i relativní nárůst stoupenců však mezi lety 1991 a 2001 zaznamenaly některé menší církve.

4.5. Zájmové území Domažlice

Zájmové území Domažlice (dále také Domažlicko) se rozprostírá při jihozápadní hranici Čech. Pohraniční hvozd v tomto lesnatém a členitém území (jeho velkou část tvoří Český Les) začal být narušován během 11. století kolonizací z české i bavorské strany. Do západních Čech postupně přicházeli osadníci i z německých zemí, zejména ze sousedního Bavorska, a usazovali se ponejvíce při jejich pohraničí. Kumpera (2004) zmiňuje zvyšující se podíl německých kolonistů v pohraničních oblastech přibližně od druhé třetiny 12. století.

Na etnickém vývoji Domažlicka se výrazně odrazily aktivity v souvislosti s rozvojem husitského hnutí. Procházka (1996) uvádí, že např. z Domažlic odešla za husitských válek většina německých usedlíků. Na druhou stranu Kumpera (2004) se zmiňuje, že v Domažlicích (podobně jako i dalších městech s větším či menším počtem německých obyvatel v západních Čechách) probíhala pozvolná bohemizace již v předhusitské době, a své tvrzení dokládá vzrůstajícím počtem českých jmen v městské radě a ceších v průběhu 14. století. Během válečných let mnoho sídel zaniklo, v konečném důsledku došlo k částečné výměně obyvatelstva a k posílení českého živilu v kraji (jako i v mnoha jiných částech českých zemí).

Domažlicko však zůstávalo stále velmi řídko osídleno. Vrcholná doba jeho kolonizace se datuje od 16. století ve spojitosti s rozvojem těžebního průmyslu a souvisejících odvětví, zejména těžby dřeva a sklářství. Němečtí kolonisté přicházeli v dosud nevídaném množství, a obsazovali především neobydlené oblasti pohraničního hvozdu. Stále ve větším rozsahu tak docházelo k přímému styku českého a německého osídlení. Hospodářský rozvoj spojený se vznikem hutí a skláren narušila třicetiletá válka, jejíž nepříznivé demografické a hospodářské důsledky se mj. projeví výraznými změnami v národnostní struktuře společnosti i na Domažlicku. Etnická hranice se měnila v neprospěch česky hovořícího obyvatelstva – vylidněné (původně české) oblasti byly doosídlovány německými přistěhovalci a na uvolněná panství přicházela cizí šlechta (Kumpera 2004). V pohraničí stále docházelo v souvislosti se vznikem nových osad k pokračujícímu zužování pohraničního lesa.

Specifické obyvatelstvo na Domažlicku představovali Chodové. Obyvatelé vsí podél hranice (často národnostně smíšených) především dohlíželi na neměnnost hranice a ochranu hraničního lesa před živelným kácením. K dalším povinnostem patřilo sledování, zda nedošlo k nepřátelskému vpádu na domácí území. Instituce Chodů je doložena od 13. století, a to nejen v okolí Domažlic, ale i na Plánsku či Tachovsku (Kumpera 2004).

Typické zdroje místní obživy, sklárny a hutě (jež se dostaly do názvů mnoha místních sídel), však začaly postupem doby zanikat, což se projevilo i na nepříliš příznivém vývoji obyvatelstva. Na Domažlicku neproběhla výraznější industrializace a podmínky pro zemědělskou výrobu nikdy nebyly příliš příznivé. Celková hospodářská situace oblasti se promítala do úbytku obyvatelstva (mezi lety 1910 a 1930 viz tabulka 11). Počet obyvatel neklesal na Domažlicku všude, úbytek populace zaznamenaly soudní okresy Kdyně, Hostouň a Poběžovice, relativně chudé oblasti bez významného průmyslu. Z pohledu národnostního se v zájmovém území před první světovou válkou podíl české a německé složky v populaci víceméně rovnal; v roce 1930 již bylo zastoupení české národnosti výraznější.

Na podzim roku 1938 se na základě Mnichovské dohody ocitla většina obcí v soudním okrese Horšovský Týn a část obcí z domažlického okresu v Německé říši (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Zábor přitom mnohde (tak jako na jiných místech českých zemí) nerespektoval národnostní poměry v území. Po skončení války i na Domažlicku probíhal odsun německého obyvatelstva, po němž následovalo řízené osídlování opuštěných obcí. Domažlicko patřilo do oblastí, o něž byl při zemědělském osídlování pohraničí nejmenší zájem, příčinou byla především vyšší poloha a malé množství orné půdy, navíc nízké kvality.

Tabulka 11: Obyvatelstvo v zájmovém území Domažlice v letech 1910, 1930 a 2001

rok	přítomné obyvatelstvo celkem	obcovací řeč / národnost					
		česká / čsl.		německá		ostatní a cizinci	
		počet	podíl (%)	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)
1910	96 683	50 187	51,9	46 093	47,7	403	0,4
1930	94 323	51 842	55,0	41 798	44,3	683	0,7
2001	54 627	51 565	94,4	236	0,4	2 826	5,2

Poznámka: Česká národnost zahrnuje v roce 2001 i moravskou a slezskou národnost.

Zdroj: Seznam míst v království Českém (1913), Statistický lexikon obcí v zemi České (1934), Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Domažlice, Okres Klatovy (2003)

Specifický jev při dosídlování pohraničí představovala reemigrace krajanů ze zahraničí. Na Horšovskotýnsku bylo usazeno přes 400 těchto reemigrantů jako lesních a zemědělských dělníků. Politický okres Horšovský Týn⁵⁷ byl ovšem i tak jedním z těch, jež se nikdy nepodařilo uspokojivě dosídlit a ještě v padesátých letech byl uvažován v plánech vlády na dosídlení. V roce 1947 žila v okrese přibližně polovina počtu obyvatelstva ve srovnání s rokem 1930 (hustota zalidnění poklesla z 77 na 37 obyvatel na km²; Čapka, Slezák, Vaculík 2005).

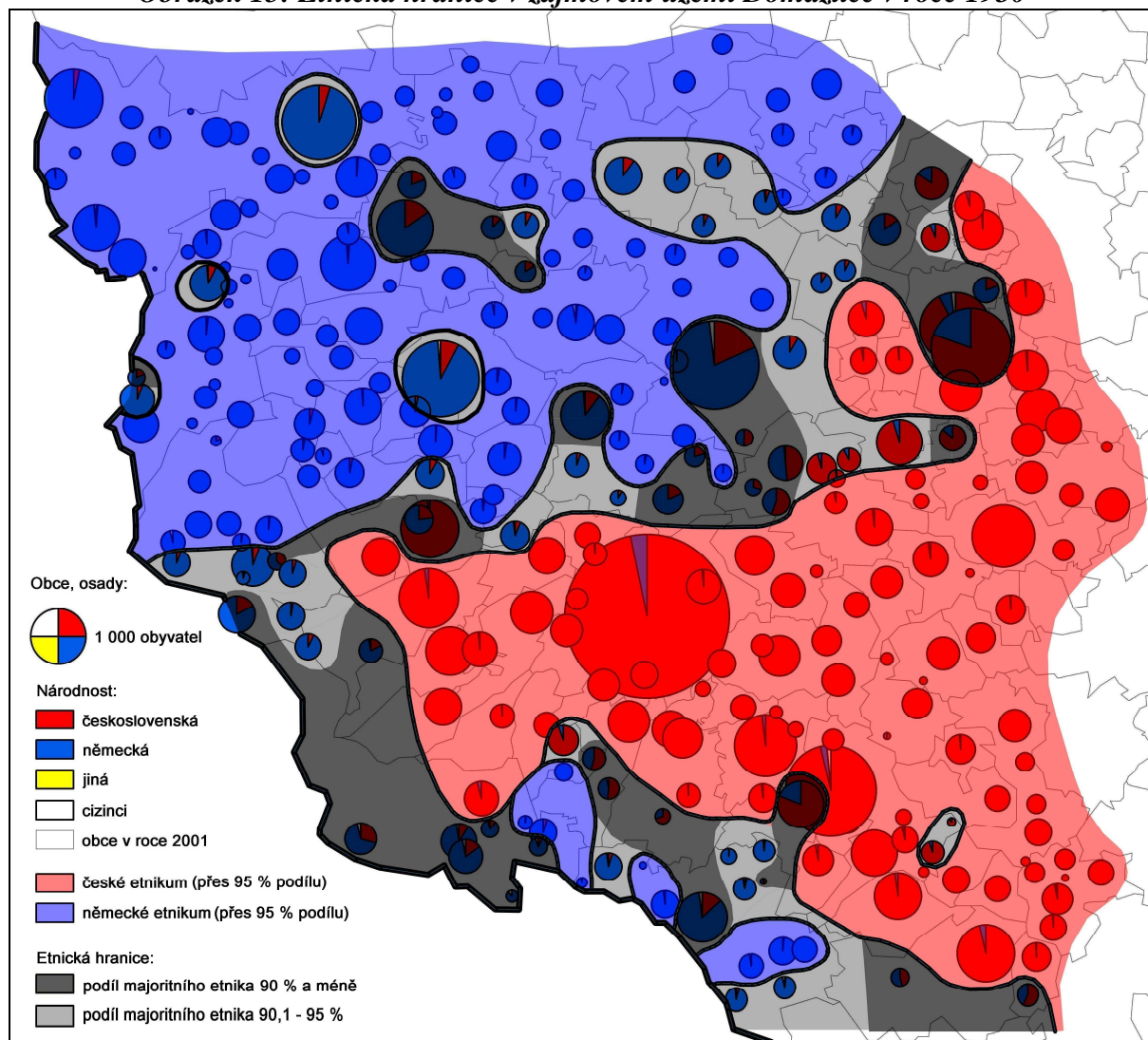
V celkovém důsledku vyhnání německého obyvatelstva v zájmovém území zcela zaniklo osm obcí, a přibližně stejný počet částečně. Liduprázdnými oblastmi při státní hranici navíc po roce 1948 procházelo pohraniční pásmo. V roce 2001 počet obyvatel Domažlicka dosahoval 58 % předválečného stavu z roku 1930 a zastoupení obyvatel německé národnosti bylo zcela marginální (viz tabulka).

⁵⁷ Politický okres Domažlice nebyl v červnu 1946 zařazen Státním úřadem statistickým do vymezení českého pohraničí určeného k řízenému osídlení (Čapka, Slezák, Vaculík 2005).

4.5.1. Průběh etnické hranice

Domažlicko bylo charakteristické množstvím malých vsí a osad, obklopených lesy, a i to je jeden z důvodů, proč je etnický přechod v zájmovém území Domažlice relativně ostrý (viz obrázek). Poměrně úzká přechodová zóna odděluje české a německé etnické území s obcemi, v nichž mělo obyvatelstvo majoritní národnosti více než 95% podíl.

Obrázek 15: Etnická hranice v zájmovém území Domažlice v roce 1930

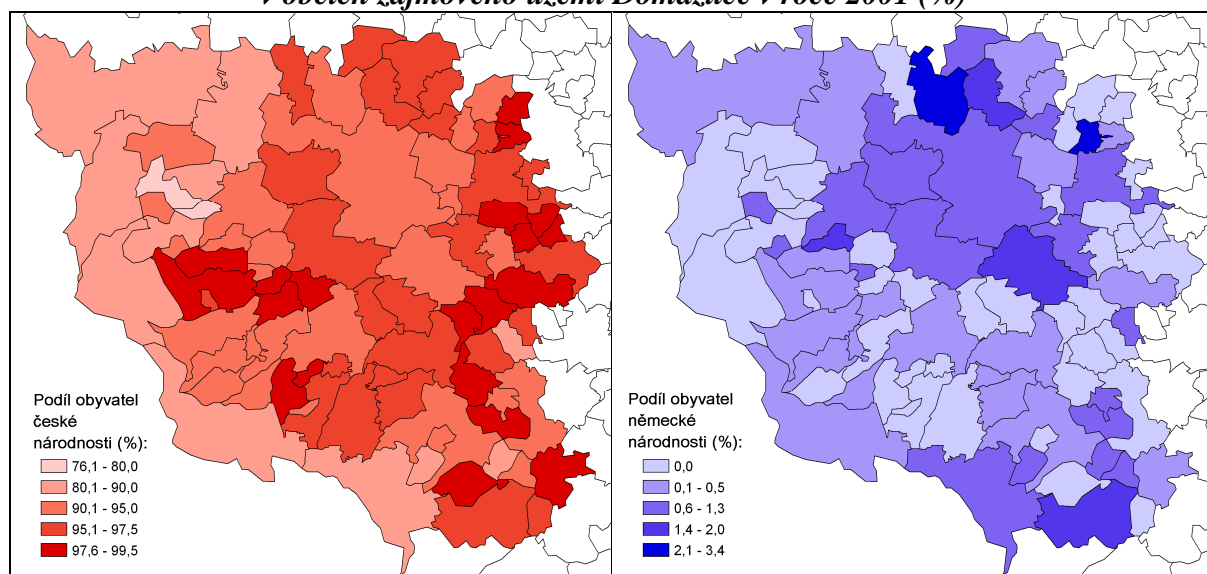
Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934)

V obou etnických územích se nachází obce či enklávy obcí s nižším zastoupením majoritního etnika; nepoměrně více jich je v německém území. Ostatně národnostně smíšené obce tvořící etnickou hranici jsou zpravidla většinou německé s významnou českou menšinou. Typicky to platí i pro větší města v jinak takřka čistě německém území, např. Horšovský Týn, Poběžovice, Hostouň či Bělou nad Radbuzou. K etnické hranici naopak

nebylo zařazeno centrum zájmového území, město Domažlice, v němž v roce 1930 žilo 292 obyvatel německé národnosti (3,2 % populace).

V roce 2001 se v zájmovém území Domažlice přihlásilo k české (a moravské a slezské) národnosti 94,4 % obyvatelstva. Zastoupení obyvatel německé národnosti bylo zcela marginální: 236 osob, tzn. 0,4 %. Početně největší německá komunita žila v Horšovském Týně (44 osob, 0,9 % populace). V poměrném vyjádření žilo nejvíce Němců v obcích Štichov (3,4 % populace) a Mířkov (3,2 %).

Obrázek 16: Podíl obyvatel české a německé národnosti v obcích zájmového území Domažlice v roce 2001 (%)

Poznámka: Česká národnost zahrnuje moravskou i slezskou národnost.

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Domažlice, Okres Klatovy (2003)

Obecně lze říci, že nejmenší zastoupení obyvatel české národnosti bylo v dříve většinově německých obcích, u německé národnosti není tato závislost vzhledem k poválečnému vyhnání drtivě většiny místních Němců prokazatelná (viz obrázek 16). Nejnižší podíl Čechů vykazovaly obce Hora Svatého Václava (76,1 % populace, 22,5 % obyvatel bylo slovenské národnosti) a Hvožd'any (79,4 % populace, 17,6 % obyvatel bylo romské národnosti). V obou případech se však jednalo o velmi malé obce (71, resp. 34 obyvatel). V ostatních obcích pak bylo zastoupení romské populace víceméně zanedbatelné (nejvíce v Mnichově 2,9 %), naopak obyvatelstvo slovenské národnosti mělo v mnoha obcích relativně vysoké podíly zastoupení v populaci. Za zmínku stojí pak např. ještě 3,5% podíl obyvatel vietnamské národnosti v Bělé nad Radbuzou.

4.5.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930

Obyvatelstvo Domažlicka lze v porovnání s populací českých zemí, resp. Čech označit za celkově výrazně religióznější (viz tabulka 12). Charakteristický je relativně vysoký podíl obyvatel římskokatolické víry (91,7 %) a naopak poměrně malé zastoupení obyvatel bez vyznání (pouze 3,7 %). V populaci Domažlicka byli v roce 1930 také méně zastoupeni věřící ostatních církví: evangelické, československé, ostatních církví a Židé. Zvláště stojí za povšimnutí zastoupení věřících Církve československé, jež je na Domažlicku výrazně menší než v Čechách, resp. českých zemích (0,9 % oproti 8,7 %, resp. 7,3 %).

Tabulka 12: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Domažlice v roce 1930

náboženské vyznání	podíl (%)		průměrný podíl v obcích (%)	
	české země	Domažlicko	německé	české
římskokatolické	78,5	91,7	99,4*	90,0*
evangelické	4,7	3,3	0,1*	4,5*
československé	7,3	0,9	0,1*	1,2*
bez vyznání	7,8	3,7	0,3*	4,0*

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Počet německých obcí, osad: 156, počet českých obcí, osad: 103.

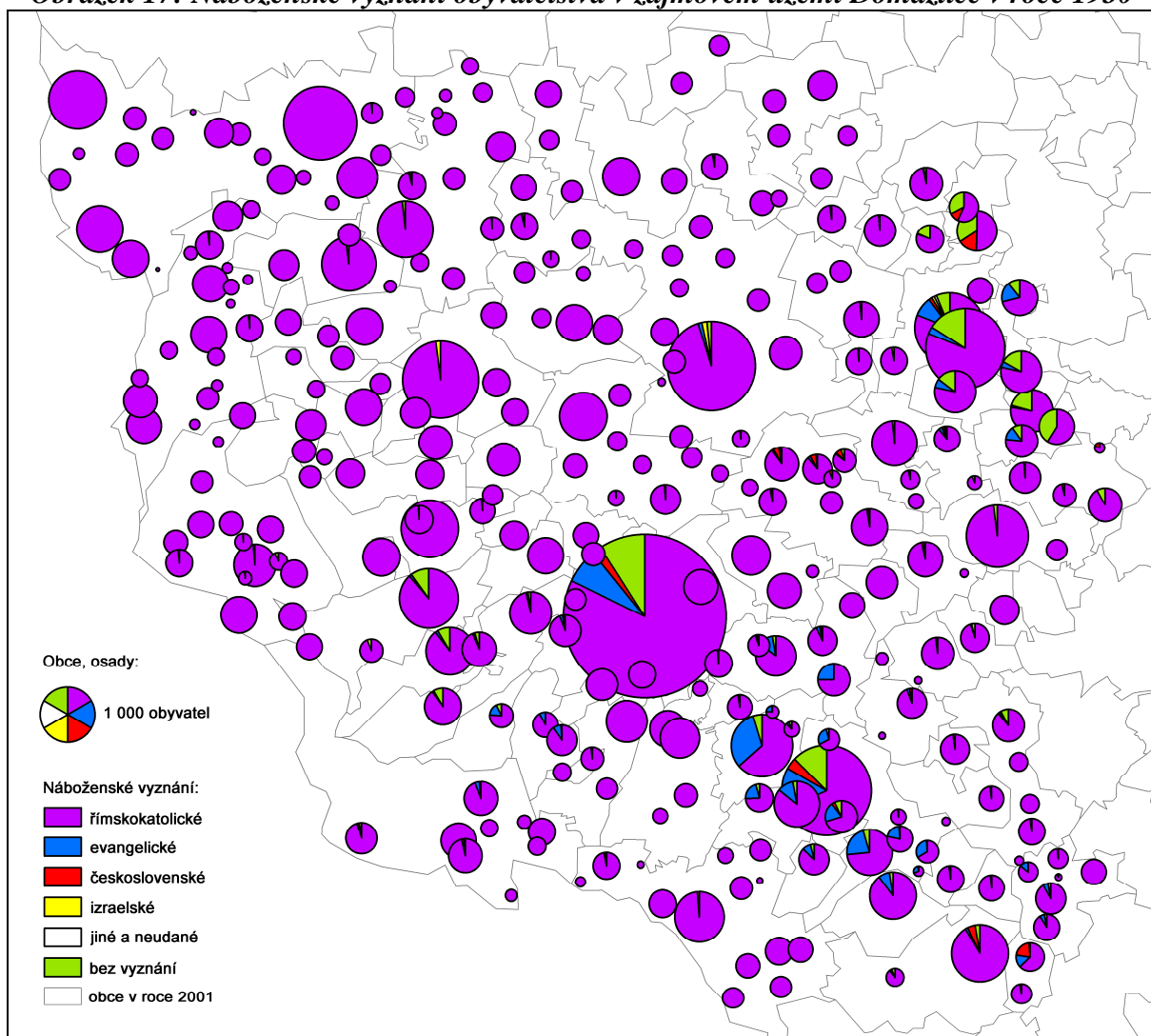
Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934)

Přesnější představu o regionální distribuci obyvatelstva podle náboženského vyznání lze získat z obrázku 17. Jsou to především většinou české obce, jež vykazují relativně vyšší podíly jiného než katolického obyvatelstva. Příkladem jsou Domažlice s nezanedbatelnou složkou věřících evangelické církve (6,7 %) a obyvatel bez vyznání (9,1 %); relativně vyšší podíl je zde i věřících československé církve (1,8 %). Další obce s poměrně menším vlivem katolické církve se nachází západně (zde vysoký podíl obyvatel bez vyznání) i jihovýchodně (vyšší podíly zejména obyvatel evangelické víry, ale i věřících Církve československé a ateistů) od Domažlic.

Poslední větší skupina obcí s ne tak výraznou katolickou většinou se nachází na severovýchodním okraji zájmového území. Je zajímavé, že se v tomto případě jedná o obce z etnického předělu s výrazně národnostně promíchanou populací. Vyšší podíl obyvatelstva bez vyznání v těchto obcích ovšem není záležitostí lokálního charakteru, vyšší zastoupení ateistické populace vykazují i sousední soudní okresy Přeštice (12,4 % obyvatelstva), Stod (14,3 %) a Dobruška (19,8 %).

Mezi českými a německými obcemi byly nalezeny statisticky významné rozdíly u všech sledovaných kategorií náboženského vyznání: podílu věřících římskokatolické, evangelické a československé církve a obyvatel bez vyznání (viz tabulka 12). Lze říci, že české a německé společenství na Domažlicku se liší především v tom ohledu, že v německých obcích vyznává drtivá většina populace římskokatolickou víru (v průměru 99,4 % obyvatel), kdežto v českých obcích jsou více zastoupeni i věřící ostatních církví a ateisté. V českých obcích se ke katolické víře přihlásilo v průměru 90 % obyvatel.

Obrázek 17: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Domažlice v roce 1930

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934)

Mizivé je v německých obcích zastoupení věřících evangelické a československé církve (0,1 % obyvatel) a osob bez vyznání (0,3 %). V 80 % německých obcí nežila ani jedna osoba bez vyznání, mezi českými obcemi byla takových obcí čtvrtina. Relativně velké rozdíly panují v případě evangelických věřících. Nejvíce evangelickou německou vsí je Maxov s 2%

zastoupením těchto věřících. Oproti tomu mezi českými obcemi jich lze nalézt sedmnáct, v nichž podíl evangelických věřících překračuje 10% podíl populace. Nejméně se průměrné hodnoty u obou skupin obcí liší v případě věřících Církve československé, jichž ani v českých obcích v průměru nežilo mnoho. Více než 10 % populace československé víry žilo pouze ve třech obcích, nejvíce v Běhařově (21,7 %).

Vzhledem k tomu, že velká část obcí s odlišnou náboženskou strukturou byla územně koncentrována při severovýchodním okraji zájmového území, byla namísto otázka, zda by byly nalezeny statisticky významné rozdíly mezi oběma skupinami obcí i v případě vyloučení těchto obcí⁵⁸ z výpočtu. I v tomto případě ovšem byly potvrzeny předchozí výsledky, tedy že české a německé území se od sebe podle náboženské skladby populace statisticky významně odlišují.

4.5.3. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001

V roce 2001 lze nalézt v náboženské skladbě populace Domažlicka určité shodné rysy s předválečným stavem. Zastoupení věřící populace bylo v roce 2001 v zájmovém území stále vyšší než byl celostátní průměr, logicky byly tedy v obyvatelstvu relativně méně zastoupeny osoby bez vyznání (viz tabulka 13). Charakteristický je také vysoký podíl římskokatolického obyvatelstva v souboru věřící populace (90 % oproti 83,4 % na úrovni státu). Z ostatních církví má největší zastoupení Českobratrská církev evangelická (0,8 % populace), poloviční podíl obyvatel se pak hlásí k Pravoslavné církvi v českých zemích, která má tak více stoupenců než Církev československá husitská, jejíž vliv byl ovšem již v meziválečném období na Domažlicku marginální.

Tabulka 13: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Domažlice v roce 2001

náboženské vyznání	podíl (%)		průměrný podíl v obcích (%)	
	Česko	Domažlicko	bývalé německé	české
římskokatolické	26,8	31,5	24,0*	42,8*
evangelické	1,1	0,8	0,5	0,7
československé	1,0	0,2	0,1	0,2
bez vyznání	59,0	53,2	61,1*	42,9*

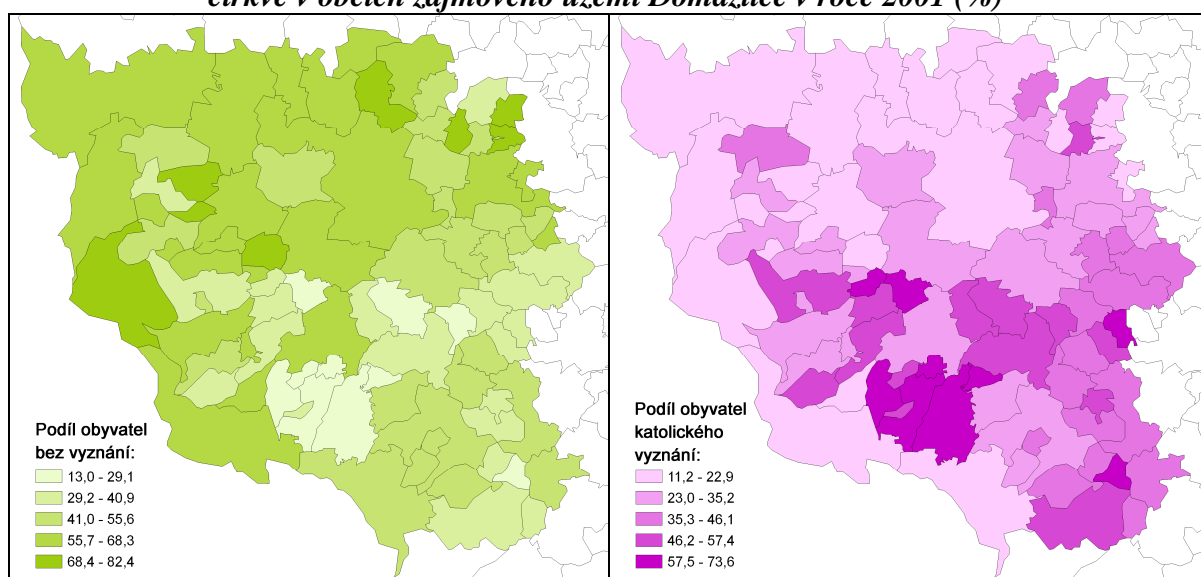
Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Jako obyvatelstvo evangelického vyznání jsou uvedeni věřící Českobratrské církve evangelické. Počet bývalých německých obcí: 28, počet českých obcí: 56.

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Domažlice, Okres Klatovy (2003)

⁵⁸ Jedná se o obce Městys Staňkov, Ves Staňkov, Horní Kamenice, Ohučov, Neuměř, Kvíčovice, Štichov, Hlohová, Krchleby, Čermná, Poděvousy a Hlohovčice.

Statisticky významné rozdíly mezi českými a bývalými německými obcemi byly zjištěny pouze v případě obyvatelstva římskokatolické víry a populace bez vyznání (viz obrázek 18). V kontinuálně se vyvíjejících obcích s předválečnou majoritou české populace jsou katolíci i ateisté v populaci zastoupeni v průměru srovnatelně. V bývalých německých obcích již ovšem podíl osob bez vyznání (61,1 %) výrazně převyšuje zastoupení věřících římskokatolické církve (24 %). Pouze ve třech bývalých německých obcích tvoří osoby bez vyznání méně než polovinu populace. Zcela marginálně jsou pak v území v průměru zastoupeni věřící ostatních církví (u žádné ze skupin obcí nepřevyšuje průměr jejich zastoupení 1 %).

Obrázek 18: Podíl obyvatelstva bez vyznání a věřících římskokatolické církve v obcích zájmového území Domažlice v roce 2001 (%)

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Domažlice, Okres Klatovy (2003)

4.5.4. Volební chování obyvatelstva v roce 1929

V zájmovém území Domažlice se z menších stran účastnily parlamentních voleb v roce 1929 Německá národní strana, Liga proti vázaným kandidátním listinám a Volební sdružení polských a židovských stran, naopak kandidátku nesestavila Německá národně-socialistická strana dělnická. Celkově ovládli volby na Domažlicku sociální demokraté a agráři, a to jak mezi československými, tak německými stranami (viz tabulka 14). Určitý rozdíl mezi volebním chováním českého a německého obyvatelstva lze vyvozovat z obráceného pořadí těchto stran na úrovni celého zájmového území: mezi československými stranami byla nejsilnější sociální demokracie, kdežto mezi německými zvítězilo Německé volební společenství v čele se Svazem zemědělců.

Statisticky významné rozdíly mezi českými a německými obcemi byly nalezeny v případě volebních výsledků stavovských, katolických a socialistických stran, naopak rozdíly ve volebních ziscích extrémních politických směrů (nacionalistů a komunistů) se nacházely pod prahem statistické signifikance (viz tabulka 15). Ve srovnání s výsledky na úrovni českých zemí byly na Domažlicku úspěšnější stavovské a socialistické strany, což vyplývá z hospodářského charakteru území, kde převládaly malé venkovské vsi a region patřil v českých zemích obecně k chudším oblastem.

Tabulka 14: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Domažlice I

soudní okres / strany s nejvyšším podílem hlasů (%)					
Domažlice	Kdyně	Horšovský Týn	Poběžovice	Hostouň	celé území
ČSDSD (32,3)	ČSDSD (27,8)	ČSDSD (29,9)	DW (37,4)	DSDAP (37,1)	ČSDSD (22,2)
RSZML (17,6)	RSZML (26,0)	DW (18,8)	DSDAP (33,3)	DW (28,1)	DW (16,4)
ČSL (8,8)	ČSNS (10,7)	DSDAP (14,7)	DCV (13,3)	DCV (22,2)	DSDAP (15,2)
ČSNS (8,7)	DW (7,9)	RSZML (9,8)	KSČ (8,3)	KSČ (6,8)	RSZML (13,1)
ČSZOSS (7,3)	ČSL (7,8)	DCV (6,3)	DNP (4,0)	DNP (3,5)	DCV (7,2)

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji VIII. (Plzeň) (1930)

Uvnitř zájmového území byly socialistické strany relativně úspěšnější v českých obcích, kdežto katolické a stavovské strany získaly v průměru více hlasů v obcích německých (viz i obrázek 19). Stavovské strany získaly v českých obcích v průměru 39,7 % hlasů, v německých obcích to ovšem byla polovina všech hlasů. Podobně katolické strany obdržely v českých obcích 7,9 % hlasů, a v obcích německých 11,8 % hlasů. Obecně však byly katolické strany na Domažlicku méně úspěšné než na úrovni českých zemí.

Tabulka 15: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Domažlice II

politické strany	podíl hlasů (%)		průměrný podíl hlasů v obcích (%)	
	české země	Domažlicko	německé	české
stavovské	24,3	33,9	50,1*	39,7*
katolické	16,3	11,9	11,8*	7,9*
socialistické	35,5	43,7	30,8*	46,5*
nacionalistické	12,6	5,9	3,3	3,6
KSČ	9,9	4,4	3,7	2,3

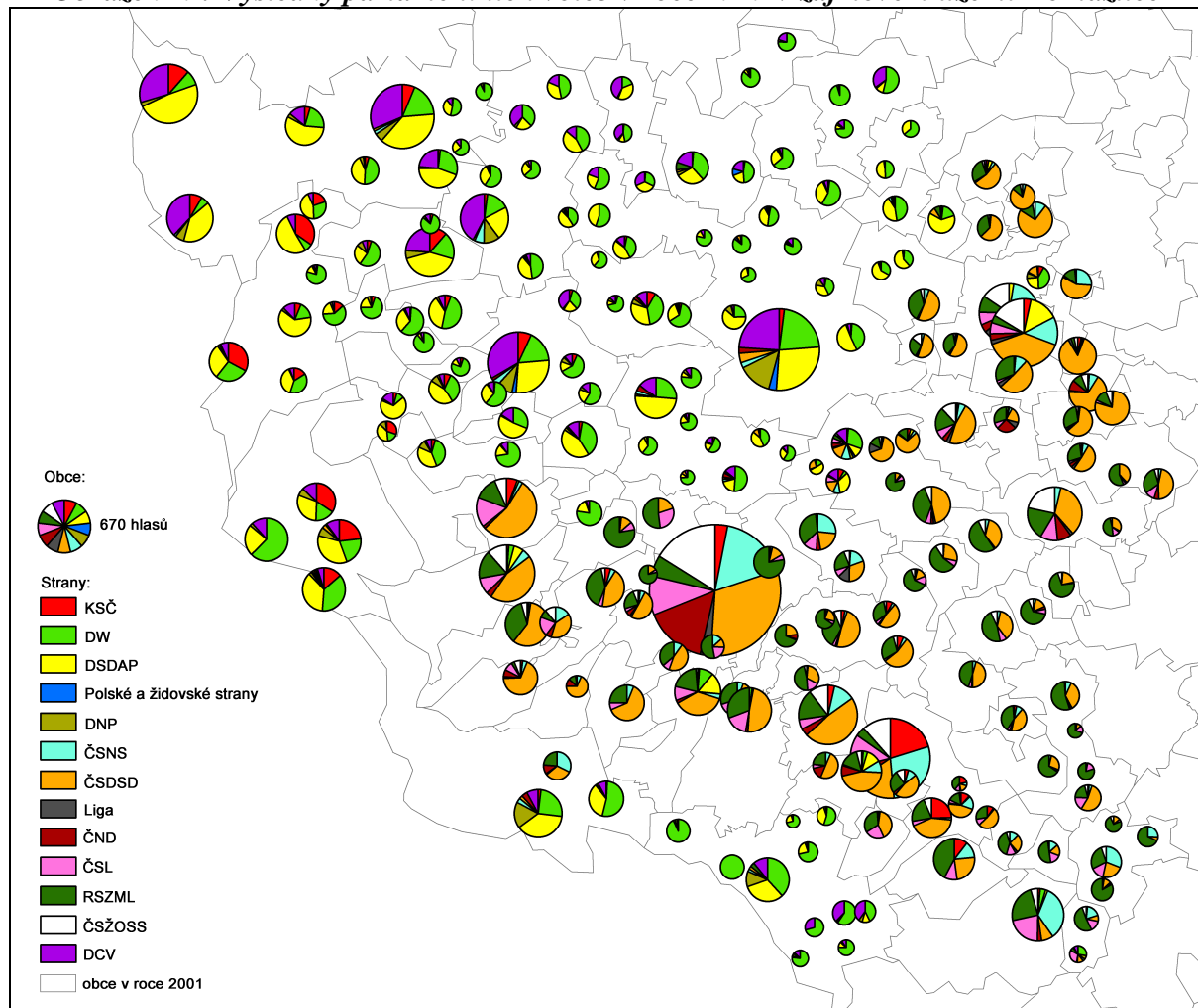
Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Počet německých obcí: 108, počet českých obcí: 88.

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji VIII. (Plzeň) (1930)

Naopak socialisté dokázali v německých obcích oslovit v průměru pouze 30,8 % voličů, kdežto v českých obcích jim svůj hlas dalo 46,5 % voličů. Výsledky lze interpretovat i v tom

smyslu, že voliči v německých obcích vyjádřili poměrnou spokojenost s aktivistickou politikou německých vládních stran (křesťanských sociálů a Svazu zemědělců).

Obrázek 19: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Domažlice

Poznámka: Liga = Liga proti vázaným kandidátním listinám.

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji VIII. (Plzeň) (1930)

Výjimečný je fakt, že obyvatelstvo českých a německých obcí se takřka neliší v preferencích KSČ a především nacionalistických stran. Za zmínku stojí, že nacionálové získávali relativně mnoho hlasů ve větších sídlech. Např. v Domažlicích získaly nacionalistické strany 17,9 % hlasů (z toho národní demokraté 15,3 %). Největší podíl hlasů získali nacionalisté v malé české obci Močerady (33,8 %), další v pořadí, většinově německá obec Folmava, již vykazala 21,5 % hlasů pro nacionalisty. Ani komunisté nezískali v německých obcích výrazně více hlasů než v obcích českých; vzhledem k nízkému podílu hlasů pro nacionalistické strany je navíc nasnadě, že na Domažlicku u německého obyvatelstva nefungovala nacionálně laděná agitace komunistické strany.

4.5.5. Volební chování obyvatelstva v letech 2002 a 2010

I v letech 2002 a 2010 vyhrála parlamentní volby na Domažlicku sociální demokracie, přičemž pokaždé zde získala větší podíl hlasů než na celorepublikové úrovni (viz tabulka 16). To se povedlo i v obou volbách třetím komunistům, druzí skončili občanští demokraté. Ve volbách v roce 2010 na Domažlicku nebyly ve srovnání s úrovní Česka tolik úspěšné nové strany TOP 09 a Věci veřejné; ostatně podobný neúspěch zaznamenala v roce 2002 i Koalice KDU-ČSL, US-DEU. Úspěch naopak zaznamenala v roce 2010 na Domažlicku strana Suverenita – blok Jany Bobošíkové, jež překročila pětiprocentní hranici hlasů.

Tabulka 16: Výsledky parlamentních voleb 2002, 2010 v zájmovém území Domažlice

politická strana	podíl hlasů (%)		průměrný podíl hlasů v obcích (%)	
	Česko	Domažlicko	bývalé německé	české
parlamentní volby v roce 2002				
ČSSD	30,2	31,8	28,2*	32,0*
ODS	24,5	23,8	19,9*	24,4*
KSČM	18,5	20,7	29,8*	18,3*
Koalice	14,3	10,6	5,9*	11,8*
parlamentní volby v roce 2010				
ČSSD	22,1	24,7	29,5	26,7
ODS	20,2	21,5	15,9*	21,2*
KSČM	11,3	14,0	18,2*	12,2*
TOP 09	16,7	13,0	8,6*	12,9*
Věci veřejné	10,9	8,6	9,0	9,2
KDU-ČSL	4,4	3,6	1,3*	4,2*
Suverenita	3,7	5,6	7,8*	5,7*

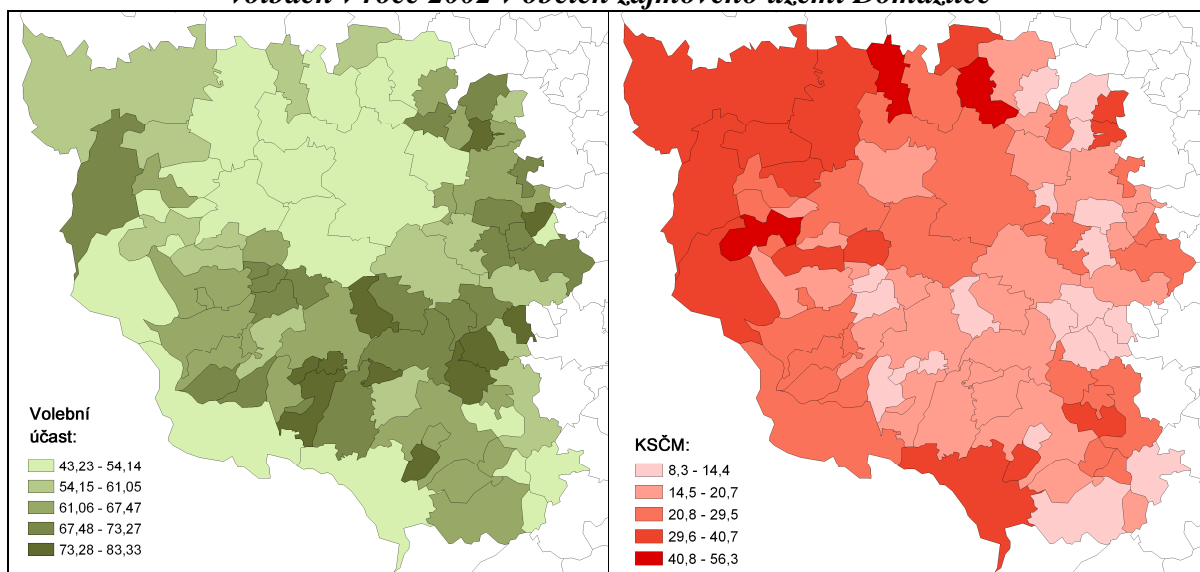
Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Koalice = Koalice KDU-ČSL, US-DEU; Suverenita = Suverenita – blok Jany Bobošíkové. Počet bývalých německých obcí: 28, počet českých obcí: 56.

Zdroj: <http://www.volby.cz>

V roce 2002 byla mezi českými a bývalými německými obcemi nalezena statisticky významná odlišnost v případě výsledků všech tehdejších parlamentních stran. Očekávání, že v bývalých německých obcích budou úspěšnější levicové strany, a v českých obcích (středo)pravicové, se nenaplnilo. Sociální demokraté získali v bývalých německých obcích 28,2 % hlasů, ovšem v českých obcích dokázali získat 32 % hlasů (viz tabulka 16). Rozdílnost výsledků ČSSD ovšem se ovšem nacházela jen těsně nad hladinou statistické signifikance. Lze se také domýšlet, do jaké míry byl tento výsledek úspěchem sociálních demokratů

v českých obcích spíše než neúspěchem v bývalých německých obcích, v nichž získala nejvíce hlasů KSČM (29,8 %); její výsledek v těchto obcích přitom vysoko převyšoval průměrný volební zisk komunistů v obcích českých (18,3 %). Zde naopak podle očekávání získali více hlasů občanští demokraté (19,9 % hlasů v bývalých německých, 24,4 % hlasů v českých obcích) a Koalice KDU-ČSL, US-DEU (5,9 %, resp. 11,8 % hlasů, viz i obrázek 20).

Obrázek 20: Volební účast a podíl hlasů KSČM v parlamentních volbách v roce 2002 v obcích zájmového území Domažlice

Zdroj: <http://www.volby.cz>

V případě výsledků parlamentních voleb v roce 2010 byla statisticky významná odlišnost nalezena u většiny posuzovaných subjektů, s výjimkou Věcí veřejných a ČSSD, u níž byl navíc volební zisk v českých a bývalých německých obcích opačný než ve volbách v roce 2002; sociální demokraté tentokrát získali v průměru větší podíl hlasů v dosídlených obcích (viz tabulka 17). Ze stran, u nichž byla odhalena statistická signifikance rozdílů volebních zisků mezi skupinami obcí, získali komunisté výrazně více hlasů opět v bývalých německých obcích, kdežto středopravicové subjekty (ODS, TOP 09 a KDU-ČSL) oslovily více voliče českých obcí.

Tabulka 17: Účast v parlamentních volbách 2002 a 2010 v zájmovém území Znojmo

parlamentní volby	volební účast (%)		průměrná volební účast v obcích (%)	
	Česko	Domažlicko	bývalé německé	české
2002	58,0	60,9	57,4*	66,2*
2010	62,6	59,8	54,3*	65,3*

Zdroj: <http://www.volby.cz>

Relativně velký podíl hlasů obdržela na Domažlicku strana Suverenita – blok Jany Bobošíkové, v jejíž předvolební kampani silně zaznívala mj. obrana Benešových dekretů. I u této strany se její výsledky v českých obcích statisticky významně lišily od výsledků v bývalých německých obcích, kde Suverenita získala v průměru dokonce 7,8 % hlasů. Vysoký zisk Suverenity může být způsoben sousedstvím Domažlicka s Bavorskem, odkud se právě ozývají se strany Sudetoněmeckého krajanského sdružení nejhlasitější snahy o zrušení Benešových dekretů.

Otázka také zněla, zda se reliktní etnická hranice projeví na volební účasti. I rozdíl mezi průměrnou volební účastí v českých a bývalých německých obcích leží nad prahem statistické signifikance. V bývalých německých obcích se voleb účastnilo výrazně méně voličů (57,4 % v roce 2002, 54,3 % v roce 2010) než v kontinuálně osídlených českých obcích (66,2 %, resp. 65,3 %).

4.6. Zájmové území Náchod

Zájmovou oblast Náchod (dále také Náchodsko) tvoří Broumovská vrchovina a nížeji položené území kolem města Náchoda, přirozenými osami území jsou řeky Stěna a Metuje, oddělující výrazné hřebeny. Nejdříve osídlenou oblastí bylo území kolem dnešního Náchoda, kudy procházela od raného středověku tzv. polská obchodní stezka, vedoucí přes Kladsko do Vratislavi. Z období rané kolonizace v 11. a 12. století nejsou o osídlování Náchodska téměř žádné doklady. Na počátku 13. století osídlené území končilo a pohraniční hvozď začínal v místech dnešní České Skalice (Musil 2009).

Oblast Náchodska byla ve zvýšené míře osidlována až v období tzv. vrcholné kolonizace v 13. a v první polovině 14. století, kolonizace přitom probíhala na různých místech odlišně a s různým původem osadníků. Kolonizací oblasti kolem Náchoda došlo ke spojení starších osídlení podél polské obchodní stezky a v povodí střední Metuje s neosídlenými okraji Orlických hor. Tato oblast byla kolonizována z domácích zdrojů, osadníci tedy byli zpravidla česky hovořící.

Kolonizace Broumova probíhala odlišně. Oblast s vyšší nadmořskou výškou a drsnějšími klimatickými podmínkami byla osidlována až v období vrcholné kolonizace. Rozsáhlé téměř neosídlené území v oblasti Broumovských stěn získal v průběhu 13. století břevnovský benediktinský klášter. Na počátku století získali benediktini území kolem dnešní Police nad Metují, a v roce 1260 i území vlastního Broumova. Osídlování Policka probíhalo především za účasti českého obyvatelstva, území kolem horní Metuje již bylo osidlováno

českými i německými osadníky a při kolonizaci Broumovska již převažovali cizí osadníci (Musil 2009).

Kolonizátoři zakládali pro území Broumovska typické lesní lánové vsi, rozkládající se podél řek a potoků. Benediktinská kolonizace Broumovska se projevila i v charakteru kulturní krajiny. Vrcholem jejich péče o Broumovsko bylo období baroka; z této doby pochází charakteristické venkovská sakrální architektura, jejímiž autory byli významní barokní stavitelé Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové. K typickým krajinným prvkům, připomínající toto období, patří i četné aleje podél cest.

V 19. století nastal na Broumovsku rozmach textilního průmyslu; v této době patřila oblast k nejhustěji zalidněným a nejprůmyslovějším územím v Čechách (Antikomplex 2006). Rozvoj průmyslu však netrval věčně a dostavila se recese, která se projevila mj. i mírným poklesem počtu obyvatel zájmového území mezi lety 1910 a 1930 (viz tabulka 18). Znatelný úbytek obyvatelstva se týkal většinově německých soudních okresů Broumov a Teplice nad Metují, zatímco převážně české okresy Police nad Metují a Náchod se vyvíjely populačně příznivě, resp. počet obyvatel stagnoval. Počátkem 20. století v souvislosti s rozvojem turismu začal být na druhou stranu zájem i o přírodní krásy Broumovska, především Adršpašské a teplické skály.

Tabulka 18: Obyvatelstvo v zájmovém území Náchod v letech 1910, 1930 a 2001

rok	přítomné obyvatelstvo celkem	obcovací řeč / národnost					
		česká / čsl.		německá		ostatní a cizinci	
		počet	podíl (%)	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)
1910	96 933	53 541	55,2	42 310	43,6	1 082	1,1
1930	94 387	57 590	61,0	35 617	37,7	1 180	1,3
2001	70 880	66 900	94,4	543	0,8	3 437	4,8

Poznámka: Česká národnost zahrnuje v roce 2001 i moravskou a slezskou národnost.

Zdroj: Seznam míst v království Českém (1913), Statistický lexikon obcí v zemi České (1934), Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Náchod, Okres Trutnov (2003)

Obyvatelstvo Náchodska bylo i díky brzké industrializaci národnostně velmi emancipované. Proces národního obrození probíhal na Náchodsku s velkou intenzitou, stačí připomenout Aloise Jiráska, rodáka z Hronova. Svůj podíl na obrodném procesu měli i místní kněží, učitelé či úředníci (Musil 2009). Po vzniku Československa byla na Náchodsku otázka (znovu)připojení Kladska k Československu pocíťována zvláště citlivě (viz Kaněra 1933). Oblasti na Broumovsku s převahou německého obyvatelstva byly pro změnu na podzim 1918 začleněny do provincie Deutschböhmen, vyhlášené po vzniku první republiky za účelem

připojení k Německu; tato iniciativa však byla ještě na podzim 1918 vojensky potlačena. Území Broumovska bylo po dobu druhé světové války připojeno k Německu na základě Mnichovské dohody. K Německé říši připadla Broumovská kotlina a Teplicko, Policko a Náchodsko se později ocitly v protektorátu (Antikomplex 2006).

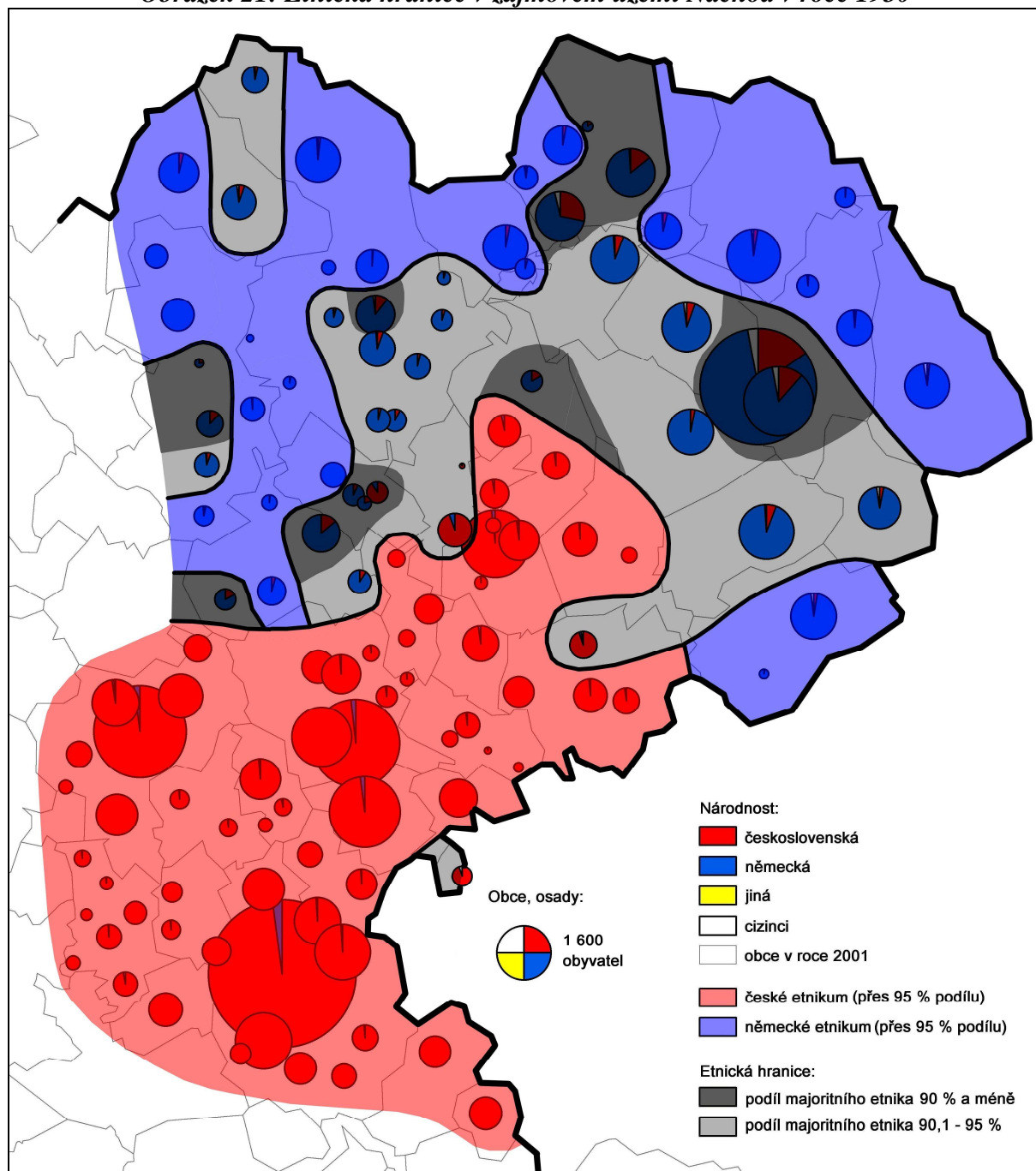
Po konci druhé světové války a vysídlení německých obyvatel oblast Broumovska nepatřila k nejatraktivnějším oblastem, o něž by byl mezi dosídlenci zájem. V plánovitě osidlovaném politickém okrese Broumov poklesla hustota zalidnění mezi lety 1930 a 1947 ze 123 na 78 obyvatel na km² (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Zcela zanikly pouze obec Libná a osada Záboř. Celkově mezi lety 1930 a 2001 nepoklesl počet obyvatel zájmového území tak jako v případě Domažlicka, přesto v roce 2001 žily v zájmovém území Náchod tři čtvrtiny početního stavu populace zpřed druhé světové války.

4.6.1. Průběh etnické hranice

Etnická struktura na Náchodsku se zdá být přehlednější než v zájmovém území Domažlice, a to i díky menšímu počtu sídel. Etnická hranice je tu také nepoměrně kratší než na Domažlicku (viz obrázek 21). Výsledkem aplikace zvolených kritérií pro vykreslení etnické hranice je opticky poměrně široká zóna. I přesto při bližším pohledu stojí za povšimnutí, že obce mají vesměs velmi výraznou majoritu jedné národnosti. Etnicky nejpromíchanějším sídlem je Meziměstí s 67,9 % německého a 28,2 českého obyvatelstva. Další sídla již mají menší než čtvrtinový podíl populace menšinové národnosti.

V roce 2001 lze v zájmovém území Náchod pozorovat řádově nižší zastoupení obyvatelstva české národnosti v obcích, jež byly v roce 1930 součástí etnické hranice či výrazně většinově německé (viz obrázek 22). Podíl obyvatel české národnosti pod 90 % byl v roce 2001 zaznamenán ve třech obcích: Jívce (84,8 %), Stárkově (89 %) a Božanově (89,2 %). V prvních dvou jmenovaných obcích při západní hranici zájmového území navíc žila v roce 2001 nezanedbatelná německá menšina (v Jívce 35 osob, 6,1 % populace, ve Stárkově 38 osob, 5,2 % populace). Absolutně největší německá menšina žila v Broumově (109 osob).

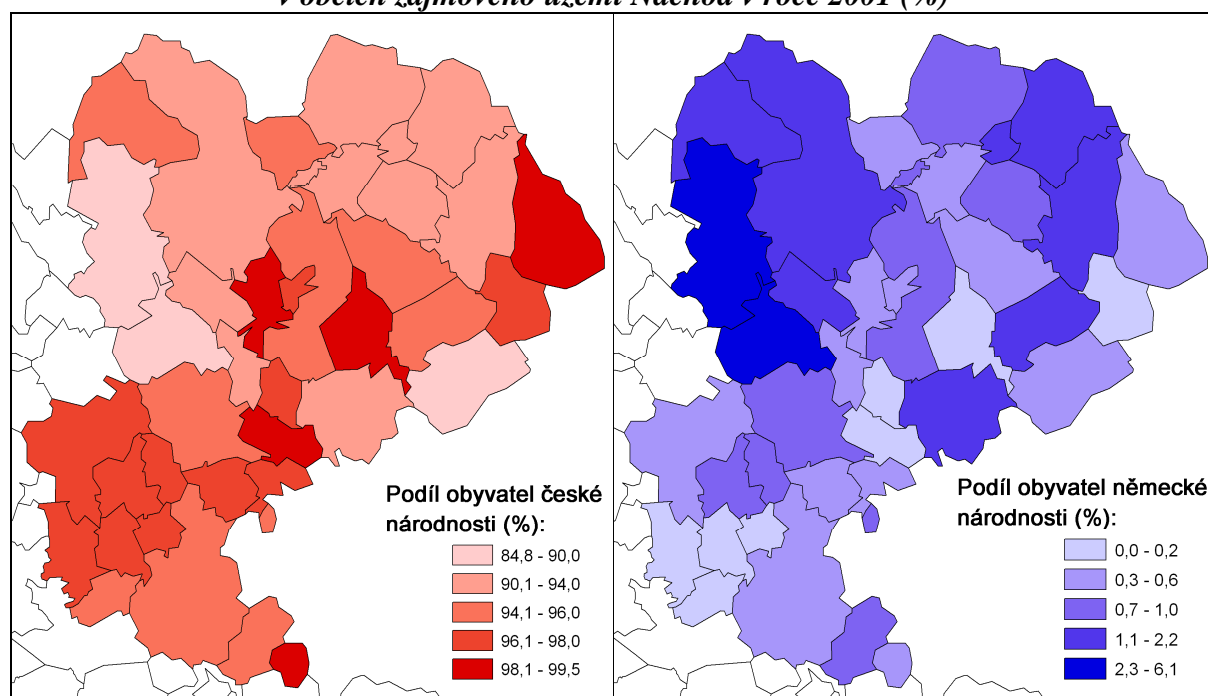
Obrázek 21: Etnická hranice v zájmovém území Náchod v roce 1930

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934)

Celkově se obyvatelstvo české národnosti podílelo na populaci zájmového území 94,4 %. Nepřekvapí, že druhou nejvíce zastoupenou národností jsou Slováci (1,9 %), na třetím místě pak Němci (0,8 %). Nejvyšší podíly obyvatel slovenské národnosti lze nalézt v bývalých německých obcích, nejvíce v Jívce (5,5 %), Božanově (5,1 %), Hynčicích a Stárkově (3,5 %).

Obrázek 22: Podíl obyvatel české a německé národnosti v obcích zájmového území Náchod v roce 2001 (%)

Poznámka: Česká národnost zahrnuje moravskou i slezskou národnost.

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Náchod, Okres Trutnov (2003)

4.6.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930

Náboženská skladba populace zájmového území Náchod v roce 1930 je velice zajímavá. Podíl obyvatel bez vyznání je srovnatelný s průměrnou hodnotou na celostátní úrovni (ovšem nižší než v rámci Čech), významně se však liší vnitřní diferenciací souboru věřících obyvatel (viz tabulka 19). Zároveň se enormně odlišuje religiozita českého a německého obyvatelstva. Ve většinově českých obcích jsou obecně více zastoupeni obyvatelé bez vyznání, a v souboru věřící populace zaujme velmi vysoký podíl věřících československé církve. V závislosti na tomto jevu jsou nízké podíly obyvatel římskokatolické víry.

Tabulka 19: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Náchod v roce 1930

náboženské vyznání	podíl (%)		průměrný podíl v obcích (%)	
	české země	Náchodsko	německé	české
římskokatolické	78,5	70,6	94,4*	64,8*
evangelické	4,7	2,2	1,3	1,4
československé	7,3	18,4	0,8*	28,1*
bez vyznání	7,8	8,0	3,2*	5,4*

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Počet německých obcí, osad: 51, počet českých obcí, osad: 67.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934)

Náboženská struktura obyvatelstva zájmového území Náchod je patrná i z obrázku 23. Značné zastoupení obyvatel bez vyznání a věřících československé církve lze pozorovat v případech většinově českých obcí. Na Náchodsku a Policku dokonce existují obce s více než dvoutřetinovým podílem věřících Církve československé. I v obcích Broumovské kotliny, obydlené převážně německým obyvatelstvem, lze nalézt poměrně významné zastoupení obyvatel bez vyznání; jsou to však zpravidla ty obce, v nichž žila nezanedbatelná česká menšina. Platí přitom, že nezanedbatelné zastoupení obyvatel bez vyznání bylo zpravidla ve větších sídlech.

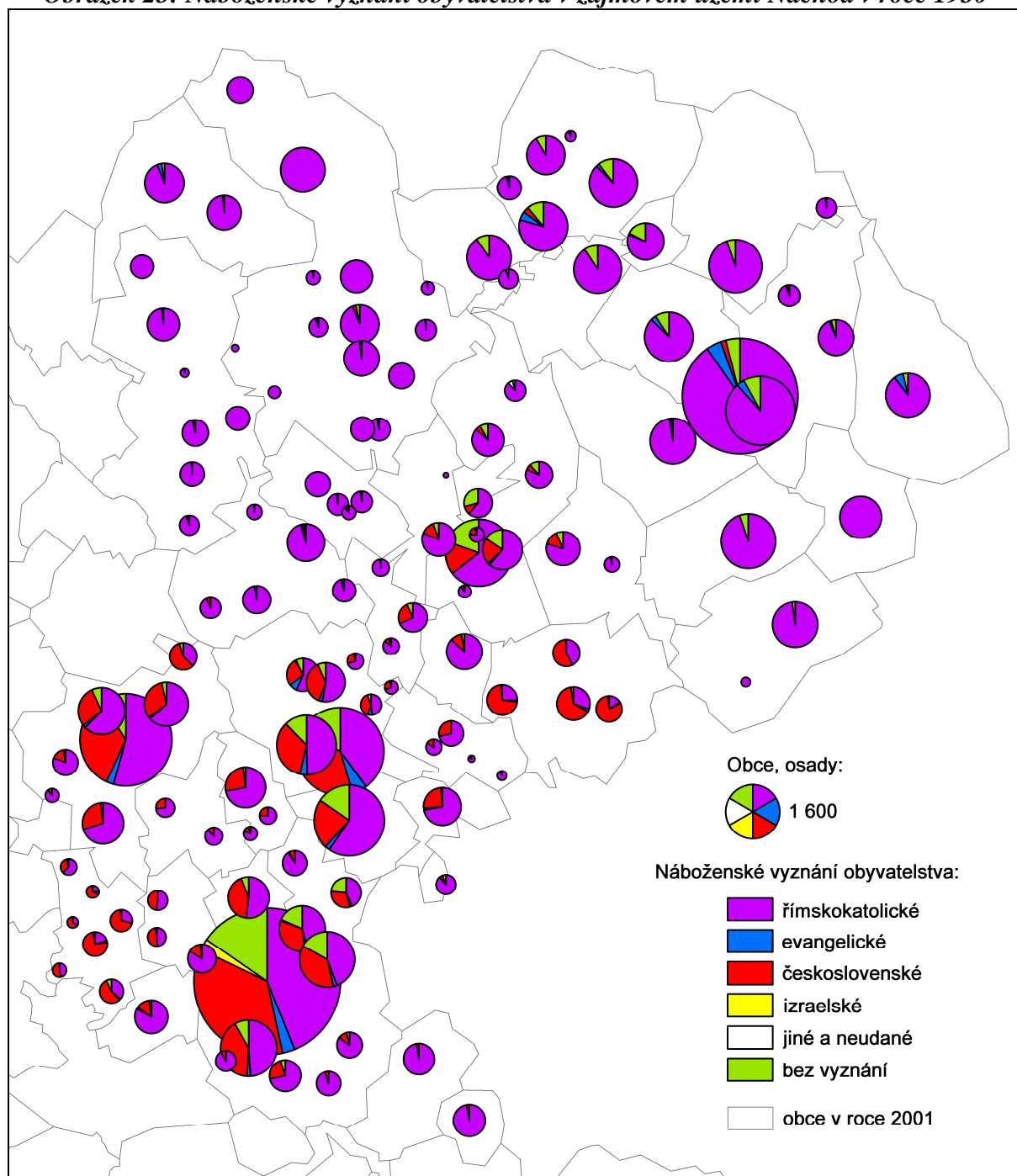
Statisticky významné rozdíly mezi českými a německými obcemi byly nalezeny v případě zastoupení věřících římskokatolické a československé církve a osob bez vyznání. V německých obcích je průměrné zastoupení katolických věřících 94,4 % (z většinově německých obcí byli katolíci nejméně zastoupeni v obyvatelstvu nejvíce národnostně smíšené obce Meziměstí – 79,1 %). Ve většinově českých obcích žilo v průměru 64,8 % obyvatel římskokatolické víry, v obci Lhota u Police nad Metují však bylo pouze 15,9 % obyvatel katolíků, naopak nejvíce katolickou českou obcí byl Maršov nad Metují s 97,4 % obyvatel katolické víry.

Markantně se české a německé obce lišily i co se týče zastoupení věřících Církve československé; ostatně Náchodsko patřilo k baštám této církve v českých zemích. Průměrné zastoupení stoupenců československé víry mezi obyvatelstvem českých obcí činilo 28,1 %, v německých obcích pouze necelé procento. Nejvyšší podíl obyvatel československé víry v majoritně německé obci činí 7,5 % v obci Německá Metuje (20,6 % Čechů), naopak nejnižší podíl československých věřících v české obci lze nalézt v již zmiňovaném Maršově nad Metují (1,9 % populace).

V případě podílu osob bez vyznání již není rozdíl mezi českými a německými obcemi tak výrazný, statisticky signifikantní odlišnost však byla potvrzena. Nutno poznamenat, že v obou skupinách obcí existují obce s nulovým zastoupením obyvatelstva bez vyznání. Mezi většinově německými obcemi vystupuje obec Hynčice s 17,6 % obyvatel bez vyznání; ostatní německé obce již mají zastoupení ateistů vždy pod 11 %. Mezi českými obcemi lze nalézt nejvyšší podíl ateistů v obcích Bukovice (28,8 %) a Malé Poříčí (23,4 %).

Statisticky signifikantní rozdíly mezi českými a německými obcemi nebyly nalezeny v případě obyvatelstva evangelické víry; podíl zastoupení evangelíků v populaci obou skupin obcí je srovnatelný (1,3 %, resp. 1,4 %). Významné komunity evangelických věřících žily ve větších sídlech zájmového území, i tak však nejvyšší zastoupení evangelíků bylo v populaci menších obcí Bakov (7,9 %) a Rokytník (7,8 %).

Obrázek 23: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Náchod v roce 1930

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi České (1934)

V každém případě výše uvedené naznačuje, že obyvatelstvo zájmového území Náchod lze obecně označit za národnostně uvědomělé a zároveň ne tolik tradiční. Populace bez vyznání nebyla nezanedbatelná jak ve většinově českých, tak i v německých oblastech, a výrazný rozdíl byl tedy spíše v relativně snadném přijetí nově etablované Církve československé mezi místním českým obyvatelstvem.

4.6.3. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001

Po druhé světové válce došlo na Náchodsku k výměně části obyvatelstva, avšak lze i přesto nalézt určitou kontinuitu mezi předválečnou religiozitou populace a stavem v roce 2001? Celkový poměr mezi věřící populací a obyvatelstvem bez vyznání byl i v roce 2001 srovnatelný se stavem na úrovni celého státu, odlišná však opět byla vnitřní diference souboru věřící populace. Ve srovnání s celostátním průměrem byli v roce 2001 v populaci Náchodska daleko výrazněji zastoupeni věřící Církve československé husitské (viz tabulka 20). I tak ovšem vývoj podílu věřících československé církve v populaci Náchodska mezi lety 1930 a 2001 zaznamenal výrazný pokles, z 18,4 % na 4,2 % obyvatelstva.

Statisticky významné rozdíly mezi českými a bývalými německými obcemi byly stejně jako za první republiky nalezeny v případě věřících římskokatolické církve, věřících církve československé a obyvatel bez vyznání (viz tabulka 20). Byly tak potvrzeny prvotní předpoklady: v obcích s předválečnou německou většinou jsou ve srovnání s českými obcemi v populaci méně zastoupeni věřící jmenovaných církví a naopak zde žije relativně více ateistů (viz obrázek).

Tabulka 20: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Náchod v roce 2001

náboženské vyznání	podíl (%)		průměrný podíl v obcích (%)	
	Česko	Náchodsko	bývalé německé	české
římskokatolické	26,8	25,3	18,5*	33,2*
evangelické	1,1	0,8	0,8	0,9
československé	1,0	4,2	1,3*	5,9*
bez vyznání	59,0	56,8	68,3*	46,5*

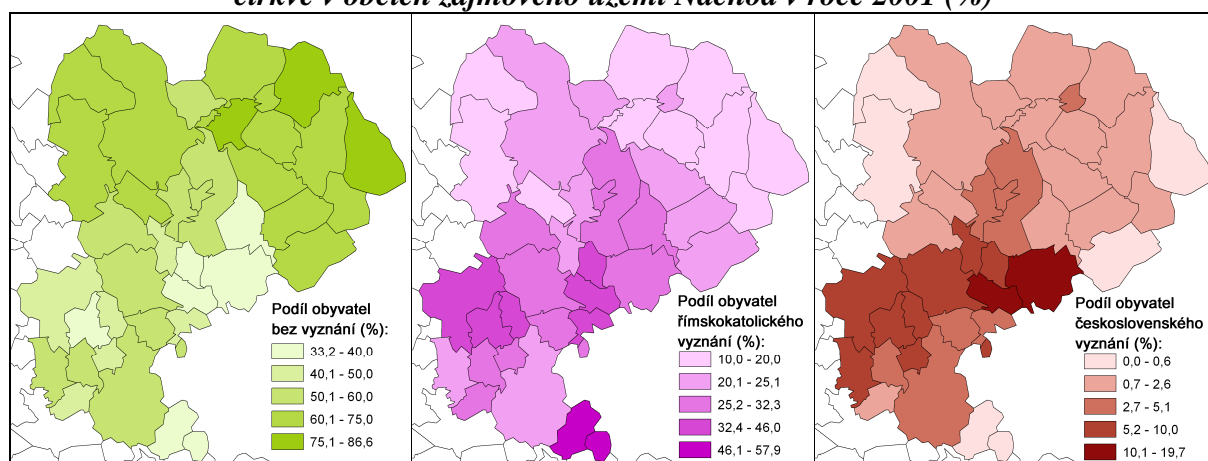
Poznámka: Jako obyvatelstvo evangelického vyznání jsou uvedeni věřící Českobratrské církve evangelické. Počet bývalých německých obcí: 17, počet českých obcí: 21.

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Náchod, Okres Trutnov (2003)

V bývalých německých obcích je průměrné zastoupení věřících římskokatolické církve pouze 18,5 %, oproti tomu v kontinuálně se vyvíjejících českých obcích jsou katoličtí věřící v populaci zastoupeni v průměru 33,2 %. Opačně je tomu u obyvatelstva bez vyznání. V průměru 46,5 % obyvatel českých obcí se v roce 2001 označilo za ateisty. U bývalých německých obcí byl již podíl obyvatel bez vyznání vyšší a překračoval celorepublikový průměr: 68,3 % populace. Z českých obcí byl největší podíl ateistů v populaci v Náchodě (58,2 %), a tato hodnota jen lehce převyšovala naopak nejnižší údaj u německých obcí (57,3 % ve Verněřovicích).

Věřících Církve československé husitské bylo v bývalých německých obcích v průměru 1,3 % obyvatelstva. V českých obcích tvořili věřící československé církve v průměru 5,9 % populace, výrazné zastoupení měli především v pásu obcí severně od Náchoda (srovnej se situací v roce 1930, viz obrázky 23 a 24). V porovnání s meziválečnou situací tedy na Náchodsku došlo k určitému vyrovnání rozdílů mezi českými a bývalými německými obcemi co se týče zastoupení československých věřících, celkově však jejich zastoupení v populaci Náchodska od třicátých let výrazně pokleslo. V případě československé víry v roce 1930 lze tak na Náchodsku poukázat na do určité míry „módní záležitost“ po vzniku Československa a snahu vyjádřit spjatost s nově vzniklou republikou. I přes výrazný pokles bylo ovšem Náchodsko v roce 2001 jednou z oblastí s nejvyšším podílem věřících husitské církve v Česku.

Obrázek 24: Podíl obyvatelstva bez vyznání a věřících římskokatolické a československé církve v obcích zájmového území Náchod v roce 2001 (%)

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Náchod, Okres Trutnov (2003)

4.6.4. Volební chování obyvatelstva v roce 1929

Z menších stran kandidovaly ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 1929 na Náchodsku jak obě německé negativistické strany, tak i fašistická Liga proti vázaným kandidátním listinám. Ve volbách jasně dominovali sociální demokraté, zvítězili ve všech soudních okresech zájmového území (viz tabulka 21). V českých okresech byl navíc úspěch sociálně demokratické strany podpořen druhým místem národních socialistů. Na dalších místech se umístili agrárníci a katolické strany, vyjma soudního okresu Náchod, ve kterém agrární strana na čelná místa nedosáhla.

Tabulka 21: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Náchod I

Náchod	soudní okres / strany s nejvyšším podílem hlasů (%)			
	Broumov	Police nad Metují	Teplice nad Metují	celé území
ČSDSD (24,9)	DSDAP (31,3)	ČSDSD (30,8)	DSDAP (31,9)	ČSDSD (16,4)
ČSNS (24,5)	DCV (18,8)	ČSNS (18,9)	DW (26,1)	ČSNS (14,6)
ČSL (19,7)	DW (17,8)	RSZML (18,6)	DCV (22,6)	DSDAP (12,7)
ČSŽOSS (10,8)	DNSAP (15,1)	ČSL (13,4)	DNSAP (10,0)	ČSL (11,2)
ČND (8,1)	KSČ (6,4)	ČSŽOSS (11,5)	DNP (4,5)	DW (8,2)

Poznámka: K soudnímu okresu Náchod byly při výpočtu zahrnuty i obce ze sousedního okresu Česká Skalice, připojené k zájmovému území při konečných úpravách jeho vymezení (viz příloha).

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji III. (Hradec Králové) (1930)

Průměrné volební výsledky v českých a německých obcích se od sebe statisticky významně liší pouze v případě zisků katolických a nacionalistických stran (viz tabulka 22). V českých obcích získaly nacionalistické strany v průměru 3,2 % hlasů, v německých obcích obdrželi nacionálové v průměru 12,5 % hlasů. Vůbec největší podíl hlasů z většinově německých obcí získaly tyto strany (tedy především Německá národně-socialistická strana dělnická a Německá národní strana) v Broumově (36,7 %), Teplicích nad Metují (30,9 %), Stárkově (24,3 %) a Meziměstí (22,6 %; viz i obrázek 25); tak relativně vysoký zisk nacionalistů v národnostně nejpromíšenější obci Náchodsko je přinejmenším zajímavý. Mezi českými obcemi uspěli nacionalisté nejvíce v malé obci Žabokrký (24,3 % hlasů), za ní ovšem následují větší sídla Náchod (17,8 %), Červený Kostelec (14,7 %) a Police nad Metují (9,3 %).

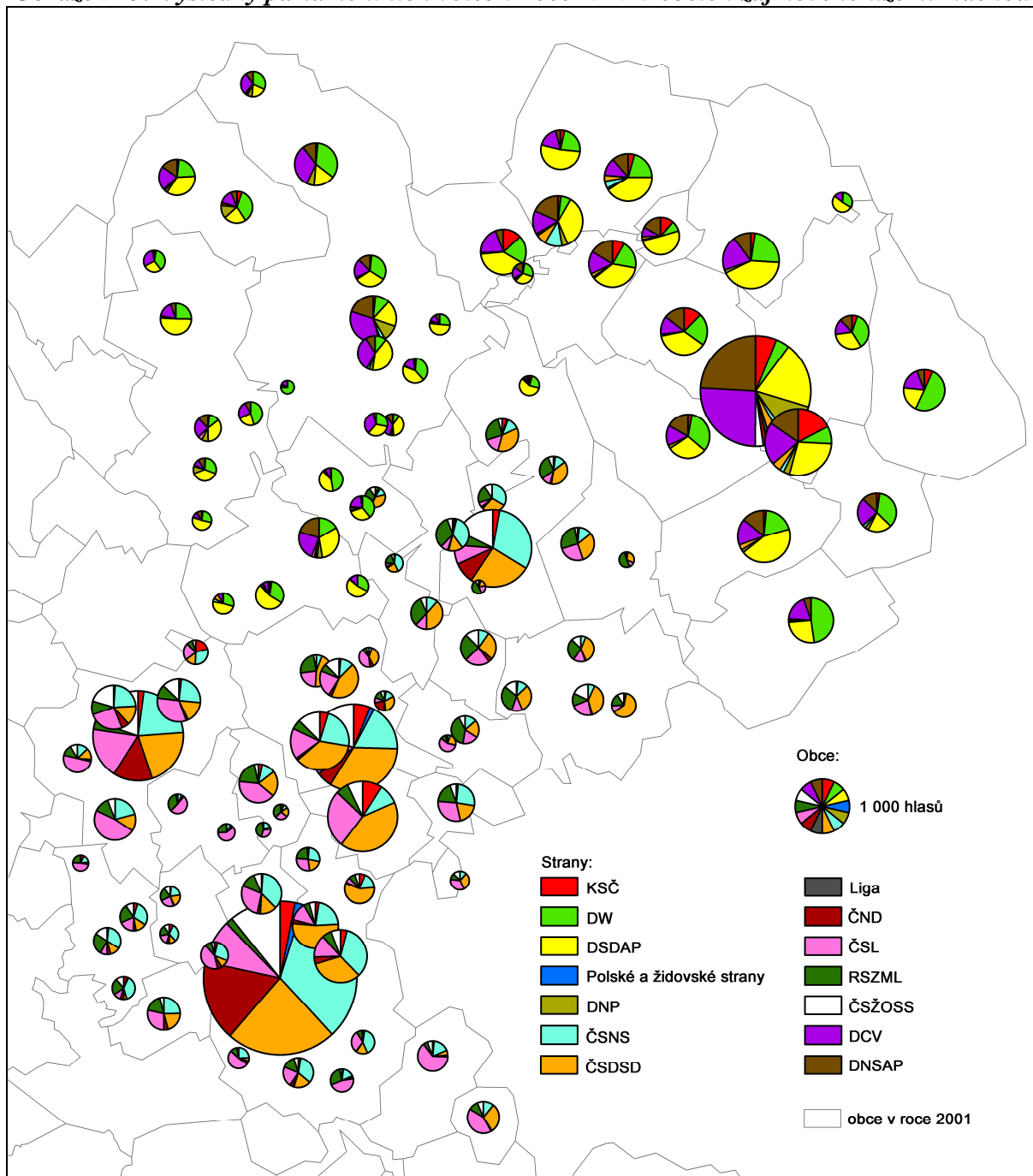
Tabulka 22: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Náchod II

politické strany	podíl hlasů (%)		průměrný podíl hlasů v obcích (%)	
	české země	Náchodsko	německé	české
stavovské	24,3	20,7	27,8	26,4
katolické	16,3	19,3	18,6*	24,9*
socialistické	35,5	43,7	37,9	43,0
nacionalistické	12,6	12,2	12,5*	3,2*
KSČ	9,9	3,8	3,1	2,4

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Počet německých obcí: 43, počet českých obcí: 58.

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji III. (Hradec Králové) (1930)

Obrázek 25: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v obcích zájmového území Náchod

Poznámka: Liga = Liga proti vázaným kandidátním listinám.

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji III. (Hradec Králové) (1930)

Jistým překvapením může být odhalení statisticky významných rozdílů mezi českými a německými obcemi co se týče volebních výsledků katolických stran, zvláště v tom ohledu, že v českých obcích získaly tyto strany v průměru více hlasů (24,9 %) než v obcích německých (18,6 %). Takový výsledek je vzhledem k výše popsané náboženské struktuře obyvatelstva na Náchodsku neočekávaný. Lze ho vysvětlit mobilizací katolického obyvatelstva českých obcí v důsledku zvýšené konverze k československé církvi a tudíž podpoře lidové strany. České

obce se navíc vyznačují daleko větší variabilitou výsledků katolických stran: v České Metuji získaly katolické strany pouze necelé procento hlasů, kdežto v pěti obcích dosáhly na více než 50 % hlasů. V německých obcích se přitom zisk katolických stran pohyboval v rozpětí 3,6-35,4 % hlasů.

Pod prahem statistické významnosti se nachází rozdíly mezi českými a německými obcemi v případě průměrných volebních zisků stavovských a socialistických stran i komunistů. Socialisté byly na Náchodsku úspěšnější, a to i německých obcích, kde jejich průměrný zisk převyšuje celostátní průměr. Naopak komunisté obdrželi na Náchodsku poměrně malý podíl hlasů, a i přes jejich nacionální agitaci mezi německým obyvatelstvem se jejich volební zisky v zájmovém území statisticky významně neliší.

Takřka totožný podíl hlasů získaly stavovské strany v průměru v českých (26,4 %) i německých (27,8 %) obcích. Mezi československými stranami byla přitom úspěšnější živnostenská strana, která získala větší počet hlasů než českoslovenští agrárníci; živnostníci přitom získali hlasy i v menších sídlech. Německá živnostenská strana kandidovala společně s německými křesťanskými sociály a i přesto toto uskupení získalo menší podíl hlasů než sami lidovci. V úspěchu živnostenské strany lze tedy spatřovat další význačný rozdíl mezi českým a německým obyvatelstvem, ačkoli se nedá podložit statisticky.

4.6.5. Volební chování obyvatelstva v letech 2002 a 2010

Náchodsko patřilo při parlamentních volbách v roce 2002 k nemnoha oblastem v Česku, kde nezvítězili sociální demokraté. V zájmovém území Náchod získala nejvíce hlasů ODS (28,3 % hlasů, viz tabulka 23). Uspělo i další (středo-)pravicové uskupení, Koalice KDU-ČSL, s bezmála 18 % hlasů. Nadprůměrného výsledku dosáhly i neparlamentní strany, jež získaly 15,4 % hlasů (na celostátní úrovni 12,5 %). Naopak podprůměrný výsledek zaznamenaly obě nejdůležitější levicové strany, sociální demokraté a komunisté.

Ve volbách v roce 2010 se situace opakovala v tom ohledu, že nadprůměrný výsledek zaznamenali středopravicové strany (ODS, TOP 09 a Věci veřejné) a podprůměrný levicové strany (ČSSD a KSČM). Trend u jednotlivých stran byl přitom stejný jako na celorepublikové úrovni, tzn. od voleb v roce 2002 oslabily velké strany a naopak významně uspěly strany nové, na Náchodsku dokonce ve větší míře než na úrovni celého státu.

Obecně se bývalé německé a kontinuálně se vyvíjející české obce na Náchodsku liší v preferencích mezi hlavními (středo)pravicovými a levicovými stranami. Průměrný volební zisk komunistické strany v českých a bývalých německých obcích se statisticky významně liší

v případě voleb v roce 2002 i 2010. Rozdíly jsou velmi výrazné a komunisté dokázali v bývalých německých obcích pokaždé získat podíl hlasů vyšší než byl jejich volební výsledek na celostátní úrovni.

Tabulka 23: Výsledky parlamentních voleb v letech 2002 a 2010 v zájmovém území Náchod

politická strana	podíl hlasů (%)		průměrný podíl hlasů v obcích (%)	
	Česko	Náchodsko	bývalé německé	české
parlamentní volby v roce 2002				
ODS	24,5	28,3	21,6*	27,1*
ČSSD	30,2	25,8	27,9	24,5
Koalice	14,3	17,9	10,8*	22,2*
KSČM	18,5	12,7	22,2*	8,8*
parlamentní volby v roce 2010				
ODS	20,2	20,8	15,1*	22,1*
ČSSD	22,1	19,3	22,6*	16,4*
TOP 09	16,7	17,5	10,7*	19,0*
Věci veřejné	10,9	13,0	12,7	13,6
KSČM	11,3	8,7	16,5*	6,6*
KDU-ČSL	4,4	6,7	5,7	7,9
Suverenita	3,7	3,3	4,9*	3,4*

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Koalice = Koalice KDU-ČSL, US-DEU; Suverenita = Suverenita – blok Jany Bobošíkové. Počet bývalých německých obcí: 17, počet českých obcí: 21.

Zdroj: <http://www.volby.cz>

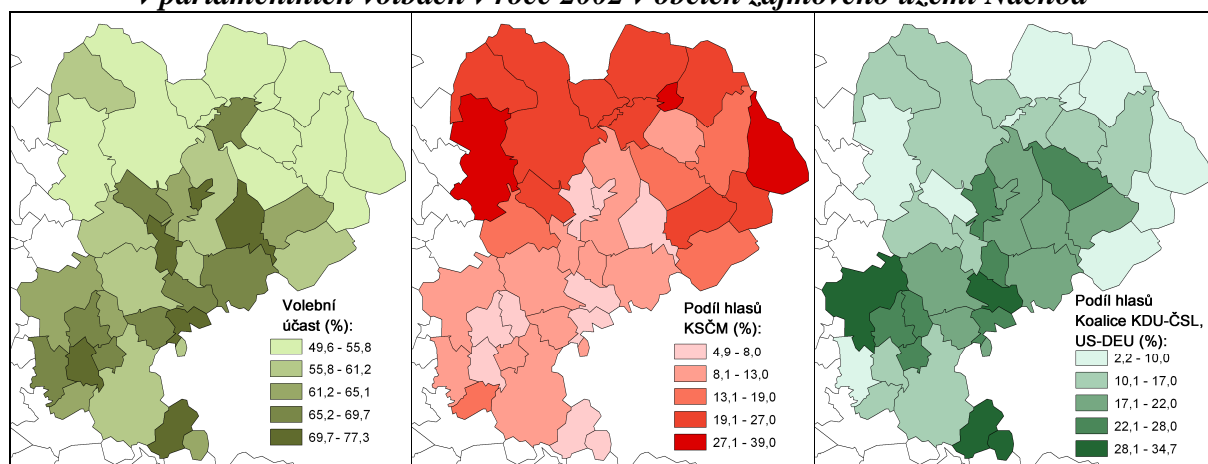
V roce 2002 získali komunisté největší podíl hlasů v bývalé německé obci Šonov: 39 % hlasů; nejméně komunistickou bývalou německou obcí byly Hejtmánkovice s 12,9 % hlasů pro KSČM. Je přitom příznačné, že mezi českými obcemi byla v roce 2002 jediná, kde komunisté získali více hlasů než v Hejtmánkovicích. Touto obcí byl Vysokov se 17,2 % komunistických hlasů. Situace se přitom opakovala i při volbách v roce 2010: opět pouze v obci Vysokov dokázali komunisté v českém území získat větší podíl hlasů (15,2 %) než v nejméně komunistické bývalé německé obci; touto obcí byl v roce 2010 Broumov (10,5 % hlasů pro KSČM).

I sociální demokraté obdrželi pokaždé v průměru více hlasů v bývalých německých obcích než v českých obcích, statisticky signifikantní odlišnost mezi skupinami obcí byla ovšem odhalena pouze v roce 2010. Příčinou je relativně větší odliv voličů v českých obcích a tudíž zvýraznění rozdílu v zisku hlasů. Narozdíl od voleb v roce 2002 dokázala ČSSD získat v bývalých německých obcích v průměru dokonce větší podíl hlasů než na celostátní úrovni.

Nad prahem významnosti se v případě obou voleb nachází rozdíly mezi českými a bývalými německými obcemi v zisku ODS. Pakliže se v roce 2010 projevil větší odliv voličů sociální demokracie v českých obcích, pak naopak tomu bylo v roce 2010 v případě občanských demokratů – v českých obcích si ODS udržela voličskou základnu poměrně více než v bývalých německých obcích.

Rozdíly mezi skupinami obcí byly v roce 2002 statisticky signifikantní i v případě průměrných volebních zisků Koalice KDU-ČSL, US-DEU (viz i obrázek 26). V bývalých německých obcích získala Koalice v průměru pouze 10,8 % hlasů, kdežto v českých obcích dokázala oslovit 22,2 % voličů a překonala svůj výsledek na celostátní úrovni. Dobrý volební výsledek Koalice na Náchodsku byl vedle obecně pravicovějšího zaměření voličstva dán i tradičně relativně silným postavením lidové strany: KDU-ČSL dokázala ve volbách v roce 2010 překročit na Náchodsku na rozdíl od celorepublikové úrovně pětiprocentní hranici hlasů. Statisticky signifikantní odlišnost mezi českými a bývalými německými obcemi však v tomto případě nebyla potvrzena.

Obrázek 26: Volební účast a podíl hlasů KSČM a Koalice KDU-ČSL, US-DEU v parlamentních volbách v roce 2002 v obcích zájmového území Náchod

Zdroj: <http://www.volby.cz>

Na Náchodsku ve volbách v roce 2010 také dokázaly uspět obě nové parlamentní strany, TOP 09 a Věci veřejné; obě přitom dostaly větší podíl hlasů než na úrovni Česka. Statisticky významná odlišnost ve volebních výsledcích mezi českými a bývalými německými obcemi byla detekována pouze v případě TOP 09. Tato strana získala výrazně více hlasů v kontinuuálně se vyvíjejících českých obcích a zaujala tak podobnou pozici jako v roce 2002 Koalice; v českých obcích se přitom TOP 09 stala druhou nejsilnější stranou po ODS.

Za povšimnutí ještě stojí volební výsledek uskupení Suverenita – blok Jany Bobošíkové. Jedním z hlavních volebních argumentů této politické strany je nezpochybnitelnost

Benešových dekretů, na jejichž základě byl mj. vyvlastněn majetek po válce vyhnaných českých Němců. Není tedy překvapením, že v bývalých německých obcích získala Suverenita v průměru větší podíl hlasů než v českých obcích, rozdíly mezi obcemi se přitom nachází nad hladinou statistické významnosti.

V neposlední řadě je namístě zmínit volební účast v obou volbách (tabulka 24). Volební účast na Náchodsku byla pokaždé vyšší než byl celostátní průměr. Při obou volbách také platí, že v českých obcích se voleb účastnil výrazně větší podíl voličů než v bývalých německých obcích, přičemž rozdíly mezi skupinami obcí jsou statisticky signifikantní. V roce 2010 byla volební účast na celostátní úrovni vyšší než v roce 2002, a ve stejném smyslu se změnila i volební účast v jednotlivých letech u českých i bývalých německých obcí.

Tabulka 24: Účast v parlamentních volbách v letech 2002, 2010 v zájmovém území Náchod

parlamentní volby	volební účast (%)		průměrná volební účast v obcích (%)	
	Česko	Náchodsko	bývalé německé	české
2002	58,0	59,3	56,8*	66,6*
2010	62,6	63,8	59,8*	68,4*

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou.

Zdroj: <http://www.volby.cz>

Obyvatelstvo českých a bývalých německých obcí na Náchodsku se tedy co se týče volebních preferencí liší opravdu výrazně. V bývalých německých obcích získala při obou volbách průměrně největší podíl hlasů ČSSD a na druhém místě skončili komunisté. Oproti tomu v českých obcích zvítězili v roce 2002 i v roce 2010 občanští demokraté, před sociální demokraty, kteří skončili v roce 2002 na druhém místě, se přitom v roce 2010 dostala i TOP 09.

4.7. Zájmové území Znojmo

Zájmové území Znojmo (dále také Znojemsko) představuje příklad regionu z česko-rakouského pomezí, a tudíž s potenciálem odlišného průběhu a charakteru etnické hranice. Za jižní hranicí Znojemska se po dlouhá staletí nenacházel cizí stát, ale území v rámci jedné monarchie. Víceméně přirozené prolínání českého a německého etnika navíc usnadňovala i absence výraznějších fyzickogeografických bariér.

Reliéf oblasti se poněkud liší: výše položená, členitější a lesnatější východní část postupně přechází v území nížinného charakteru s intenzivní zemědělskou výrobou. Tomu odpovídá i sídelní struktura oblasti, menší obce na východě území zdaleka nedosahují velikosti

zemědělských vsí v západní části zájmového území. Oblasti výrazně dominuje správní centrum v podobě Znojma. Důležitým přírodním prvkem je řeka Dyje.

Z výše uvedeného vyplývá hospodářský profil oblasti s klíčovým zastoupením zemědělství a vinařství, průmyslová výroba je opět zaměřena zejména na zpracování zemědělských produktů. Od druhé poloviny 19. století se rozvíjelo typické odvětví, konzervárenství ovoce a zeleniny (především okurek). Z dalších nepotravinářských odvětví průmyslu lze jmenovat např. cihelny či keramické závody. Významnější průmyslové podniky byly a jsou situovány zejména ve Znojmě.

Příznivé podmínky pro zemědělskou výrobu se patrně odrazily i v navýšení počtu obyvatel zájmového území mezi lety 1910 a 1930 (na rozdíl od zájmových území Domažlice a Náchod; viz tabulka 25). Výrazně se proměnila etnická struktura území, velikost českého etnika se zdvojnásobila. Právě na jižní Moravě více než kde jinde v českých zemích se jedná o projev tohoto sousedství „vedle sebe“. Patrně velká část obyvatelstva okresu, deklarující po první světové válce československou národnost, hovořila před válkou německou obcovací řečí. Ještě markantnější je tento rozdíl v případě města Znojma: před vznikem republiky fungovalo jako středisko německví na jižní Moravě s četnými německými školami a kulturními spolky, po druhé světové válce tomu bylo do značné míry naopak (Bartoš, Schulz, Trapl 1984). Národnostní složení populace města se proměnilo ještě více než na úrovni celého politického okresu, v roce 1910 hovořilo 85 % obyvatel města německou obcovací řečí, v roce 1921 se již 55 % populace přihlásilo k československé národnosti (Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku 1924).

Tabulka 25: Obyvatelstvo v zájmovém území Znojmo v letech 1910, 1930 a 2001

rok	přítomné obyvatelstvo celkem	obcovací řeč / národnost					
		česká / čsl.		německá		ostatní a cizinci	
		počet	podíl (%)	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)
1910	95 032	19 776	20,8	73 867	77,7	1 389	1,5
1930	103 125	39 829	38,6	60 230	58,4	3 066	3,0
2001	83 018	79 172	95,4	74	0,1	3 772	4,5

Poznámka: Česká národnost zahrnuje v roce 2001 i moravskou a slezskou národnost.

Zdroj: Spezialortsrepertorium von Mähren (1918), Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935), Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Znojmo (2003)

Po první světové válce se část obyvatel Znojemska nesmířila s novou československou republikou a v listopadu 1918 byla ve Znojmě vyhlášena provincie Deutschsüdmähren; iniciativa však byla brzy vojensky potlačena. Po podepsání Mnichovské dohody připadla většina znojmského politického okresu k Německu.

Osídlovací proces po druhé světové válce probíhal na Znojemsku celkem plynule, důvodem byl velký zájem zemědělců o usídlení na jižní Moravě (oblast patří mezi nejúrodnější v českých zemích) a také fakt, že dosídlenci často přicházeli do uvolněných usedlostí. Většina obyvatel německé národnosti totiž byla krátce po osvobození násilně vyhnána do Rakouska, např. v soudním okrese Vranov se již v létě 1945 nacházela pouze 3 % předválečné německé populace (Markel 2002).

I přes zájem o usídlení na Znojemsku se i tato oblast potýkala s následnou fluktuací dosídlenců, řada z nich se po krátké době vrátila do míst původu. Na jižní Moravě byla příčinou mj. i neúroda obilí a nadúroda zeleniny v létě 1946. V roce 1947 tak v politickém okrese (a zájmovém území) Znojmo žilo 78 800 obyvatel (Čapka, Slezák, Vaculík 2005). Z pohledu zemědělství bylo dosídlení Znojemska relativně vyhovující, ovšem neobsazené naopak zůstaly některé živnosti. Na Znojemsku byl např. nedostatek kovářských, sedlářských, kolářských i dalších řemesel. Na jižní Moravě se usadilo také množství reemigrantů ze zahraničí, především Jugoslávie, volyňských Čechů i dalších. Do roku 2001 se počet obyvatel zájmového území ještě zvýšil, i přes velký zájem o osídlení této oblasti však již nedosáhl úrovně osídlení zpřed druhé světové války (viz tabulka). V zájmovém území zanikla jediná obec Ječmeniště, na druhou stranu se zde nachází po druhé světové válce založená obec Velký Karlov⁵⁹.

4.7.1. Průběh etnické hranice

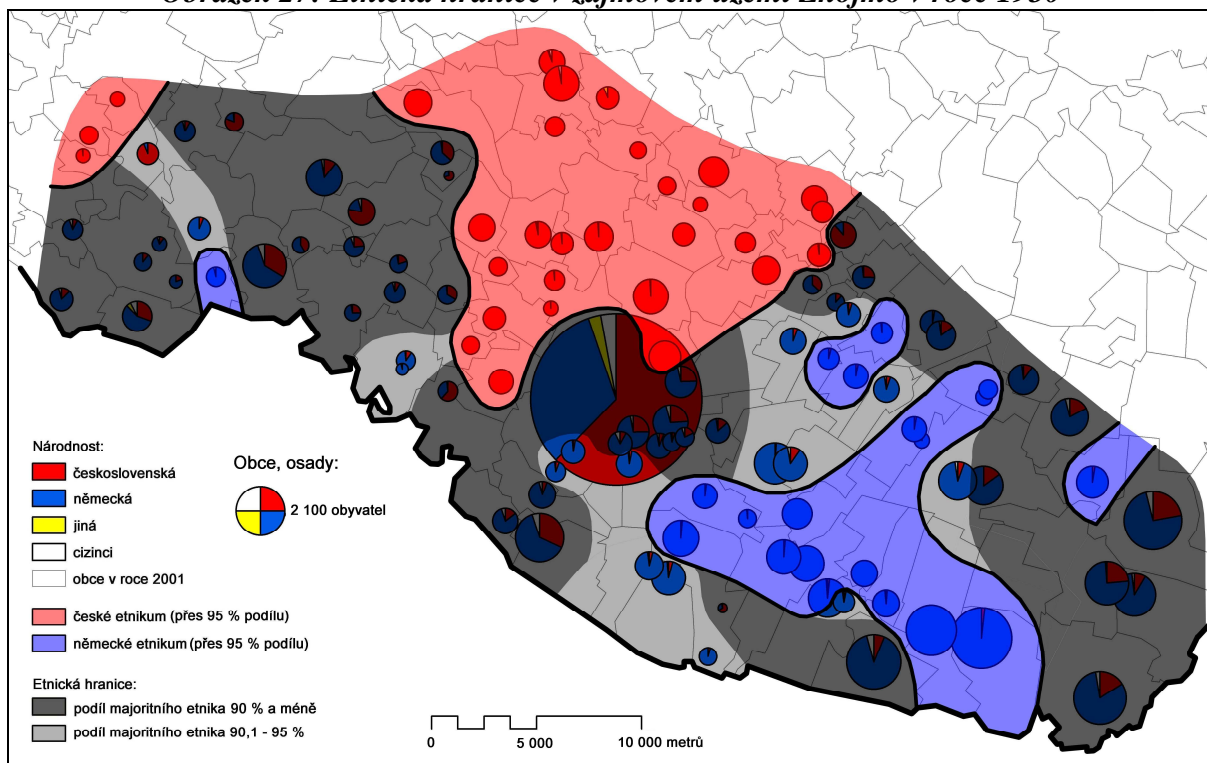
Etnická situace na Znojemsku se zdá být velmi nepřehledná. Na území Znojemska lze pozorovat (v porovnání se zbývajícími zájmovými oblastmi) větší etnickou promíšenost obcí, z nichž více než polovina má při zvolených kritériích charakter etnického přechodu. Lze tím poukázat na projev odlišného druhu sousedství, česko-rakouského, v jehož souvislosti lidé žili více „spolu“ než „vedle sebe“. Pro sídelní strukturu Znojemska je přitom charakteristická poměrně velká populační velikost sídel a zároveň vzdálenost mezi nimi. Na Znojemsku se v hojné míře vyskytují silně etnicky smíšené obce (pod 90 % zastoupení majoritní národnosti), mezi nimiž nejsou výjimkou obce s většinově českou populací (např. na Náchodsku to byly zpravidla většinově německé obce, které tvořily etnický přechod).

Etnicky relativně homogenní oblasti se v roce 1930 nacházely severně (české obyvatelstvo) a jihovýchodně (německá populace) od Znojma (obrázek 27). Samo město

⁵⁹ Osada Velký Karlov vznikala na zelené louce od konce 40. let v souvislosti s rozvojem zemědělského družstva. Do roku 1971 byl Velký Karlov částí obce Dyjákovice.

Znojmo bylo silně národnostně smíšené s 62,4 % obyvatel české národnosti, 32,3 % obyvatel německé národnosti a významnými menšinami Židů (442 osob, 1,7 % populace) a Rusínů (131 osob). Výrazný podíl na obyvatelstvu města měli i cizí státní příslušníci. Zajímavostí u Znojma je etnický charakter jeho předměstských sídel, jež zůstaly zpravidla většinou německé.

Obrázek 27: Etnická hranice v zájmovém území Znojmo v roce 1930

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

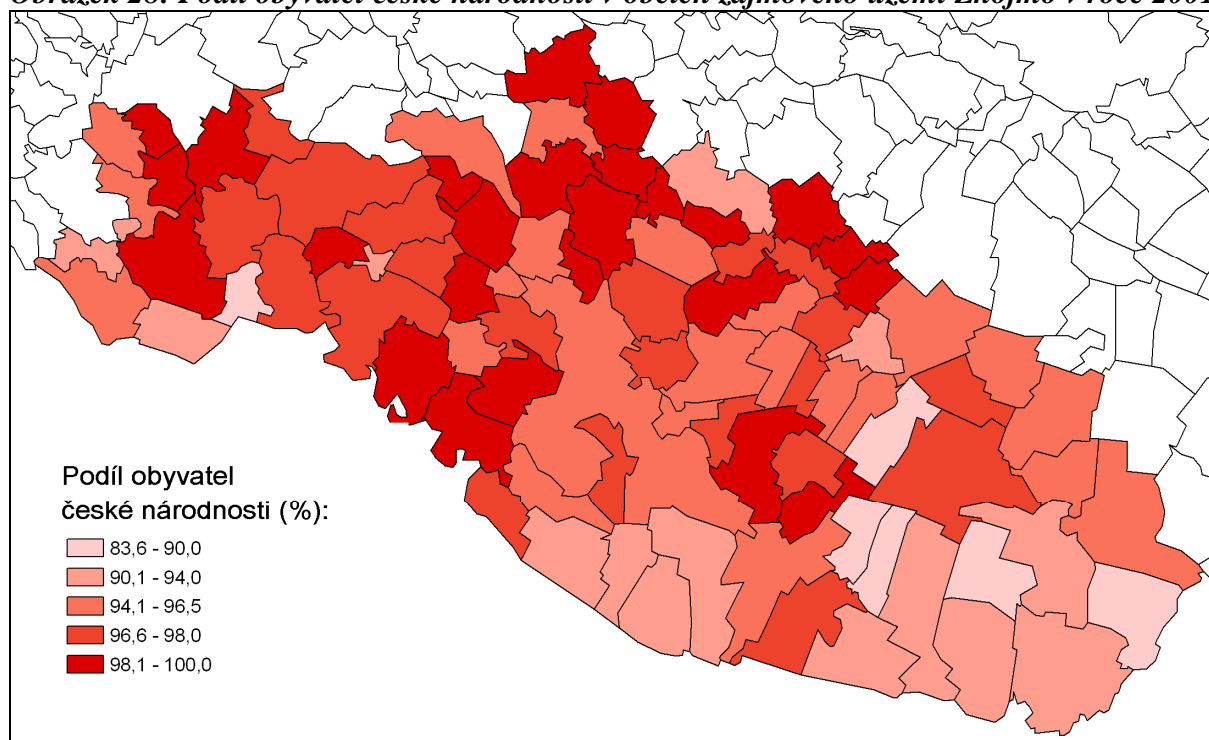
Soudní okres Znojmo byl podle sčítání lidu v roce 1930 mírně většinou český, s výrazným počtem obcí, kde žilo takřka výhradně české obyvatelstvo. Oproti tomu v okrese Jaroslavice ve velké části obcí žili téměř výhradně Němci. Soudní okres Vranov byl co do charakteru obcí etnicky nejvíce promíchaný. Mísily se zde obce většinou české a většinou německé, a etnicky takřka homogenní obce zde byly výjimkami.

V roce 2001 byla v obyvatelstvu Znojemska ve srovnání s ostatními zájmovými územími více zastoupena populace české národnosti a podíl Němců byl naopak zcela marginální (viz tabulka 25). Zcela jistě to souviselo s událostmi těsně po skončení druhé světové války a s velkou atraktivitou znojemské oblasti pro dosídlence. Obyvatelstvo české národnosti (i s moravskou a slezskou národností) se na populaci Znojemska v roce 2001 podílelo 95,4 %, druhým nejvíce zastoupeným etnikem byli Slováci (2 % populace).

Podle očekávání je podíl obyvatel české národnosti (i s moravskou a slezskou národností) větší v obcích, v nichž nedošlo k poválečné výměně obyvatelstva a které měly před druhou světovou válkou většinu českého obyvatelstva (viz obrázek 28). Zvláště to platí pro východní část zájmového území, v níž ve třicátých letech byly všechny obce buď německé, anebo velmi národnostně smíšené. Zdá se, že v západní části modelového území, bývalém soudním okrese Vranov, se uvedený jev tolik neprojevil; v tomto území byla přitom většina obcí v třicátých letech také etnicky heterogenní.

V šesti obcích nedosahuje podíl obyvatel české národnosti (i s moravskou a slezskou národností) 90 %. Ve čtyřech případech se jedná o obce, které měly před druhou světovou přes 95 % obyvatel německé národnosti. V obci Hrabětice byl před válkou podíl Němců 89,1 % a specifickým případem je obec Velký Karlov, která byla založena v padesátých letech. Ve všech případech je druhou nejpočetnější složkou populace obyvatelstvo slovenské, resp. nezjištěné národnosti. Ani v jedné obci nežila v roce 2001 jediná osoba německé národnosti.

Obrázek 28: Podíl obyvatel české národnosti v obcích zájmového území Znojmo v roce 2001

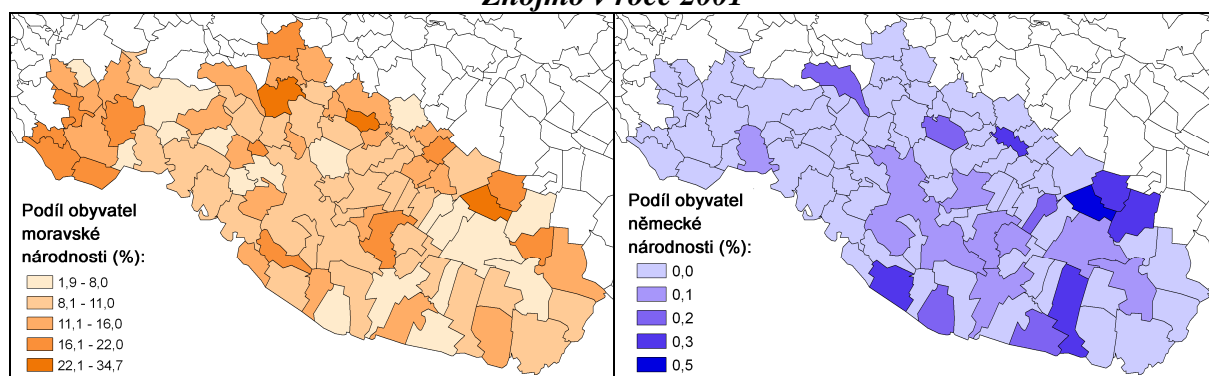
Poznámka: Česká národnost zahrnuje moravskou i slezskou národnost.

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Znojmo (2003)

V censu v roce 2001 měli obyvatelé možnost přihlásit se kromě české národnosti i k moravské a slezské národnosti, a v oblasti Znojemska se narozdíl od předchozích dvou zájmových území tato možnost projevila více (viz obrázek 29). Největší podíl obyvatelstva se

přihlásil k moravské národnosti v obcích Němčičky (34,7 %), Bojanovice (31,9 %) a Čejkovice (29,2 %). Naopak v obcích Zblovce, Vracovice a Citonice byl podíl obyvatel moravské národnosti nižší než 5 %. Zajímavá byla otázka, zda se proklamace moravské národnosti nějakým způsobem váže na průběh bývalé etnické hranice, ovšem rozdíly v zastoupení obyvatel moravské národnosti mezi českými a bývalými německými obcemi nejsou statisticky významné. Průměrné zastoupení osob moravské národnosti je u všech kategorií obcí srovnatelné (bývalé německé obce 11,8 % obyvatel, obce reliktní etnické hranice 11,1 % a české obce 12,6 %).

Obrázek 29: Podíl obyvatel moravské a německé národnosti v obcích zájmového území Znojmo v roce 2001

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Znojmo (2003)

Ve většině obcí Znojemska nežila v roce 2001 ani jedna osoba německé národnosti (viz obrázek 29). Největší německá komunita žila v roce 2001 ve Znojmě, čítající 44 osob (0,1 % podílu populace). V ostatních obcích již velikost populace německé národnosti nepřekročila počet 4 osob.

4.7.2. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 1930

Z pohledu náboženského vyznání obyvatelstva se Znojemsko vyznačuje naprostou dominancí římskokatolické církve. V porovnání s průměrnými hodnotami českých zemí i země Moravskoslezské bylo na Znojemsku vyšší zastoupení věřících v populaci i podíl římskokatolické církve v souboru věřících obyvatel (viz tabulka 26). Náboženskou homogenitu obyvatelstva zájmového území nejvíce narušuje město Znojmo, v jehož populaci jsou v hojnější míře zastoupeni obyvatelé evangelické, československé a židovské víry i ateisté (viz obrázek). Ve Znojmě byl ze všech obcí zájmového území nejnižší podíl katolíků v populaci (83,4 %), a naopak druhý nejvyšší podíl obyvatel bez vyznání (3,9 %) a osob

židovské víry (2,6 %), a třetí nejvyšší zastoupení věřících evangelické a československé církve (2,5 %, resp. 6,7 %).

Tabulka 26: Náboženské vyznání obyvatel v zájmovém území Znojmo v roce 1930

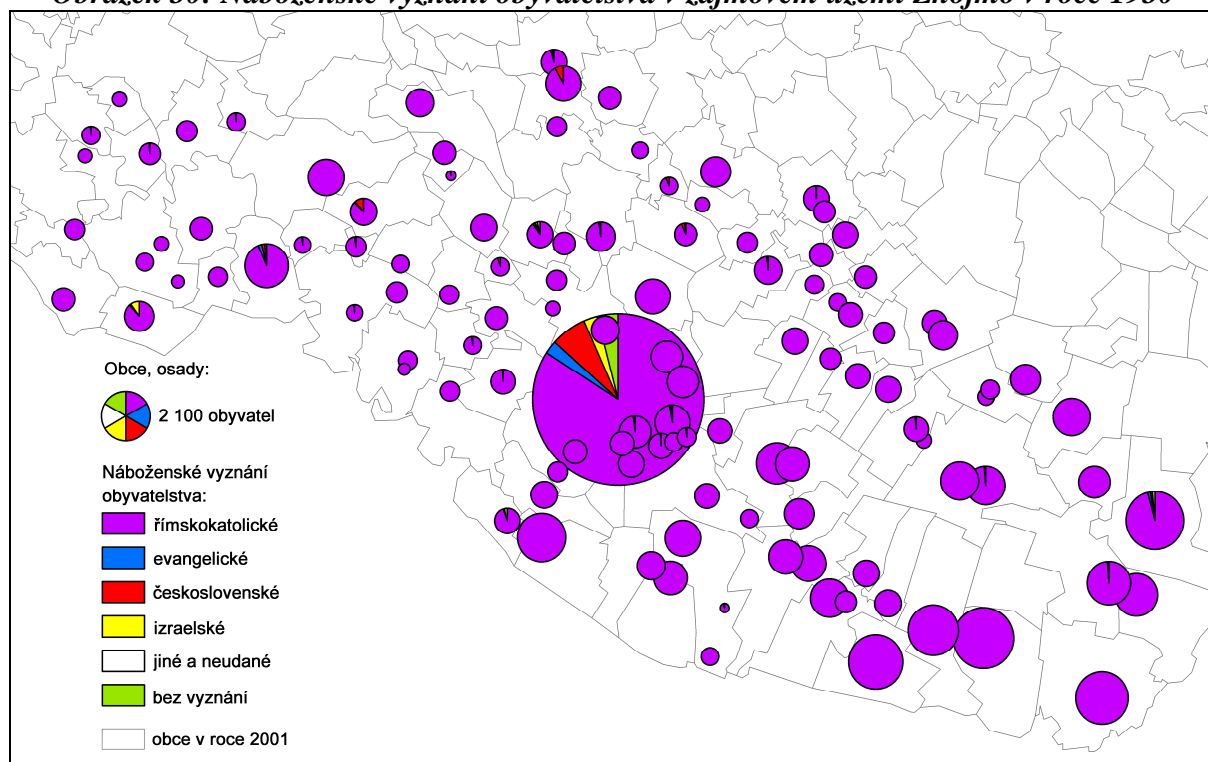
náboženské vyznání	podíl (%)		průměrný podíl v obcích (%)	
	české země	Znojemsko	německé	české
římskokatolické	78,5	94,5	98,9*	97,2*
evangelické	4,7	0,9	0,3	0,5
československé	7,3	2,2	0,2*	1,5*
bez vyznání	7,8	1,3	0,3	0,6

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Počet německých obcí, osad: 76, počet českých obcí, osad: 39.

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Náboženské vyznání obyvatel v obcích Znojemska lze charakterizovat v tom smyslu, že zatímco v drtivé většině německých obcích je takřka veškerá populace římskokatolického vyznání (v průměru 98,9 % obyvatel, pouze ve třech obcích podíl katolíků nedosahuje 95 % populace), pak v českých obcích lze relativně častěji nalézt menšiny obyvatelstva jiného vyznání, resp. bez vyznání (viz i obrázek 30). Jak už však bylo zmíněno, tyto skupiny obyvatel jsou vesměs početně marginální a obecně rozdíly mezi skupinami obcí nejsou velké. V českých obcích je podíl obyvatel římskokatolické víry v průměru 97,2 % populace.

Obrázek 30: Náboženské vyznání obyvatelstva v zájmovém území Znojmo v roce 1930

Zdroj: Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské (1935)

Rozdíly mezi obcemi se nachází nad prahem statistické významnosti pouze v případě podílu věřících římskokatolické a československé církve. Není překvapivé, že v německých obcích se věřící československé víry takřka nevyskytovali (v průměru 0,2 % obyvatelstva), v českých obcích pak tvořili v průměru 1,5 % populace. V případě evangelických věřících a obyvatel bez vyznání nebyly odhaleny statisticky signifikantní rozdíly mezi obcemi; ostatně podíly dotčených obyvatel nedosahují v obou skupinách obcí zdaleka ani jednoho procenta.

Z výše uvedeného je patrné, že i přes nalezené statisticky signifikantní rozdíly mezi obcemi v případě podílu římských katolíků a československých věřících nebylo v území co se týče religiozity obyvatelstva markantních rozdílů. I tak lze vedle Znojma zmínit některé obce, v nichž nemělo katolické obyvatelstvo tak dominantní postavení. Nejvíce byly osoby bez vyznání zastoupeny v obyvatelstvu obce Hnanice u hranic s Rakouskem (4,2 %), v této obci přitom v roce 1930 žila 80% německá většina. Nejvíce věřících evangelické církve v poměru k obyvatelstvu žilo ve většinově české osadě Knast (4,1 %) a ve Vranově (2,6 %) s převahou obyvatel německé národnosti. Věřící československé církve byli nejvíce zastoupeni v populaci českých obcí Šumvald (11,1 %) a Jevišovice (8,2 %), z německých obcí žila poměrně nejsilnější komunita věřících československé církve ve Vranově (2,3 % obyvatel). Největší židovská menšina žila v obci Šafov (9,8 % populace). Obyvatelstvo Znojma se podílelo na obyvatelstvu evangelické víry celého zájmového území ze 70,4 %, československé víry 77,9 % a z celkového počtu ateistů v zájmovém území jich zde žilo 76 %.

4.7.3. Náboženské vyznání obyvatelstva v roce 2001

V roce 2001 patřilo Znojemsko k oblastem s nejvyšším podílem věřícího obyvatelstva v Česku. Zastoupení věřících v populaci bylo vyšší než průměr na celostátní úrovni i než ve zbývajících zájmových oblastech. Charakteristický a přetrvávající byl také marginální podíl věřících jiné než římskokatolické víry (viz tabulka 27).

Markantní a statisticky významné jsou rozdíly mezi českými a bývalými německými obcemi podle podílu věřících římskokatolické církve a obyvatel bez vyznání v populaci. U českých obcí průměrný podíl věřících římskokatolické církve (53,7 % obyvatelstva) ještě převyšuje průměrné zastoupení ateistů (34,2 %), ovšem u bývalých německých obcí je tomu naopak. V těchto obcích jsou ateisté v průměru zastoupeni v populaci 50,8 % a římsktí katolíci 37,2 % (viz i obrázek 31).

Hodnoty podílu obyvatel bez vyznání v jednotlivých obcích vykazují vysokou variabilitu. Maximální hodnota zastoupení osob bez vyznání v populaci je u bývalých německých obcí 69,6 %, nejvíce ateistickou českou obcí jsou Bojanovice s 68,1 % obyvatel bez vyznání. Nejmenší podíl obyvatel bez vyznání lze nalézt v českých obcích Zblovice (11,1 %), Oslnovice (13,1 %) a Němčičky (19,4 %), bývalou německou obcí s nejmenším podílem ateistů v populaci jsou Stošíkovice na Louce (27,6 %). Ve Znojmě je obyvatelstvo bez vyznání zastoupeno v populaci 58 %, ostatně proto také zastoupení ateistů v populaci zájmového území převyšuje průměrné hodnoty obou skupin obcí.

Tabulka 27: Náboženské vyznání obyvatel v zájmovém území Znojmo v roce 2001

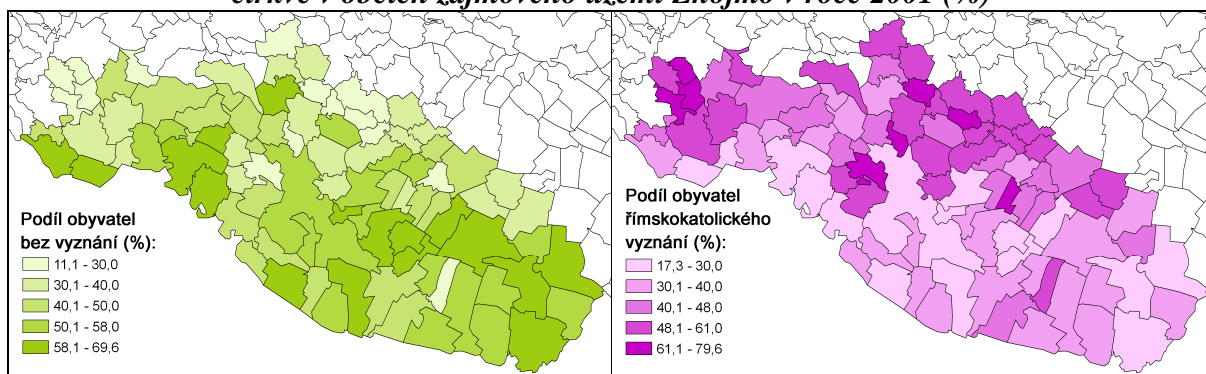
náboženské vyznání	podíl (%)		průměrný podíl v obcích (%)	
	Česko	Znojemsko	bývalé německé	české
římskokatolické	26,8	34,5	37,2*	53,7*
evangelické	1,1	0,5	0,5*	0,1*
československé	1,0	0,2	0,1	0,1
bez vyznání	59,0	53,6	50,8*	34,2*

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Jako obyvatelstvo evangelického vyznání jsou uvedeni věřící Českobratrské církve evangelické. Počet bývalých německých obcí: 56, počet českých obcí: 33.

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Znojmo (2003)

Statisticky signifikantní rozdíly mezi českými a bývalými německými obcemi byly potvrzeny i v případě zastoupení evangelických věřících, rozdíly průměrných hodnot mezi oběma skupinami obcí jsou však velmi malé, a tudíž výsledky statistické analýzy netřeba přeceňovat. Naprosto minimálně jsou v průměru v obyvatelstvu obcí na Znojemsku zastoupeni věřící Církve československé husitské (0,1 % obyvatelstva u obou skupin obcí).

Obrázek 31: Podíl obyvatelstva bez vyznání a věřících římskokatolické církve v obcích zájmového území Znojmo v roce 2001 (%)

Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Znojmo (2003)

4.7.4. Volební chování obyvatelstva v roce 1929

Z menších politických subjektů se parlamentních voleb v roce 1929 na území Znojemska nezúčastnila Liga proti vázaným kandidátním listinám, své kandidátky naopak podaly obě německé nacionalistické strany. Výsledky voleb jsou zajímavé již v tom ohledu, že v každém soudním okrese vyhrála svým politickým zaměřením odlišná strana. V centrálním soudním okrese Znojmo dominovali českoslovenští sociální demokraté, jejich poměrný zisk hlasů byl však srovnatelný se stranami na dalších místech: křesťanskými sociály, Německým volebním společenstvím a Německou národní stranou (viz tabulka 28). Ve výrazně většinovém německém okrese Jaroslavice drtivě zvítězila křesťanskosociální strana se 40 % hlasů, více než dvakrát méně hlasů již získali další v pořadí: Německé volební společenství a němečtí sociální demokraté. Volební společenství v čele se Svazem zemědělců pak ovládlo volby v posledním soudním okrese Vranov, na druhém místě zde přitom skončila Německá národní strana. Celkově v součtu za celé zájmové území získalo nejvíce hlasů Německé volební společenství, až čtvrtá je nejsilnější československá strana, sociální demokraté; jejich němečtí kolegové přitom skončili celkově až na pátém místě.

Tabulka 28: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Znojmo I

soudní okres / strany s nejvyšším podílem hlasů (%)			
Znojmo	Jaroslavice	Vranov	celé území
ČSDSD (14,8)	DCV (40,0)	DW (32,7)	DCV (20,8)
DCV (14,3)	DW (18,4)	DNP (19,0)	DW (17,0)
DW (14,0)	DSDAP (16,1)	DCV (14,6)	DNP (12,9)
DNP (13,4)	DNP (9,2)	RSZML (6,4)	ČSDSD (10,9)
ČSL (9,7)	DNSAP, KSČ (4,5)	ČSNS (6,3)	DSDAP (8,9)

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji X. (Jihlava) (1930)

Z výše řečeného je patrné, že interpretace výsledků voleb na Znojemsku je poněkud obtížná vzhledem ke značným rozdílům uvnitř regionu v preferencích konkrétních stran. I v jednotlivých soudních okresech se však československé a německé strany s nejvyšším podílem hlasů liší. Celkově byly na Znojemsku ve srovnání s výsledky na úrovni českých zemí více úspěšné katolické i nacionalistické strany, naopak výrazně menší podíl hlasů zde obdrželi socialisté i komunisté (viz tabulka 29).

Z tabulky je patrná disproporce mezi volebními výsledky na úrovni celého zájmového území a průměrnými volebními zisky na úrovni skupin obcí. Např. průměrný zisk stavovských stran převyšuje u obou skupin obcí jejich skutečný podíl hlasů v zájmovém

území. Příčinou jsou pochopitelně zejména volební výsledky ve městě Znojmě, které v zájmovém území počtem obyvatel i voličů výrazně dominuje. Ve Znojmě obdrželi relativně málo hlasů stavovské (13,1 % hlasů) a katolické (18,1 % hlasů) strany, naopak úspěšné zde byly strany socialistické se souhrnným ziskem 46,6 % hlasů. V ostatních obcích však byly ve srovnání s výsledky na úrovni českých zemí stavovské a katolické strany úspěšné.

Tabulka 29: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v zájmovém území Znojmo II

politické strany	podíl hlasů (%)		průměrný podíl hlasů v obcích (%)	
	české země	Znojemsko	německé	české
stavovské	24,3	25,9	33,7	37,0
katolické	16,3	27,6	27,2	27,2
socialistické	35,5	24,8	12,1*	24,8*
nacionalistické	12,6	16,7	25,0*	3,0*
KSČ	9,9	4,2	1,7*	7,9*

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Počet německých obcí: 73, počet českých obcí: 36.

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji X. (Jihlava) (1930), ČSÚ (2008)

Mezi českými a německými obcemi byly nalezeny statisticky významné rozdíly v případě volebních výsledků socialistických a nacionalistických stran a KSČ; rozdíly ve volebním ziscích stavovských a katolických stran se nachází pod hladinou statistické významnosti. Základní rozdíl mezi skupinami obcí tkví ve výrazné inklinaci obyvatel německých obcí k nacionalistickým stranám, kdežto v českých obcích získaly relativně velké množství hlasů i levicové strany (socialisté a komunisté).

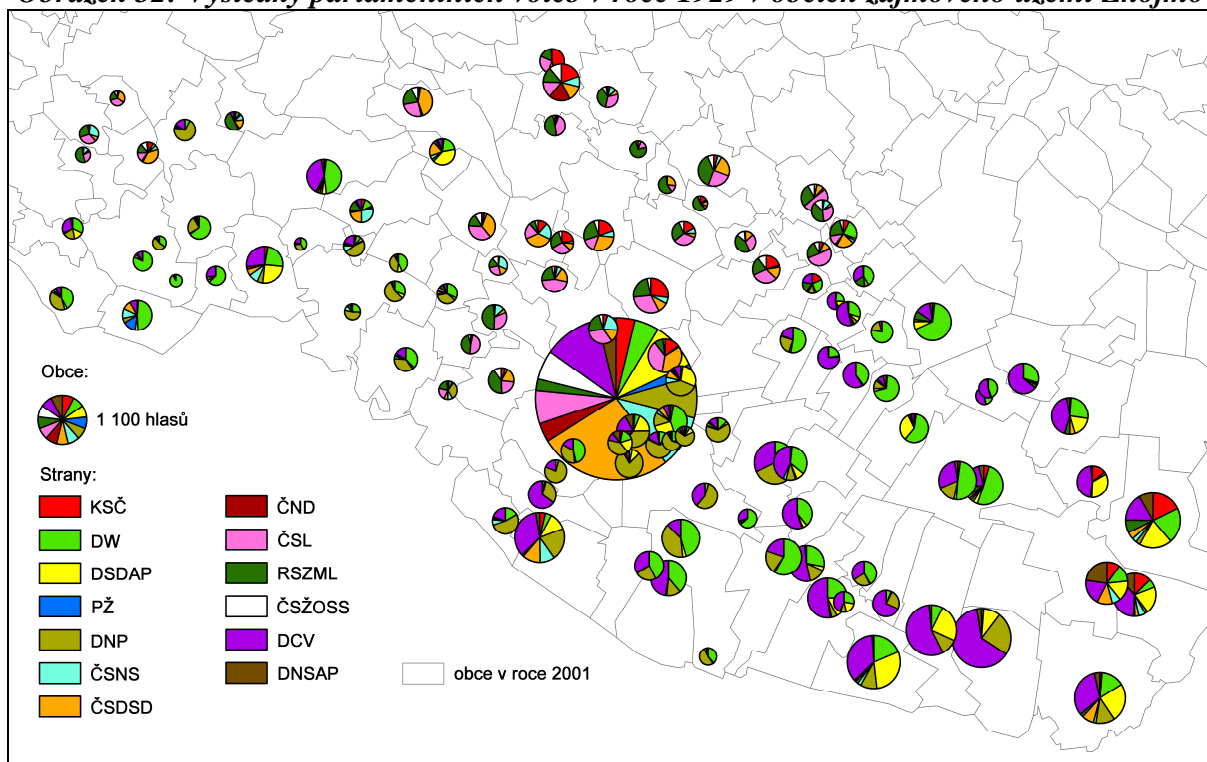
Nejvýraznější rozdíl mezi českými a německými obcemi je patrný v případě volebního zisku nacionalistických stran. V českých obcích oslovily nacionalisté (tedy především národní demokracie) pouze 3 % voličů, v německých obcích přitom nacionalistické strany získaly podporu celé čtvrtiny voličstva. Vysoká podpora nacionalistů byla charakteristická především pro většinově německé obce v zázemí Znojma (viz obrázek 32). I mezi německými obcemi ovšem existovaly některé, v nichž nacionalistické strany nezískaly jediný hlas. Největší podíl hlasů (78,6 %) získali nacionalistické strany v německé obci Nový Šaldorf.

Za povšimnutí přitom stojí i úspěšnost obou německých nacionalistických stran (Německé národní strany a Německých národních socialistů) jednotlivě. Zatímco na úrovni státu dostali více hlasů národní socialisté, na Znojemsku propadli a výrazně dominovala národní strana. Tradiční zemědělské obyvatelstvo tedy dalo před národním socialismem přednost krajně pravicové DNP. Zajímavé jsou také výsledky německých nacionalistů ve Znojmě, kde obdržely německé nacionalistické strany 15,8 % hlasů, při podílu 37,7 % obyvatel Znojma

německé národnosti lze tedy říci, že přibližně dvě pětiny jeho obyvatel německé národnosti volily tyto strany⁶⁰.

Jak již bylo řečeno, levicové strany nebyly na Znojemsku příliš úspěšné, a ještě více to platí v německých obcích. Socialisté obdrželi v německých obcích v průměru pouze 12,1 % hlasů, kdežto v českých obcích 24,8 % hlasů. Komunistická strana získala od voličů v českých obcích v průměru 7,9 % hlasů, v německých obcích pak pouze 1,7 % hlasů. Na Znojemsku se tak nepotvrdila přitažlivost komunistické strany pro německé voliče díky požadavku na sebeurčení všech národů v Československu. Souvisí to však pravděpodobně s celkovou politickou orientací obyvatel oblasti než s nacionálně motivovanými požadavky.

Obrázek 32: Výsledky parlamentních voleb v roce 1929 v obcích zájmového území Znojmo

Zdroj: Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji X. (Jihlava) (1930)

Obecně jsou výsledky na Znojemsku daleko pestřejší než v ostatních zájmových oblastech, kde se výsledky v českých a německých obcích víceméně shodovaly; na Znojemsku není výjimkou, že dvě sousední obce s většinou obyvatelstva stejné národnosti mají relativně dosti odlišné volební výsledky. Vysoký volební zisk nacionalistických stran v německých obcích na Znojemsku lze považovat za výsledek „hlasování o sporném bodu (issue voting; Kostecký 1993), kdy je volební kampaň politických stran postavena na

⁶⁰ Uvažovat volební účast je v případě voleb za první republiky bezpředmětné, neboť občané měli povinnost se k volbám dostavit. Neúčast byla omluvena pouze v případě vážných a předem daných důvodů, v opačném případě byla podle zákona sankcionována (ČSÚ 2008).

v podstatě jediném bodu; v tomto případě na odmítnutí příslušnosti k československému státu. Na druhou stranu lze čtvrtinu hlasů pro iredentistické strany označit za poměrně málo pro území, v němž byla po vzniku Československa vyhlášena separatistická provincie Deutschsüdmahren.

4.7.5. Volební chování obyvatelstva v letech 2002 a 2010

Okres Znojmo byl při parlamentních volbách v roce 2002 jedním ze tří okresů v Česku, kde dokázali zvítězit komunisté, přičemž to platí i pro zájmové území Znojmo. Komunisté zde získali 29,2 % hlasů a zvítězili těsně před sociálními demokraty s 28 %. Až s relativně velkým odstupem skončily ODS (19 % hlasů) a Koalice KDU-ČSL, US-DEU (12,5 % hlasů; viz tabulka 30).

Tabulka 30: Výsledky parlamentních voleb v letech 2002 a 2010 v zájmovém území Znojmo

politická strana	podíl hlasů (%)		průměrný podíl hlasů v obcích (%)	
	Česko	Znojmsko	bývalé německé	české
parlamentní volby v roce 2002				
KSČM	18,5	29,2	34,1*	25,7*
ČSSD	30,2	28,0	27,6	27,2
ODS	24,5	19,0	14,6	16,2
Koalice	14,3	12,5	10,6*	19,3*
parlamentní volby v roce 2010				
ČSSD	22,1	25,3	26,4	25,9
KSČM	11,3	17,6	21,5*	17,2*
ODS	20,2	15,6	11,5	13,9
TOP 09	16,7	11,8	8,8	10,2
Věci veřejné	10,9	10,5	11,1	9,5
KDU-ČSL	4,4	6,5	6,7*	11,5*
Suverenita	3,7	2,6	3,6*	2,3*

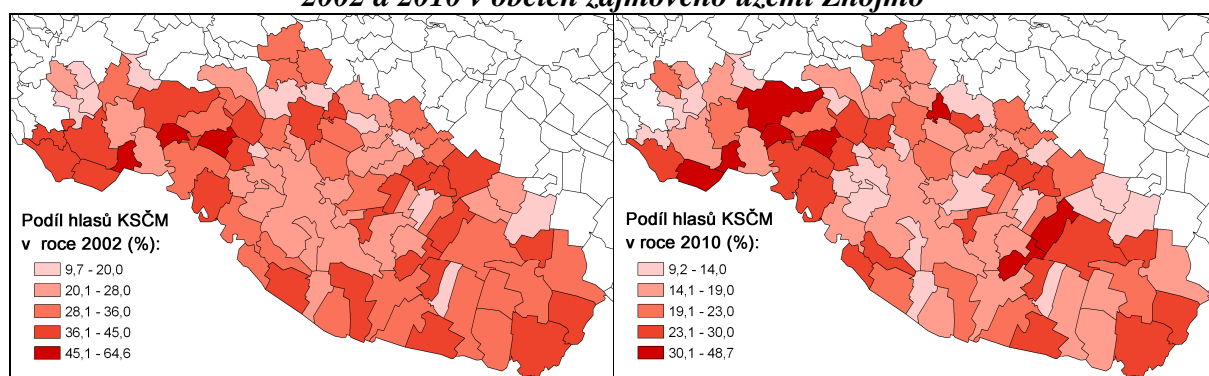
Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou. Koalice = Koalice KDU-ČSL, US-DEU; Suverenita = Suverenita – blok Jany Bobošíkové. Počet bývalých německých obcí: 56, počet českých obcí: 33.

Zdroj: <http://www.volby.cz>

Ve volbách v roce 2010 nedokázala komunistická strana zopakovat své vítězství (resp. to se jí nepodařilo již ve volbách v roce 2006), ovšem i tak obsadily první dvě místa na Znojmsku levicové strany, ČSSD byla první, KSČM druhá. Až za nimi skončili občanští demokraté a obě nové parlamentní strany, TOP 09 a Věci veřejné. Pětiprocentní podíl hlasů překonali na Znojmsku ještě lidovci.

Komunistická strana získala při obou volbách výrazně větší podíl hlasů v bývalých německých obcích než v obcích českých, přičemž tyto rozdíly se nachází nad prahem statistické významnosti. V roce 2002 získali komunisté v bývalých německých obcích v průměru dokonce více než třetinu hlasů (34,1 %), ovšem i v českých obcích jejich průměrný volební zisk (25,7 % hlasů) vysoko převyšoval výsledek na celostátní úrovni. Ve dvou malých bývalých německých obcích získali komunisté dokonce nadpoloviční podíl hlasů: v Podmyči (64,6 % hlasů) a Vracovicích (58,9 %). Ve Znojmě zaznamenala KSČM ve srovnání s celým zájmovým územím podprůměrný výsledek (26,9 % hlasů). Ve volbách v roce 2010 obdrželi komunisté výrazně méně hlasů, ovšem stále platilo, že i v českých obcích byl jejich průměrný volební výsledek vyšší než na úrovni Česka. Obec s nadpolovičním podílem komunistických hlasů se již nevyskytla žádná (viz obrázek 33).

Obrázek 33: Podíl hlasů KSČM v parlamentních volbách v letech 2002 a 2010 v obcích zájmového území Znojmo

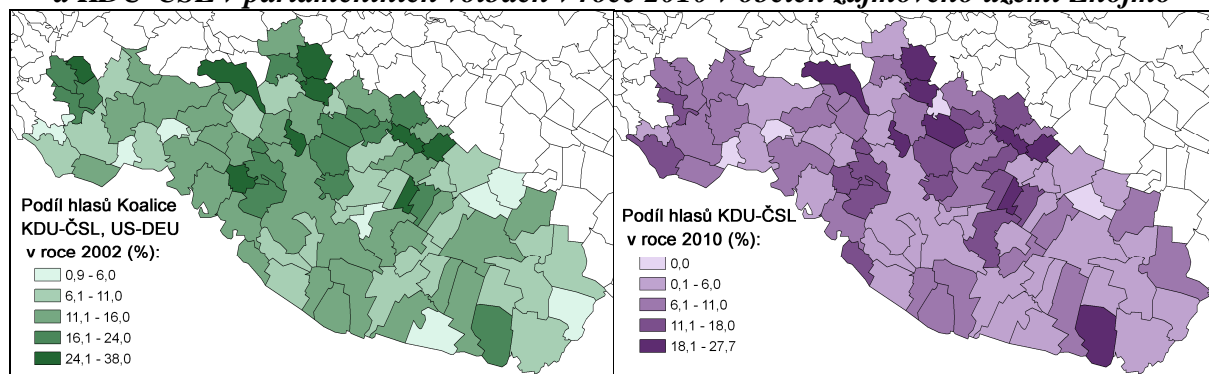
Zdroj: <http://www.volby.cz>

Statisticky signifikantní odlišnost mezi českými a bývalými německými obcemi byla při volbách v roce 2002 odhalena ještě v případě volebních zisků Koalice KDU-ČSL, US-DEU. Je nasnadě, že vyšší zastoupení věřící populace v českých obcích dopomohlo Koalici k výrazně vyššímu výsledku v těchto obcích (19,3 % hlasů) než v bývalých německých obcích (10,6 %). Celkově však Koalice na Znojemsku zaznamenala menší podíl hlasů než na úrovni státu. Je možné, že důvodem jejího slabého výsledku byla společná kandidátka s US-DEU, neboť ve volbách o osm let později zaznamenala lidová strana naopak nadprůměrný volební výsledek, a to i v bývalých německých obcích (6,7 % hlasů). V českých obcích obdržela KDU-ČSL dokonce 11,5 % hlasů. Výsledek na úrovni celého zájmového území poněkud deformuje zisk lidovců ve Znojmě, kde dokázali oslovit pouze 5 % voličů (viz obrázek 34).

U dvou největších politických stran v Česku, ČSSD a ODS, nebyla statistická signifikance rozdílů v jejich volebních výsledcích mezi skupinami obcí potvrzena, průměrný volební zisk

sociálních demokratů v bývalých německých obcích byl při obou volbách jen mírně vyšší než v českých obcích, u občanských demokratů to platí naopak. Pod prahem statistické significance se nachází i rozdíly ve volebních ziscích nově etablovaných stran před volbami v roce 2010, TOP 09 a Věcí veřejných.

Obrázek 34: Podíl hlasů Koalice KDU-ČSL, US-DEU v parlamentních volbách v roce 2002 a KDU-ČSL v parlamentních volbách v roce 2010 v obcích zájmového území Znojmo

Zdroj: <http://www.volby.cz>

Určitým fenoménem v českém politickém prostředí jsou moravistická hnutí, usilující o autonomii Moravy a uznání moravského národa. Jejich vliv byl relativně velký po uvolnění poměrů na počátku 90. let, kdy Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko obdrželo 10 % hlasů ve volbách do České národní rady v roce 1990; od té doby ovšem vliv moravských hnutí slábl. Ve volbách v roce 2002 kandidovala na Znojemsku Moravská demokratická strana, v roce 2010 zde pak podala kandidátku politická strana Moravané. Podíl hlasů pro zmíněné strany ovšem při obou volbách nepřekročil 1 % hlasů, a i z toho důvodu se rozdíly mezi skupinami obcí nacházely pod prahem statistické významnosti.

Tabulka 31: Účast v parlamentních volbách v letech 2002, 2010 v zájmovém území Znojmo

parlamentní volby	volební účast (%)		průměrná volební účast v obcích (%)	
	Česko	Znojemsko	bývalé německé	české
2002	58,0	57,3	59,5*	67,5*
2010	62,6	59,9	56,0*	62,6*

Poznámka: Statisticky významně odlišné hodnoty jsou označeny hvězdičkou.

Zdroj: <http://www.volby.cz>

České a bývalé německé obce se naopak statisticky významně liší v případě volebních výsledků strany Suverenita – blok Jany Bobošíkové, jedním z jejích hlavních programových bodů představuje odmítnutí zrušení Benešových dekretů. V českých obcích obdržela Suverenita v průměru 2,3 % hlasů, v bývalých německých obcích pak dokázala získat 3,6 % hlasů.

Statistická významné rozdíly mezi českými a bývalými německými obcemi byly odhaleny i v případě volební účasti, a to při parlamentních volbách v roce 2002 i 2010 (viz tabulka 31). Podle očekávání se potvrdila nižší participace na politickém dění v bývalých německých obcích, voleb se zde účastnilo v průměru méně voličů než v obcích českých. Celková volební účast v zájmovém území byla v obou letech o něco nižší než na úrovni státu.

Závěr

Předložená diplomová práce se zabývala česko-německou etnickou hranicí, a to jak v její podobě od konce 19. století až do odsunu německého obyvatelstva z českých zemí po skončení druhé světové války, tak i v její reliktní formě, jež se projevuje v kulturní krajině i socio-kulturních charakteristikách obyvatelstva do současnosti. Ze studia literatury vyplynulo, že česko-německá etnická hranice byla často znázorňována ve značně generalizované podobě, nejčastěji v podobě linie, a málokdy byl zohledněn její zonální a proměnlivý charakter.

Ve druhé části práce byly sledovány změny, jež prodělala česko-německá etnická hranice od roku 1880 do censu v roce 2001, a to na základě územní diferenciacie etnické struktury podle dat ze sčítání lidu. Byly posouzeny hlavní procesy, jimž podléhalo v rozdílné míře české i německé obyvatelstvo českých zemí. Sledované období lze členit do tří hlavních fází: období před první světovou válkou, meziválečnou éru první republiky, a období po druhé světové válce.

V prvním období od roku 1880 do posledního sčítání v Rakousko-Uhersku se lépe vyvíjelo obyvatelstvo s českou obcovací řečí, oproti tomu německá populace své zastoupení v celkové populaci českých zemí snižovala. Vývoj etnické struktury předválečných českých zemí se regionálně značně lišil. Nejvíce se etnická skladba populace proměňovala v souvislosti s pracovní migrací. S masivním příchodem českých pracovních sil se potýkalo Mostecko, naopak z pohledu českého obyvatelstva se nepříznivě vyvíjela především oblast jižní Čech, jež ztrácela vystěhovalectvím zejména do blízké Vídně.

Největší proměnu prodělala národnostní mapa českých zemí v průběhu první světové války, resp. mezi censy v letech 1910 a 1921. Vedle válečných událostí a změny politických poměrů má na to však velký vliv změna metodologického postupu zjišťování národnosti ve sčítání lidu. Obecně v populaci českých zemí mezi lety 1910 a 1921 přibývalo obyvatel české národnosti, nárůst české složky populace zaznamenala většina pohraničních okresů s majoritou německého obyvatelstva.

V období první republiky se populačně lépe vyvíjelo české obyvatelstvo, a tudíž zaznamenalo nárůst podílu v populaci. Mezi lety 1921 a 1930 se opět proměnila etnická mapa českých zemí v tom smyslu, že českého obyvatelstva přibývalo v pohraničních okresech a německého ve vnitrozemských, nárůsty však byly obecně malé. Období dvacátých let 20. století lze tedy v českých zemích označit za období relativně klidného populačního vývoje.

To se naopak stěží dá prohlásit o období druhé světové války a následném vysídlení německého obyvatelstva z českých zemí. Došlo ke ztotožnění česko-německé etnické hranice s hranicí státní. Zbylé německé obyvatelstvo v českých zemích se vyvíjelo nepříznivě, na čemž se projevovala i neustále stárnoucí věková struktura. Po uvolnění poměrů v šedesátých letech značná část německých obyvatel využila možnosti k emigraci z Československa. Při doposud posledním censu v roce 2001 již bylo německé obyvatelstvo v českých zemích velmi nerovnoměrně rozmístěno, což nahrává i mj. další asimilaci a početnímu zeštíhlování německé populace. Významná část německého obyvatelstva v českých zemích je již alochtonního původu.

Výsledky druhé části práce ukázaly, že česko-německá etnická hranice byla ve sledovaném období dynamickou entitou, jež reagovala na aktuální hospodářský i demografický vývoj. Je však namístě zmínit, že největší změny, které prodělala, nelze označit za důsledek přirozených procesů (změna metodiky, válečné události).

Ve třetí části předložené práce byla analyzována územní diferenciaci průběhu etnické hranice v zájmových oblastech a posuzován její význam jako socio-kulturního předělu v území. Při zvolených kritériích lze mezi zájmovými územími pozorovat rozdíly v průběhu etnické hranice. Na Domažlicku a Náchodsku je etnická hranice opticky relativně úzká zóna, ovšem při bližším pohledu lze mezi těmito dvěma územími odhalit jisté odlišnosti. Na Domažlicku nejsou výjimkou obce, v nichž je obyvatelstvo takřka rovnoměrně rozděleno mezi českou a německou národnost. Naopak na Náchodsku etnickou hranici tvoří zpravidla výrazně většinově německé obce, ovšem s nezanedbatelnou menšinou obyvatel české národnosti. Nejširší je etnický přechod v česko-rakouském pomezí na Znojemsku, zde se etnicky smíšených obcí nachází nepoměrně více a tvoří většinu ze všech obcí v zájmovém území.

Následně byly v zájmových oblastech sledovány rozdíly mezi českou a německou komunitou co se týče náboženského vyznání a volebních výsledků. Domažlicko lze označit za území, v němž se české a německé společenství lišilo nejméně. Především volební výsledky napovídají, že na Domažlicku nebylo soužití Čechů a Němců konfliktní, nacionalistické strany zde obdržely relativně nízký počet hlasů.

Charakter sousedství na Náchodsku je poněkud odlišný. Výrazná industrializace oblasti v průběhu 19. století se projevila ve větší národní uvědomělosti zdejší populace. U českého obyvatelstva se projevovala vysokým odpadlictvím od katolické církve a konverzí k nově ustanovené Církvi československé. Německé obyvatelstvo také nebylo tak výrazně katolické jako ve zbývajících zájmových oblastech a i mezi ním bylo relativně velké procento ateistů.

Čím se ovšem také Náchodsko vyznačovalo byla přeci jen větší podpora nacionalistických stran. Na Náchodsku přitom z německých ultranacionalistů získali více hlasů nacionální socialisté, kteří zacházeli v nenávislné rétorice vůči československému státu ještě dále než politici z Německé národní strany.

Opět poněkud odlišný vztah českého a německého obyvatelstva nabídlo území Znojemska. V případě religiozity se obyvatelstvo místních českých a německých obcí odlišuje nejméně z vybraných zájmových území. Tradice římskokatolické církve je tu příliš silná, aby se projevilo odpadlictví od této církve směrem k nové československé církvi či snad k ateismu. V případě volebních výsledků se pak soužití českého a německého obyvatelstva na Znojemsku ukazuje jako nejvíce potenciálně konfliktní z vybraných zájmových území. Vždyť čtvrtina populace německých obcí ve volbách v roce 1929 podpořila německé nacionální strany. Dědictví monarchie, život spíše „spolu“ než vedle „sebe“, se tedy na Znojemsku do nové politické reality první československé republiky nepřeneslo.

Provedenou analýzu volebních výsledků lze zobecnit v tom smyslu, že české obyvatelstvo přinejmenším v zájmových oblastech ve volbách v roce 1929 více tíhlo k levicovým stranám, kdežto německá populace ve větší míře preferovala pravicové strany. Hlavní rozdíl samozřejmě tkvěl v nikoli nevýznamném podílu německých obyvatel, jež se nikdy nesmířili s existencí československé republiky a minimálně ve volbách tyto pohnutky vyjadřovali. Takový problém většina české populace řešit nemusela.

V roce 1945 většina německých obyvatel Domažlicka, Náchodska a Znojemska opustila své domovy a bylo tedy otázkou, zda nové obyvatelstvo splyne s prostředím a původní populací natolik, že etnická hranice nebude ani ve své reliktní podobě patrna. Dnes již i z jiných studií vyplývá, že se tak nestalo a projevy reliktní etnické hranice lze stále pozorovat. Nejinak tomu je i na Domažlicku, Náchodsku a Znojemsku. Projev reliktní etnické hranice je relativně silný, resp. zvláště v některých charakteristikách.

Bez výjimky lze konstatovat, že mezi bývalými německými a českými obcemi existují statisticky významné rozdíly v podílu věřících římskokatolické církve a osob bez vyznání. Dosídlené území se vyznačuje výrazně nižším podílem věřící populace a naopak vysokým zastoupením ateistů. V případě zájmových území se tedy v religiozitě obyvatelstva reliktní etnická hranice projevila; na celostátní úrovni přitom tuto dichotomii překrývá rozdělení Čechy – Morava (Kuldová 2006). Náboženská skladba populace zájmových územích v roce 2001 tedy byla do jisté míry inverzní k religiozitě místní populace v meziválečném období, v tom ohledu, že v roce 2001 žije relativně méně katolíků v bývalých německých obcích, dříve tomu bylo naopak.

V případě volebního chování populace opět pro všechna zájmová území platí, že participace obyvatel českých obcí na politickém dění se významně liší od aktivity obyvatel dosídlených obcí. Zde je míněna volební účast populace, která byla ve všech zájmových územích při obou parlamentních volbách vždy statisticky signifikantně vyšší v českých obcích než v obcích s předválečnou německou většinou.

Ve všech zájmových územích se také obyvatelstvo českých a bývalých německých obcí statisticky významně liší podle volebních zisků komunistické strany. V dosídlených obcích získávají komunisté pravidelně poměrně vysoké podíly hlasů. I tato situace znamená otočení volebních preferencí v daných zájmových oblastech. Když se k volebním ziskům KSČM ještě navíc připočtou volební výsledky sociálních demokratů, vychází dosídlené obce jako výrazně levicovější než české obce. Jak již bylo zmíněno, za první republiky to bylo obyvatelstvo českých obcí, které ve větší míře preferovalo levicové strany.

Ve všech zájmových územích byl tedy jak na příkladě náboženského smýšlení obyvatelstva, tak na volebních výsledcích sledován velmi silný projev reliktní etnické hranice jako předělu v území. U volebních výsledků vývoj mezi lety 2002 a 2010 navíc nenaznačuje, že by docházelo ve větší míře k zeslabení působení reliktní etnické hranice. Plánované sčítání lidu v roce 2011 pak poskytne další data, na nichž bude možné analyzovat vývoj i v případě religiozity populace. Samozřejmě, že výsledky sledování religiozity a volebního chování nelze zevšeobecňovat i na další aspekty socio-kulturního chování.

Poměrně silný projev etnické hranice jako socio-kulturního rozhraničení byl, jak už bylo konstatováno, nalezen i u religiozity obyvatel v roce 1930, resp. výsledků voleb v roce 1929. Výsledky se ovšem lišily i mezi jednotlivými zájmovými oblastmi. V tomto ohledu je tedy namístě pamatovat, že v českých zemích nežili ještě v třicátých letech pouze sudetští Němci, ale že i německé obyvatelstvo českých zemí bylo značně vnitřně diferenciováno.

Zdroje:

Literatura:

- ALBA, R. (2005): Bright vs. blurred boundaries: Second-generation assimilation and exclusion in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 28, č. 1, s. 20-49.
- ANDERSON, B. (2008): Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu. Karolinum, Praha, 276 s.
- ANDERSON, J., O'DOWD, L. (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33, č. 7, s. 593-604.
- ANTIKOMPLEX et al. (2006): Zmizelé Sudety/Das Verschwundene Sudetenland. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice, 658 s.
- BAAR, V., RUMPEL, P., ŠINDLER, P. (1996): Politická geografie. Ostravská univerzita, Přírodovědecká fakulta, Ostrava, 94 s.
- BARTH, F. (ed.) (1998a): Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference. Waveland Press, Long Grove, 156 s.
- BARTH, F. (1998b): Introduction. In: Barth, F. (ed.): Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference. Waveland Press, Long Grove, s. 9-38.
- BARTOŠ, J., SCHULZ, J., TRAPL, M. (1984): Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Svazek IX. Profil, Ostrava, 345 s.
- BENEŠ, Z. et al. (2002): Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948. Gallery, Praha, 306 s.
- BIČÍK, I., CHROMÝ, P. (2006): Změny ve využití země ve vybraných modelových územích Česka. *Historická geografie, Supplementum I*, s. 189-204.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L. (2005): Political Events Factoring into Land-Use Changes in Czechia in the 20th Century. In: Milanova, E., Himiyama, Y., Bičík, I. (eds.): Understanding Land-Use and Land Cover Change in Global and Regional Kontext. Science Publisher Inc., Enfield, s. 165-186.
- BIČÍK, I., KABRDA, J. (2007): Land use changes in Czech border regions (1845-2000). *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 42, č. 1-2, s. 23-52.
- BIČÍK, I., ŠTĚPÁNEK, V. (1994): Post-War Changes of the Land-Use Structure in Bohemia and Moravia: Case Study Sudetenland. *GeoJournal*, 32, č. 3, s. 253-259.
- BOHÁČ, A. (1921): Národnost či jazyk? *Československý statistický věstník*, 2, s. 40-58.
- BOHÁČ, A. (1926a): Národnostní mapa republiky Československé. *Národopisná společnost československá*, Praha, 170 s.
- BOHÁČ, A. (1931): Národnost při druhém sčítání lidu. *Statistický obzor (Zvláštní otisk)*, 12, 1-2, s. 2-18.
- BRABCOVÁ, P. (2005): Národnostní složení obyvatelstva Československa v letech 1918-1989 ve světle právních předpisů. *Demografie*, 47, č. 4, s. 265-270.

- BRANDT, B. (1929): Eine neue Bevölkerungskarte der Sudetenländer. Johannes Stauda, Kassel-Wilhelmshöhe, 7 s. + mapa.
- BRINKE, J. (1996): Vybrané kapitoly z politické geografie. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha, 57 s.
- BROKLOVÁ, E. (2008): Agrární strana a demokracie. Republikánská strana zemědělského a malorolnického lide ve druhém desetiletí republiky. In: Broklová, E., Tomeš, J., Pehr, M.: Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Praha, s. 16-129.
- BROUČEK, S. et al. (1991): Základní pojmy etnické teorie. Český lid, 78, č. 4, s. 237-257.
- BUBENÍK, J., KŘEŠŤAN, J. (1995): Národnost a sčítání lidu: k historickým souvislostem polemiky mezi Antonínem Boháčem a Emanuelem Rádlem. Historická demografie, 19, s. 119-133.
- CONNOR, W. (1978): A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ... Ethnic and Racial Studies, 1, s. 377-399.
- CORREIA, P. P. (2002): Manual de Geopolítica e Geoestratégia. Quarteto, Coimbra, 341 s.
- CZOERNIG, K. F. von (1857): Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie. I. Band. Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 675 s.
- ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, J. (2005): Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Akademické nakladatelství CERM, Brno, 360 s.
- ČSÚ (2003): Národnostní složení obyvatelstva. Český statistický úřad, Praha, 40 s. + přílohy.
- ČSÚ (2008): Volby do zákonodárných orgánů Československa a České republiky 1920-2006. Český statistický úřad, Praha, 310 s.
- DANĚK, P. (2000): Existuje politická kultura českého pohraničí? Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 50-62.
- DANĚK, P. (2002): Strukturální a geografické předpoklady demokratické místní samosprávy v pohraničí českých zemí. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 212 s. + přílohy.
- DANĚK, P., ŠTĚPÁNEK, V. (1992): Územní diferenciacie náboženského vyznání obyvatel českých zemí 1930-1991. Geografie – Sborník ČGS, 97, č. 3, s. 129-145.
- DE BLIJ, H. J. (1982): Human Geography: Culture, Society, and Space. John Wiley & Sons, New York, 656 s.
- DE BLIJ, H. J., MULLER, P. O. (1992): Geography: Regions and Concepts. John Wiley & Sons, New York, 638 s.
- DEJMAL, I. (2006): Příběh krajiny, která přišla o hospodáře. In: Spurný, M. (ed.): Proměny sudetské krajiny. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice, s. 14-22.
- DOKOUPIL, J. (2000): Teoretické přístupy k problematice pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 10-18.

- DOKOUPIL, J. (2004): Hranice a hraniční efekt. In: Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. et al.: České pohraničí - bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, s. 47-58.
- DVORSKÝ, V. (1918): Území českého národa. Český čtenář, Praha, 80 s. + přílohy.
- DVORSKÝ, V. (1920a): Hranice Československé republiky. Přednáška konaná v Státovědecké společnosti v prosinci 1919. Zvláštní otisk z časopisu „Národ“, Státovědecká společnost, Praha, 8 s.
- DVORSKÝ, V. (1920b): Němci v Československé republice. Přednáška konaná 28. května 1920 v Státovědecké společnosti. Zvláštní otisk z časopisu „Národ“, Státovědecká společnost, Praha, 20 s.
- DVORSKÝ, V. (1923): Základy politické geografie a Československý stát. Český čtenář, Praha, 134 s.
- FIALOVÁ, L. (1994): Národnostní skladba obyvatelstva České republiky podle okresů v letech 1950-1990 (Statistický přehled). Slezský sborník, 92, č. 3/4, s. 254-269.
- FIALOVÁ, L. et al. (1996): Dějiny obyvatelstva českých zemí. Mladá fronta, Praha, 400 s.
- GIDDENS, A. (1985): The Nation-State and Violence. Polity Press, Cambridge, 399 s.
- HAGGETT, P. (1983): Geography: A Modern Synthesis. Harper & Row, New York, 644 s.
- HAGGETT, P. (2001): Geography: A Global Synthesis. Pearson Education, Essex, 834 s.
- HAHNOVÁ, E., HAHN, H. H. (2002): Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání. Votobia, Praha, 240 s.
- HALÁS, M. (2005): Cezhraničné väzby, cezhraničná spolupráca. Univerzita Komenského, Bratislava, 152 s.
- HAMPL, M., DOSTÁL, P., DRBOHLAV, D. (2007): Social and Cultural Geography in the Czech Republic: Under Pressures of Globalization and Post-Totalitarian Transformation. Social & Cultural Geography, 8, č. 3, s. 475-493.
- HARTSHORNE, R. (1933): Geographic and Political Boundaries in Upper Silesia. Annals of the Association of American Geographers, 23, č. 4, s. 195-228.
- HARTSHORNE, R. (1936): Suggestions on the Terminology of Political Boundaries. Annals of the Association of American Geographers, 26, č. 1, s. 56-57.
- HAEUFLER, J. V. (1846): Sprachenkarte der Österreichischen Monarchie. Gustav Emich, Pest, 9 s. + mapa.
- HÄUFLER, V. (1973): The Ethnographic Map of the Czech Lands 1880–1970. Academia, Praha, 100 s. + 3 mapy.
- HÄUFLER, V. (1976): Národnostní poměry České socialistické republiky. Academia, Praha, 48 s.
- HELD, F. (1896): Das deutsche Sprachgebiet von Mähren und Schlesien im Jahre 1890. Carl Winiker, Brünn, 21 s. + 2 mapy.
- HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. et al. (2009): Kulturní regiony a geografie kultury. Kulturní reálie a kultura v regionech Česka. ASPI, Praha, 348 s.

- HORÁČEK jun., C. (1920): Národnostní statistika. Československý statistický věstník, 1, s. 184-193.
- HROCH, M. (ed.) (2003a): Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Sociologické nakladatelství, Praha, 452 s.
- HROCH, M. (2003b): Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In: Hroch, M. (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Sociologické nakladatelství, Praha, s. 9-23.
- HUBKA, A. (1899): Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu. Tiskové a vydavatelské družstvo Samostatnosti, Praha, 268 s.
- HUNTINGTON, S. P. (2001): Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu. Rybka Publishers, Praha, 448 s.
- CHAI, S.-K. (1996): A theory of ethnic group boundaries. Nations and Nationalism, 2, č. 2, s. 281-307.
- CHAI, S.-K. (2005): Predicting Ethnic Boundaries. European Sociological Review, 21, č. 4, s. 375-391.
- CHROMÝ, P. (2000): Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 63-76.
- CHROMÝ, P. (2004): Historickogeografický pohled na české pohraničí. In: Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. et al.: České pohraničí - bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, s. 33-44.
- JACKSON, P. (1980): Ethnic groups and boundaries: 'ordered segmentation' in urban neighbourhoods. Research Paper 26. School of Geography, University of Oxford, Oxford, 28 s.
- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2008): Regional Differentiation of Selected Conditions for the Development of Human and Social Capital in Czechia. Geografie – Sborník ČGS, 113, č. 3, s. 269-284.
- JEHLIČKA, P., SÝKORA, L. (1991): Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920-1990). Geografie – Sborník ČGS, 96, č. 2, s. 81-95.
- JELEČEK, L. (2000): Územněsprávní reformy v Česku v letech 1848-2000. Geografické rozhledy, 9, č. 5, s. 136-137.
- JELEČEK, L. (2005): Sudety a sudetští Němci: Etymologie, historickogeografické a geopolitické aspekty vývoje obsahu pojmů. Geografické rozhledy, 14, č. 5, s. 118-119.
- JEŘÁBEK, M. (ed.) (1999): Geografická analýza pohraničí České republiky. Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha, 184 s.
- JEŘÁBEK, M. (ed.) (2001): Reflexe regionálního rozvoje pohraničí České republiky. Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha, 136 s.
- JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. et al. (2004): České pohraničí - bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 304 s.
- JIREČEK, J. (nedatováno): Národopisný přehled království Českého roku 1850. Kněhkupectví Řivnáčowo, Praha, 24 s.

- JOHNSTON, R. J. et al. (eds.) (2000): *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell Publishers, Oxford, 958 s.
- KALIBOVÁ, K. (1995): Population census and ethnic groups. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 30, č. 1, 2, s. 147-155.
- KANĚRA, F. (1933): Náš boj o Kladsko. In: Fryček, V. (ed.): *Náchodsko. Spořitelna městská v Náchodě*, Náchod, s. 287-292.
- KÁRNÍK, Z. (2000): *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929). Libri, Praha, 572 s.
- KASTNER, Q. (1996): Osídlování českého pohraničí od května 1945. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 68 s. + 77 příloh.
- KASTNER, Q. (1999): Osídlování českého pohraničí od května 1945 (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka). I. díl. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 188 s.
- KLIMKO, J. (1980): *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Obzor, Bratislava, 168 s.
- KOCSIS, K., KOCSIS-HODOSI, E. (1998): *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Geographical Research Institute, Research Centre For Earth Sciences, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 241 s.
- KORČÁK, J. (1929): *Vylidňování jižních Čech*. Spolek péče o blaho venkova, Praha, 100 s.
- KORČÁK, J. (1938): *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti*. Československá společnost pro studium národnostních otázek, Praha, 174 s.
- KOŘISTKA, K. (1860): *Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen*. Eduard Hölzel's Verlags, Wien und Olmütz, 522 s.
- KOSTELECKÝ, T. (1993): Volby očima geografa. In: Sýkora, L. (ed.): *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 167-186.
- KREJČÍ, D. (1920): Má se při našem příštím sčítání lidu zjišťovati národnost nebo řeč mateřská? *Československý statistický věstník*, 1, s. 275-285.
- KRULÍK, O. (1999): Historický a teritoriální kontext vývoje pojmu Sudety. *Střední Evropa*, 15, č. 86, s. 83-106.
- KUČERA, J. (1992): Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva. Problémy jejich přesného vyčíslení. Federální ministerstvo zahraničních věcí, Praha, 64 s.
- KUČERA, Z. (2006): *Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 115 s.
- KULDOVÁ, S. (2005): Příspěvek ke kulturněgeografickému výzkumu: možnosti hodnocení kulturních aspektů pomocí statistických metod. *Geografie – Sborník ČGS*, 109, č. 4, s. 300-314.

KULDOVÁ, S. (2006): Vliv historické česko-německé jazykové hranice na geografickou organizaci české společnosti. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 109 s. + přílohy.

KUMPERA, J. et al. (2004): Dějiny západních Čech. I. díl: Od pravěku do poloviny 18. století. Ševčík, Plzeň, 366 s.

MAC GIOLLA CHRÍOST, D. (2003): Language, Identity and Conflict. A comparative study of language in ethnic conflict in Europe and Eurasia. Routledge, London, New York, 244 s.

MARADA, M. (2009): Lidová architektura. In: Heřmanová, E., Chromý, P.: Kulturní regiony a geografie kultury. Kulturní reálie a kultura v regionech Česka. ASPI, Praha, s. 136-155.

MARKEL, M. (2002): Vysídlení Němců z jižní Moravy 1945-1949. Vojenská akademie, Brno, 192 s.

MIKŠÁTKOVÁ, A. (2007): Hranice v jesenické oblasti: analýza vlivu hranic na polarizaci prostoru. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 103 s. + přílohy.

MUSIL, F. et al. (2009): Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526). Lidové noviny, Praha, 826 s.

OBERSCHALL, A. (1927): Die Nationalitätenfrage in der Tschechoslowakei (Mit Sprachenkarte). Deutschpolitisches Arbeitsamt, Prag, 44 s. + mapa.

PALACKÝ, F. (1848): Popis království Českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček a vesnic, někdejších hradův a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých v zemi české, s udáním jejich obyvatelstva dle popisu r. MDCCCXLIII vykonaného. Knihkupectví J. G. Kalve, Praha, 608 s.

PÁNEK, J., TŮMA, O. et al. (2008): Dějiny českých zemí. Karolinum, Praha, 488 s.

PAVELČÍKOVÁ, N. (1999): Fenomén Hlučínska jako příhraniční oblasti z historického hlediska. In: Pavlíček, J., Šindler, P., Feber, J., Petrucijová, J. (eds.): Hranice a pohraničí jako geopolitický, ekonomický, historický, sociokulturní a filosofický fenomén. Sborník z konference s mezinárodní účastí konané ve dnech 4. a 5. května 1999 v Ostravě. Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, katedra občanské výchovy, Vysoká škola báňská-Technická univerzita, katedra společenských věd, Ostrava, s. 57-61.

PEHR, M. (2008): Československá strana lidová a její vztah k demokracii v době první republiky. In: Broklová, E., Tomeš, J., Pehr, M.: Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Praha, s. 214-260.

PETRUSEK, M. (ed.) (1996): Velký sociologický slovník. Karolinum, Praha, 1628 s.

PROCHÁZKA, Z. (1996): Domažlicko a Kdyňsko. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice, 200 s.

RÁDL, E. (1993): Válka Čechů s Němci. Melantrich, Praha, 296 s.

RAŠÍN, R. (2005): Změny ve využití krajiny na Šluknovsku od poloviny 19. století. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Ústav pro životní prostředí, Praha, 117 s.

- RAUCHBERG, H. (1905): *Der nationale Besitzstand in Böhmen*. 3 svazky. Duncker & Humblot, Leipzig.
- RENAN, E. (2003): Co je to národ? In: Hroch, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Sociologické nakladatelství, Praha, s. 24-35.
- RESCH, J. (1927): *Hranice republiky Československé. Stručný popis a úvaha především antropogeografická*. Universita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha, 76 s.
- RUBENSTEIN, J. M., BACON, R. S. (1983): *The Cultural Landscape: An Introduction to Human Geography*. West Publishing Company, Saint Paul, 502 s.
- SEMOTANOVÁ, E. (2002): *Historická geografie Českých zemí*. Historický ústav AV ČR, Praha, 280 s. + 28 příloh.
- SETON-WATSON, H. (1977): *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Methuen, London, 563 s.
- SIWEK, T. (1996): *Česko-polská etnická hranice*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava, 96 s. + 21 map.
- SIWEK, T. (1999): Příspěvek ke zkoumání etnické hranice. *Geografie – Sborník ČGS*, 104, č. 1, s. 1-12.
- SOMMER, J. G. (1833-1849): *Das Königreich Böhmen*. 16 svazků. Prag.
- SPECK, E. (1938): *Die tschechoslowakische Staatsgrenze*. Dizertační práce. Deutsche Karlsuniversität, Geographisches Institut, Prag, 78 s.
- SPURNÝ, M. (ed.) (2006): *Proměny sudetské krajiny*. Nakladatelství Českého lesa, Domažlice, 240 s.
- SRB, V. (2004): *1 000 let obyvatelstva českých zemí*. Karolinum, Praha, 276 s.
- STRŽIŽOVÁ, A. (2008): *Krajská administrativní hranice jako problém rozvoje periferií na jihozápadní Moravě*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 115 s.
- SÚS (1930): *Volby do Poslanecké sněmovny v říjnu 1929*. Státní úřad statistický, Praha, 72 s.
- ŠAFARÍK, P. J. (1842): *Slowanský národopis*. Nákladem vydavatele, Praha, 192 s.
- ŠEBEK, J. (1998): *Parlamentní volby v roce 1929*. Český časopis historický, 96, č. 1, s. 102-138.
- ŠEMBERA, A. V. (1873): *Obyvatelstvo české a německé na Moravě*. Nákladem spisovatelovým, Vídeň, 54 s.
- ŠTĚPÁNEK, V. (1992): *The Iron Curtain and Its Impact on the Environment in the Border Land*. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 27, č. 1, s. 133-137.
- ŠTĚPÁNEK, V. (2002): *Czech frontier in the 20th century: major political shifts reflected in changing land use structure*. In: Bičík, I., Chromý, P., Jančák, V., Janů, H. (eds.): *Land Use/Land Cover Changes in the Period of Globalization. Proceedings of the IGU-LUCC International Conference Prague 2001*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 110-115.

ŠUBRT, J. (1908): Vývoj a život českých menšin. 7 částí ve 4 svazcích. Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství O. J. Bukač, Most, 228 s.

ŠUBRT, J. et al. (1910): České menšiny v severovýchodních a východních Čechách. S dodatkem: Roztroušené německé menšiny. Národní Jednota Severočeská, Praha, 410 s. + 3 mapy.

ŠUBRTOVÁ, A. (1980): Z dějin československého sčítání obyvatelstva. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, Supplementum, 15, s. 187-197.

TOMEŠ, J. (2008): Nacionalismus a demokracie. Úskalí české nacionální strany v mezi-válečném Československu. In: Broklová, E., Tomeš, J., Pehr, M.: Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Praha, s. 130-213.

TRÁVNÍČEK, D. (1984): Přehled územního vývoje našeho státu. Univerzita J. E. Purkyně, Přírodovědecká fakulta, Brno, 80 s.

VERMEULEN, H., GOVERS, C. (eds.) (2000): The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'. Het Spinhuis, Amsterdam, 104 s.

WIMMER, A. (2008a): The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. American Journal of Sociology, 113, č. 4, s. 970-1022.

WIMMER, A. (2008b): Elementary strategies of ethnic boundary making. Ethnic and Racial Studies, 31, č. 6, s. 1025-1055.

ZEMAN, K. (2001): Vliv hranic na příhraniční území na příkladu Jindřichohradecka. Magisterská práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 150 s. + 15 příloh.

ZEMMRICH, J. (1902): Sprachgrenze und Deutschtum in Böhmen. Friedrich Vieweg und Sohn, Braunschweig, 116 s. + 4 mapy.

Statistické:

Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji III. (Hradec Králové). Praha, 1930.

Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji VIII. (Plzeň). Praha, 1930.

Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji X. (Jihlava). Praha, 1930.

Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. I. a II. díl. Český statistický úřad, Praha, 2006.

Náboženské vyznání obyvatelstva. Český úřad statistický, Praha, 2003.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – obyvatelstvo. Česká republika. Český statistický úřad, Praha, 2003.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Domažlice. Český statistický úřad, Praha, 2003.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Klatovy. Český statistický úřad, Praha, 2003.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Náchod. Český statistický úřad, Praha, 2003.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Trutnov. Český statistický úřad, Praha, 2003.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 - základní informace o obcích. Okres Znojmo. Český statistický úřad, Praha, 2003.

Seznam míst v království Českém. Praha, 1913.

Spezialortsrepertorium von Mähren. K.K. Statistische Zentralkommission, Wien 1918.

Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku. Ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický, Praha, 1924.

Statistický lexikon obcí v Čechách. Ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický, Praha, 1923.

Statistický lexikon obcí v zemi České. Ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický, Praha, 1934.

Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské. Ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický, Praha, 1935.

Kartografické:

Atlas československých dějin. Ústřední správa geodézie a kartografie, Praha 1965.

Atlas Republiky československé. Česká akademie věd a umění, Praha 1935.

BOHÁČ, A. (1926b): Národnostní mapa Československé republiky. 1:500 000. Národopisná společnost československá, Praha.

CZOERNIG, K. F. von (1855): Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie. 1:864 000. Die k. k. Direction der Administrativen Statistik, Wien.

RAUCHBERG, H. (1904): Sprachenkarte von Böhmen. 1:500 000. R. Lechner (Wilh. Müller), Wien.

ŠUBRT, J., HOŠEK, V. (1908): Národnostní mapa severozápadních Čech dle skutečných poměrů. 1:90 909. Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství O. J. Bukač, Most.

Webové:

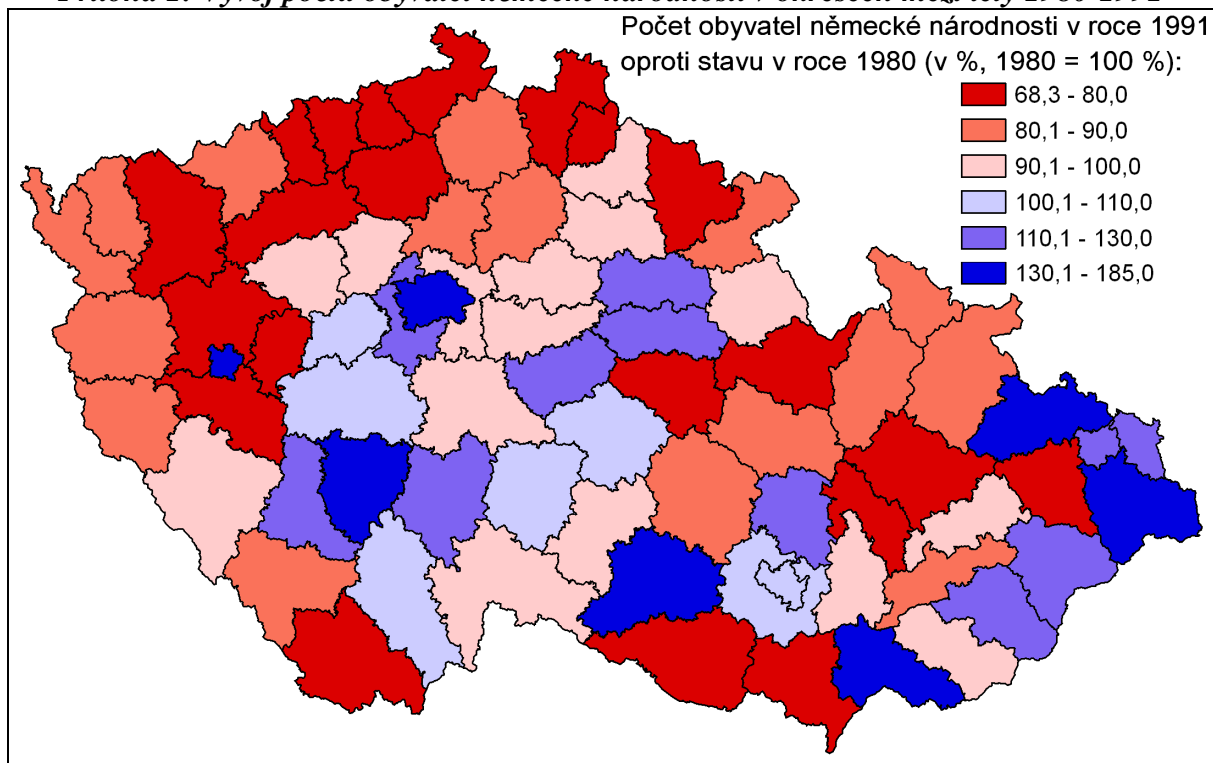
Česká strana sociálně demokratická (<http://www.cssd.cz>)

Komunistická strana Čech a Moravy (<http://www.kscm.cz>)

Volební server Českého statistického úřadu (<http://www.volby.cz>)

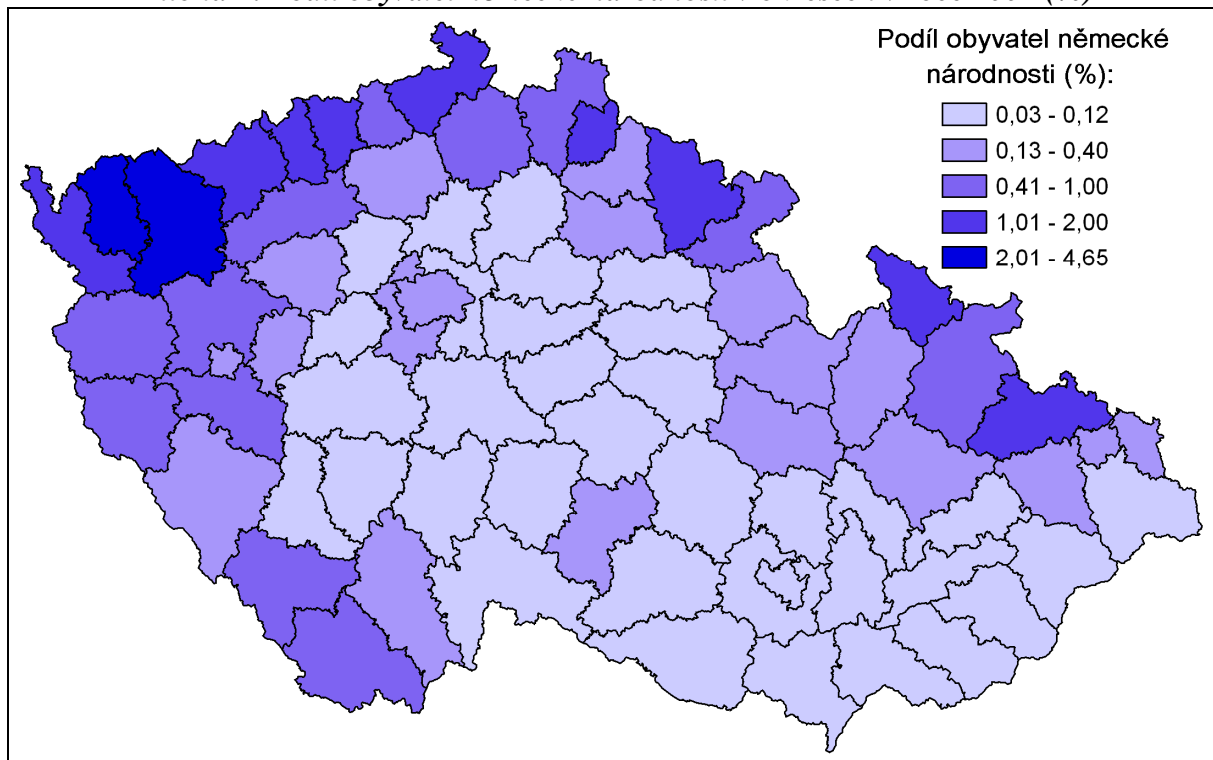
Přílohy:

Příloha 1: Vývoj počtu obyvatel německé národnosti v okresech mezi lety 1980-1991

Zdroj: Fialová (1994)

Příloha 2: Podíl obyvatel německé národnosti v okresech v roce 2001 (%)

Zdroj: ČSÚ (2003)

Příloha 3: Vymezení zájmových území

zájmové území	politický okres	soudní okres	obce
Domažlice	Domažlice	Domažlice	všechny
		Kdyně	všechny kromě obce Spůle
	Horšovský Týn	Horšovský Týn	všechny kromě obce Dolní Kamenice
		Poběžovice	všechny
		Hostouň	všechny kromě obcí Bezděkov a Třemešné
		Klatovy	Nýrsko
	Přeštice	Přeštice	Strýčkovice
	Stříbro	Stříbro	Jivjany
Náchod	Náchod	Náchod	všechny
		Česká Skalice	Olešnice, Staroč, Stolín, Studnice, Všeliby
	Broumov	Broumov	všechny
		Police nad Metují	všechny
		Teplice nad Metují	všechny
Znojmo	Znojmo	Znojmo	všechny
		Jaroslavice	všechny
		Vranov	všechny

Příloha 4: Výsledky voleb do poslanecké sněmovny v roce 1929 na území Československa

Volební uskupení	získané hlasy		počet mandátů
	počet	podíl (%)	
Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu	1 105 498	14,97	46
Československá sociálně-demokratická strana dělnická	963 462	13,05	39
Československá strana národně-socialistická	767 328	10,39	32
Komunistická strana Československa	753 220	10,20	30
Československá strana lidová	623 340	8,44	25
Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei	506 761	6,86	21
Hlinkova slovenská ľudová strana	425 051	5,76	19
Deutsche Wahlgemeinschaft	396 454	5,37	16
Československá národní demokracie	359 547	4,87	15
Deutsche christlichsoziale Volkspartei und Deutsche Gewerbetypartei	348 066	4,71	14
Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská	291 209	3,94	12
Zemská křesťansko-sociální, Maďarská národní a Spišsko-německá strana	257 372	3,49	9
Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei	204 110	2,76	8
Deutsche Nationalpartei und sudetendeutscher Landbund	189 187	2,56	7
Volební sdružení polských stran a židovských stran	104 556	1,42	4
Liga proti vázaným kandidátním listinám	70 850	0,96	3
Ostatní	18 968	0,26	0
Celkem	7 384 979	100	300

Zdroj: SÚS (1930)